

KOPÁTSY SÁNDOR

Kádár

és kora

C·E·T – Gondolat Könyvek

Kopátsy Sándor
Kádár és kora

C.E.T. Belvárosi Kiadó
Budapest

2001

ISBN: 963 9114 39 1

TARTALOM

Érdek és azonosság

Kinek a döntése?

Jalta megértése

Ki adott kinek szabad kezet?

Mumusszerep és az ő hozománya

Ki mire építhetett volna?

Roosevelt tévedése

A megszállás „haszna”

Sors és illúzió (Az 1945 utáni időszak a történelem mérlegén)

Jó a rosszban. Rosszban a jó

1. *Falupolitika - Agrárpolitika – A falu az erkölcs bölcsője*

2. *A gazdasági mechanizmus korszerűsítése – „Gúzsba kötve táncolni”*

Az évszázad évfordulója: Az 56-os forradalom.

Történelmi szerepe

Az oktatás és a kulturális élet viszonylagos szabadsága - Aczél György „nagyvonalúsága”

Történelmi kitérő

A forradalom előtt - Lazítás és tűréshatár

Az ész és szív közötti harc

A szívem és az eszem szerint

Horthy levele

A történelmi személy

A két tűz között elbukott forradalom

A 48-as és a 18-as forradalomról dióhéjban

Bukásra ítélve

A forradalom sírásói

Személyes beszámoló

A forradalom bukása

A történelmi fíntor

A Kádár-jelenség

Magyar polgárosodás hol vagy?

Gazdasági lemaradásunk

Helyzetünk az osztrákokéhoz képest.

Csehül állunk a csehekhez képest?

Kádár János történelmi helye

A legvidámabb barakk gazdája.

A meghatározó mérce

Miben volt eredményes a magyar társadalom a Kádár-diktatúra alatt?

Szegény ország - gazdag nép

Illene elismerni

Magamról

A Kádár kor végére

Utószó

Érdek és azonosság

Nincsenek kétségeim afelől, hogy a Kádár-korról alkotott véleményem úgy a hivatalosakat, mint a történészeket meg fogja botránkoztatni. De abban sem kételkedem, hogy a közvélemény, azaz az olvasók többsége, pártomra fog állni. Az előbbieket azért fognak botránkoztatni, mert meg vannak fertőzve a politika túlértékelésétől és történelmünknek a tudománytalan, romantikus felfogásától. A lakosság többsége pedig örülni tud a Kádár-kor rehabilitálásának, mert igazolva látják az egyéni tapasztalatait.

Abban ugyan nem reménykedem, hogy a magyarság életét csak a politikán keresztül vizsgálók, azaz a politikusok és a romantikus történészek állításaim olvasása után megváltoztatják a véleményüket, mégis tudományos alapon kívánom állításaimat megalapozni.

Ha valaki egy korról reális, azaz időtálló véleményt akar megfogalmazni, annak be kell látnia, hogy a lakosa nemcsak hazafi, hanem egyén, családtag, a lakóhelyi és szakmai közösségének a tagja, és csak aztán hazafi és azon túl az egész emberiségért is érezhet felelősséget. Ezek között a státuszok között a rangsor ugyan minden egyén esetében más és más, de a struktúrájuk aránya a társadalmi fejlődéssel párhuzamosan változik. Minél szegényebb és minél kevésbé képzett valaki, annál nagyobb nála az egyén és a család súlya. Minél gazdagabb és képzettebb valaki, annál inkább előtérbe kerülnek a nagyobb aggregátumok szempontjai, érdekei.

Ez az állítás két kiegészítésre szorul:

Gazdaság alatt nem vagyont, hanem biztos és jó életmódot, a képzettség alatt sem csupán iskolázottságot, hanem inkább magasabb civilizáltságot kell érteni.

Bővebb magyarázatot kíván meg az uralkodó osztály orientációja. Ugyan abban is az önérdek az elsődleges, azok a béke, a kiegyensúlyozott viszonyok között egymásban sokkal nagyobb ellenséget látnak, mint a kizsákmányoltakban. Gyorsan csak egymás rovására lehetnek gazdagabbak, hatalmasabbak. Ennek ellenére az osztálytársadalmakban az uralkodó osztály tagjai számára az osztályérdek nagyon felértékelődik. Ez a magyarázata annak, hogy a múltban a történelmet alapvetően osztályérdekből írták. Ez a történészek számára olyan természetes elfogadott előzmény lett, hogy máig nem képesek átírni a történelmet a nép, a nemzet érdekei alapján. Ez a magyar történelemre lefordítva azt jelenti, hogy mi máig úgy találjuk és tanítjuk a magyar történelmet, mintha a nép, az ország lakóinak az érdeke azonos lett volna az arisztokrácia és a nemesség, ezen belül is a katolikus klérus érdekével. A történelmünkben fel sem merül az egyén, a család, a falvak, városok érdeke, azok sorsának alakulása, csak azt emeljük ki, hogyan alakult a hatalom birtokosainak a sorsa, milyen gazdag és okos volt a királyunk, mikor mekkora volt az országa.

Tekintettel arra, hogy sok-sok évszázadon keresztül az írástudás, és ebből fakadóan az állami adminisztráció a katolikus klérusra korlátozódott, az egyházuk szempontjai ráültek a többi nemzeti érdekre. Ebből fakadt, hogy a történelem felfogásunkban a felülről való irányítás, a vezető szándéka, az indokoltnál sokkal nagyobb szerepet kapott. Ahogy a katolikus egyházban minden igazság és minden jó Rómából, a pápa döntésein keresztül jön, a magyar történelemben is azt sugalljuk, hogy minden jó a királyi udvarból és a király döntéseiből fakadt.

Ez a felfogás jól tükröződik abban, ahogyan a magyar kereszténység felvételét kizárólag Szent István bölcs döntésének köszönhetjük, és ennek a pápa által küldött korona adott ezer évre is meghatározó súlyt és jelentőséget. Elhallgatjuk, hogy a kereszténység, mint minden fontos,

alulról, a nép megtérésével kezdődött, hogy a nép a királya szándékairól mit sem tudva tért át a nomád pásztorkodásról a letelepüléssel járó földművelésre, és ismerte fel az új életmódjának megfelelő vallás igazságát. Géza és Vajk bölcsessége abban állt, hogy felismerték a tények objektivitását, és az alattvalók új életformájához és vallásához ők is igazodtak. De ez a felismerés sem követelt meg nagy bölcsességet, hiszen abban a században a dánoktól az ukránokig a népek és uralkodójuk tucatja tért át a keresztény hitre. Szent István abban is bölcsen döntött, hogy a nyugati kereszténységhez tartozunk. De ezt a döntést már hatszáz évvel korábban meghozták, amikor a Kárpát-medence nyugati, már lényegében földművelő felét a Nyugat-Római Birodalom részévé nyilvánították, ettől keletre pedig, ahol megmaradt a pásztorkodás elsőbbsége a Kelet-Római Birodalom részének tekintették.

Kinek a döntése?

Mindezek alapján azt kellene legalább most, ezer év után, kimondanunk, hogy a földművesség és kereszténnyé válás nem a királyunk, hanem a népünk döntése volt.

Hiába mondta ki másfél évszázaddal korábban a magyar nép zseniális költője, Petőfi Sándor, hogy nem a gálya, hanem a víz az úr, a mi történelemfelfogásunk még mindig a gálya kapitányának tulajdonítja, hogy az országot, a népet hova vitte a víz. A történészek ma sem a nép sorsának alakulását vizsgálják, hanem azt, hogy a gálya kapitánya és szűk baráti köre miről beszélgetett azon a gályán, amit ők és elődeik még nagyon régen félrekormányoztak, ami a víz sodra helyett determinált sorssal vesztet a mocsárban.

Nem az a baj, hogy a nép, a nemzet sorsát a vezetőihez kapcsolva mutatják be, mert így sokkal egyszerűbb és érthetőbb. De baj, ha a vezetőket nem annak alapján ítélik meg, hogyan alakult az ő idejükben a nép, a családok, a települések sorsa, a gazdaság és a kultúra színvonala.

Felfogásom szerint az 1867-es kiegyezés óta a magyar nép, de még Magyarország sorsát is egyre inkább a bűnös és ostoba politika jellemezte. Annak az okát, hogy ma harmadnyi az országunk, hogy a magyarság negyede az ország határain túl kénytelen nálunk is nagyobb anyagi és kulturális nyomorban élni, továbbá hogy a nyugat-európai népekhez viszonyítva sokkal szegényebben kell élnünk, mint ezer éve bármikor, elsősorban nem a Jaltában ránk mért sorssal és az abból fakadó bolsevik negyven évvel magyarázom, hanem azzal, ami már Trianon előtt, ötven éven keresztül történt.

Magyarországot a vezetői olyan útra vitték, amelyen nemcsak az ország megcsonkítása, de a társadalmi és ebből fakadóan gazdasági lemaradása törvényszerűvé vált.

1. Az ország vezetése nem elégedett meg azzal, hogy akkora országa van, amiben a lakosság felét sem haladja meg a magyar etnikum. Ráadásul a kisebbségek érdekeit, törekvéseit sem voltak hajlandók figyelembe venni.

2. A 20. század legelső követelménye, a társadalmon belüli vertikális mobilitás tekintetében nemcsak a nyugati társadalmakhoz, de még az utódállamokhoz képest is egyre jobban elmaradtunk. Az első világháború előtti Magyarországon szinte csak a nemességnek, a zsidóságnak és a szászoknak a vertikális mobilitása volt a kor követelményeivel összhangban. Ezen belül a zsidóságé egyedül állóan nagy volt. Meg is lett az eredménye! A kiegyezést követő ötven évben a magyarországi zsidóság fejlődése abban a korban szinte példa nélkül állt a világon. Ezzel szemben a magyar etnikumban botrányosan szűk volt a társadalmi felemelkedés lehetősége. A nagyon kevés iskolázott, népi származású sem a reálpályákra, a gazdaságra irányult. Jellemző módon a két háború között a numerus clausus azért vezették be, hogy megfékezzék

a zsidóság kulturális és gazdasági felemelkedését, ugyanakkor azonban a hatalom urainak eszébe sem jutott, hogy a lakosság 90 százalékát kitevő munkások és parasztok gyerekei az egyetemeken még az egy százalékot sem érték el. Csak egy példa: a lakosság 5 százalékát sem kitevő úri réteg fiai 80 százalékát képezték a jogi egyetemen tanulóknak, a népi származásúak, azaz a lakosság 90 százaléka az egyetemen alig egy százalékkal volt képviselve.

3. A magyar társadalomban a 20. század közepe előtt botrányosan nagy volt a jövedelmek közötti különbség. Az állam viszonylag, az urai abszolút mértékben is nagyon gazdagok voltak, a nép pedig felháborítóan szegény. Márpedig, és ezt még a társadalomtudósok sem veszik kellő súllyal figyelembe, a társadalom vertikális mobilitása mindenekelőtt a jövedelem-elosztás nivelláltságától függ. (Ezt ma sem ártana szem előtt tartani!) A magyar társadalom a második világháborúig aránytalanul merev volt, abban a felemelkedés a lakosság 90 százaléka előtt gyakorlatilag el volt zárva.

4. A vállalkozási szektorban alig, annak felső élcsapatában szinte nem is volt jelen a magyar etnikum. Jogos volt Ady Endre megállapítása: „A magyar társadalom csak földesurakból és parasztokból áll.” Méghozzá nagyon gazdag, és a vállalkozásoktól idegenkedő földesurakból, és a nyomoruk és iskolázatlanságuk miatt a vállalkozásra képtelen falusi népből.

5. A vagyoni, a felekezeti és a nemzetiségi különbségek felnagyítása nemcsak a nemzetet, de a családok, a települések életét is megfertőzte. A szexuális életre, a házasságra, a családra, a településre ráült a középkori szemlélet, a vagyon, a felekezeti és a nemzetiségi hovatartozás túlértékelése. Az ez alóli megszabadulás mellett az ország sorsában beálló minden politikai eredmény eltörpül.

Az 1945 utáni időt, akár szocializmus, akár demokrácia, úgy kell értékelni, hogy a fenti társadalmi, nemzeti átkaink tekintetében mennyivel javult, korszerűsödött a magyar társadalom.

Jalta megértése

Az '56-os forradalomnak nemcsak a magyar történelemben, de a világpolitikában is korszakos jelentősége van.

- Ez győzte meg a világ közvéleményét arról, hogy Jaltában a győztesek által elrendezett politikai viszonyok nem tarthatók, azt sem az érintett közép-európai népek, sem a nyugati közvélemény nem képes elfogadni.

- Az imperialista Szovjetunióban, és a számára szatellit szerepet játszó nyugati kommunista pártokban ettől kezdve gyarapodnak a korábbinál gyorsabban azok az erők, amelyek a sztálinista rendszer türelmes felpuhítását tartják indokoltnak.

- Magyarország ekkor ettől kezdve indul el a legvidámabb barakk szerepben, és készíti elő azokat a reformokat, amelyek 1990-re lehetővé teszik a békés rendszerváltást.

A második világháború utáni politika alakulását nemcsak Magyarországon, de egész Európában nem lehet megérteni a Jaltai Szerződés hatásának tárgyilagos elemzése nélkül. A 20. század második felének megértése Jalta nélkül lehetetlen, minden, ami később fontosnak bizonyult az ott hozott döntésen alapult.

Mi magyarok hajlandók vagyunk a Jaltai szerződést csak a minket negatívan érintő következményei alapján értékelni. Ez azért súlyos hiba, mert a világpolitikai, különösen pedig a nyugat-európai erőviszonyok alakulását 1945 és 1990 között csak a Jaltában hozott megegyezés következményeként lehet megérteni.

1. Annak a feltételei, hogy az évszázadokon keresztül egymással kegyetlen háborúkat vívó, egymásban a fő ellenséget látó nyugat-európai országok nemcsak egymás szövetségesei lettek, hanem korábban elképzelhetetlen politikai és gazdasági integrációt alakítottak ki, Jaltában jöttek létre. A hidegháborúban még ma is csak a demokrata és a szovjet tábor közötti elkeseredett szembenállást látják, holott csak ennek a szembenállásnak lehetett a következménye az, hogy Nyugat-Európa népei összefogtak. A nyugat-európai integráció alapja az imperialista Szovjetuniótól való félelem volt. A hidegháborús nyomás nélkül soha nem jöhetett volna létre a francia-német szövetség, vagyis az Európai Unió. Még a század közepén sem akadt volna senki, aki lehetségesnek tartotta volna a szilárd francia-német barátságot, a század második felében mégis erre épülhetett Nyugat-Európa országainak összefonódása.

2. Az Egyesült Államok csak azért volt képes maga mellé állítani, és demokratikus útra terelni Németország nyugati háromnegyed részét és Japánt, mert azoknak félniük kellett a Szovjetuniótól. Ha Németország számára az esetleges szovjet agresszióval szembeni védekezésnek és a német egyesítés irányába való elmozdulásnak más útja is elképzelhető lett volna, mint az Egyesült Államok túlhatalma a Szovjetunióval szemben, a németek nem rohantak volna az amerikai érdekek szolgálatába. Ha Japánnak nem kellett volna félnie a Kínával szövetséges Szovjetunió agressziójától, nem lett volna ilyen szoros az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolata.

3. A Szovjetunió imperialista étvágyát ugyan a Molotov-Ribbentrop Paktum keltette fel, de ezt csak a Jaltában kapott óriási zsákmány fokozta olyan mohóvá, ami végső soron a vesztét okozta. A mai általános vélekedéssel szemben a Szovjetunió szétesését nem a társadalmi rendszerének hiányosságai, hanem a fékevesztett imperializmusból fakadó megterhelés okozta. Ha folytatódik a Szovjetunió kezdeti befelé fordultsága, ha ezt nem nyitja ki előbb Hitler, utóbb Roosevelt, ha nem fog erejét sokszorosán meghaladó fegyverkezésbe és nem akarja

uralni a világot, még nagyon sokáig nem dőlt volna össze. A Kína által követett sikeres út számára is nyitva maradt volna.

4. Közép-Európa népei csak a durva szovjet megszállás viszonyai között voltak képesek felszámolni azokat a feudális társadalmi maradványokat, amelyek a század első felében ezeket a népeket szembe állították a demokráciával és a fasiszmus útjára terelték. A közép-európai népek, beleértve a poroszokat is, és kivéve a cseheket, a század első felében egyértelműen amellet tettek bizonyosságot, hogy nem érettek még sem a polgári demokráciára, sem a piacgazdaságra. Ehhez az kellett, hogy az előző időkből itt felejtett feudális erőket a bolsevik rendszer törje össze. Akik ma a szovjet megszállásnak csak a káros oldalát látják, magyarázzák meg, hogy miért lett az első világháború után minden még nem polgárosodott társadalom országa önként fasiszta.

Azzal, hogy a Szovjetunió érdekszférájának nyilvánították egész Közép-Európát, Churchill és De Gaulle a németekkel szembeni beteges félelmüket igyekeztek csökkenteni. Ők csak azt látták, hogy minél közelebb kerül a Szovjetunió Németország szívéhez, annál kisebb az őket fenyegető német veszély. Az ő érdeküket szolgálta az, hogy Németország keleti harmadát is a Szovjetunió tartsa megszállva.

Rooseveltnak egészen mások voltak Jaltában a céljai. Ő helyzeténél fogva jobban a szívéen viselte a gyarmattartó szövetségesei meggyengítését, azoknak a Szovjetunió által való sakkban tartását, mint amennyire félnie kellett a szovjet imperializmustól. Ő a Szovjetunióban ugyan barbár diktatúrát, de nem a gyarmattartó urak társadalmát látta. Az ugyan vitatható, hogy mi járt akkor Roosevelt fejében, de az nem, hogy akkor is ez lett volna az érdeke, ha más a véleménye. Az idő azt igazolta, hogy a Jaltai Szerződés az Egyesült Államok érdekeit szolgálta.

Az, hogy Jaltában kinek mi volt a felfogása, szándéka, vitatható, de az nem, hogy ötven évvel később az ott hozott döntés Nyugat szempontjából fényesen igazoldódott. Ennek köszönhető Nyugat-Európa politikai egysége, ami nélkül ma Európa nem lehetne világpolitikai és világ-gazdasági tényező.

A közép-európai népeknek egészen más szempontok alapján kell értékelniük a Jaltai Szerződést. Számukra az első világháborút követő Párizsi Békeszerződés a demokratikus úttól való elfordulást, a fasiszta rendszerek önakaratból történő uralomra kerülését hozta magával. A Jaltai Szerződés következtében nem önakaratból, hanem szovjet katonai erő nyomására, a bolsevik szocializmus jutott osztályrészül. Ma a sorsukból csak azt látják, ami kultúrájukhoz, sőt még társadalmi fejlettségükhöz képest is kegyetlen volt, de azt nem, hogy ezekben az országokban a fasiszmus százezreket küldött halálba az országhatároktól távoli frontokra, százezreket a megsemmisítő táborokba, és olyan politikát folytatott, ami a trianoni határok véglegesítését jelentette. Ezeknél nem kisebb bűne volt a két háború között a magyar politikai hatalomnak a földreform elmulasztása, a hárommillió magyar koldusállapotban tartása, a polgárosodás útjának elzárása a nép fiai előtt.

Ki adott kinek szabad kezet?

Még kevesebben ismerték fel, hogy Németország keleti felének az oroszok kezére adása tette lehetővé, hogy a németiség megszabaduljon a Nyugattól visszahúzó porosz szellemtől. A poroszok bolsevik megszállása megérdemelt büntetés volt a kelet-német szellem száz éves bűneiért.

A csehek voltak az egyetlenek a Jaltában odadobott népek között, amelyek érdemesek és érettek voltak a polgári demokráciára. Ők voltak a világpolitikai érdekeket szolgáló Jaltai Szerződés egyetlen ártatlanul és feleslegesen büntetett áldozatai, akik a negyvenéves szovjet lecke nélkül is érettek voltak úgy a demokráciára, mint a piacgazdaságra.

Azt lehet mondani, hogy a szovjet uralom az erre a sorsra ítélt népek között csak azok számára volt büntetés, akik ezer éve már a nyugati kultúrát választották azzal, hogy a nyugati kereszténység mellett döntöttek. A Jaltában döntő politikai vezetők egyike sem mérte fel, nem is igen ismerhette a kulturális határok jelentőségét. Ez csak jó ötven évvel később alakult ennek alapján. Azaz a kultúra ismét bebizonyította erejét a politikával szemben.

A Jaltai Szerződés szempontjából is külön kell kezelni Kelet-Európa és a Balkán népeit. Számukra a bolsevik szocializmus is csak azt a durva diktatúrát, személyi kultuszt jelentette, amit a kultúrájuk korábban is igényelt. Nekik nemcsak a második világháború után, hanem a Szovjetunió szétesése és a bolsevik rendszer megszűnése után sem jelent megoldást a nyugati demokrácia és a piacgazdaság. Amióta erre az útra kényszerültek, még jobban lemaradnak, mint a nagyon lassan korszerűsödő bolsevik rendszer alatt. Ezen országok esetében azt kell megállapítani, hogy ezeket indokoltan sorolták a kelet-európai zsarnoki rendszerek táborába. Nem akkor kerültek számukra idegen rendszerbe, hanem a Szovjetunió összeomlása után.

Abban is hibás a szovjet táborba tartozás közép-európai, de különösen a magyar megítélése, hogy az maradandó nyomokat hagyott. E vélemény tekintetében a prímét a politikusok és a történészek viszik. A valóság ezzel szemben az, hogy a szovjet megszállás évei nem a kelet-európai felé távolították, hanem nyugatibbá tették az érintett népek társadalmait. Ma a magyar társadalom is sokkal felkészültebb a nyugatosodási folyamatának a lezárására, mint lenne akkor, ha nem tör össze sok mindent a szovjet rendszer. Ezt még több alkalommal kell részleteiben bizonyítani.

A közép-európai országok sorsa a második világháború után döntő részben a Jaltai Szerződésben foglalt szovjet uralmon, kisebb, de nem jelentéktelen részben azonban az érintett országoknak a viselkedésén múlt.

Ma már köztudott, hogy Jaltában a Szovjetunió szabad kezet kapott abban, hogy érdekeit, akár erőszak árán is, érvényesítse az érdekövezetéhez tartozónak minősített országokban. Sajnos a nyugati nagyhatalmak nemcsak a saját közvéleményük, de főleg az érintettek előtt sem merték bevallani, hogy egy sor országot Sztálinnak adományoztak. Ezért alakulhatott ki a vazallus sorsra ítélt országok számos politikusában és közvéleményében az a naiv, irreális hit, hogy sikerrel járhat a szovjet nyomással való szembefordulás, és ebben a Nyugat hathatós segítségére számíthatnak. Az érintett népek szabadságharcának reménytelenségét Nyugat még a leg súlyosabb árulásai után sem vallotta be. Sokkal inkább a heccelő hálás szerepét játszotta. Erre az '56-os magyarok és a '68-as csehek elárulása a legjobb példa. A rádiójuk harcra buzdított, a diplomáciájuk ugyanakkor közölte a szovjet vezetéssel, hogy az ő belügyüknek tekintik az annak elintézési módját.

Az első kérdés: a közép-európai népek és politikusaik láthatták-e a csatlóssorsra ítélt államokban a kiszolgáltatottságuk reális mértékét?

Azon túl, hogy előttem 1947 telén ez már teljes mértékben világos volt, két okom van arra, hogy igent mondjak. Ostoba politikus volt az, aki nem mérte fel, hogy a szovjet megszállás egyrészt nem rövid átmeneti epizód, amit fél lábon is ki lehet bírni, másrészt azt fel lehet használni a legnagyobb társadalmi problémáink megoldására. Azzal dicsekedhetem, hogy jó tíz évvel korábban megmondtam, hogy a szovjet imperializmus össze fog dőlni, és a Szovjetunió feladja a Jaltában megkapott közép-európai térséget. De nem tartoztam azok közé a ma mellüket döngetők közé, akik 1945-ben rövid átmeneti megszállásról beszéltek, és most abból akarnak megélni, hogy eleve antikommunisták voltak.

De maradjunk a történelmi példáknál.

1. A finnek kezdettől fogva tudták, hogy mi a Jaltában kijelölt sorsuk. Ezért aztán éppen a Finn Konzervatív Párt, és annak nagytőkés elnöke lépett elsőnek Sztálin elé azzal: mondja meg, mit vár el tőlük. Sztálinnak imponált a finnek fellépése, és megadta a feltételeket. Tekintsék magukat a szovjet érdekszférához tartozónak, ennek megfelelő bel- és külpolitikát, külkereskedelmet folytassanak. Ezen a körön túl nem kíván a belső ügyeikbe beavatkozni. Ezt az ígéretet nemcsak Sztálin, de utódai is bizonyos határok között megtartották. A tények tudomásul vétele a finnek számára kezdettől fogva a többi csatlósénál minőségileg nagyobb lehetőségeket biztosított.

A finn példa meggyőző erejét azzal lehet csökkenteni, hogy Sztálinnak a mi térségünkben eleve sokkal szigorúbb feltételei voltak. Ez a feltételezés nem is alaptalan, ha csak arra gondolunk, hogy e térség stratégiai jelentősége sokszorta nagyobb volt, mint az északi Finnországé. Aztán itt voltak szláv szövetségesei is. Ennek ellenére látni kell az érintett országoknak a finnekétől merőben eltérő politikájának, a szovjet befolyás tudomásul nem vételének a szerepét is.

A későbbi csatlós országok minden polgári politikai ereje, kivéve a moszkovita lakájokat és a merev dogmatikus hazai kommunisták kis csoportját, kezdettől fogva Nyugatban látta a szövetségését, a Jaltában kötött egyezménynek a rájuk vonatkozó tartalmát vagy nem ismerte, vagy nem akarta tudomásul venni, és megpróbálta a szovjet befolyást kivédeni.

Mumusszerep és az ő hozománya

Sztálin tehát nem azzal találkozott Közép-Európában, amit örömmel fogadott Finnországban. Ott minden számottevő politikai erő vállalta az általa meghatározott együttműködési feltételeket, itt meg egyik sem. Sztálinnak köztudomásúan nagyon rossz véleménye volt a Moszkvában nevelt, és alaposan megijesztett szolgáliról, azokat nem sokra becsülte. A végén azonban olyan helyzetbe került, hogy csak azokra számíthatott. Ebből fakadóan akkor is a ténylegesen megjárt útra kellett volna lépnie, ha nem akarta volna: mindenütt be kellett vezetni a szolgálai által vezetett, ebből fakadóan még az övéénél is vadabb sztálinizmust.

Azt a tényt, hogy Magyarországnak igazodnia kell a Szovjetunió elvárásaihoz, csupán egyetlen politikusunk vette tudomásul: a történész, és meggyőződéses kereszténydemokrata, azaz eleve antikommunista Szekfű Gyula. Azt nem tudom, hogy Sztálin ezt honnan tudta, de azt igen, hogy Rákosiék számos moszkvai nagykövettel próbálkoztak, de azokat nem fogadták el. Végül a külügyminisztériumuk közölte: Szekfű Gyulát szívesen látnák. Így lett Rákosiék legnagyobb megbotránkozására ő a moszkvai nagykövetségünk. El tudom képzelni, hogy Szekfű neve is ott szerepelt azon a listán, amelyiken a népbíróság elé állítandók voltak felsorolva.

Most ezt a nevet természetesen ki kellett húzniuk. Viszont a magyar jobboldal Szekfűt az árulók listájára írta fel, és ma sem értik meg a Forradalom után című könyvét, pedig sok minden esetleg egészen másként alakult volna, ha például 1945 után a ma EU-csatlakozásra váró országokban a Szekfűhöz hasonló politikájára hallgatnak.

Meggyőzősként e könyvből egy idézet: „Krónikus külpolitikai tájékoztatlanságunk, sötét értetlenségünk egyik legsúlyosabb esete, hogy azt a tényállást (a szovjet érdekközösséghez sorolt-ságunkat) vezetőink akkor, a tömegek pedig azóta még jó ideig nem tudták felfogni, és nem akarták elfogadni. Pedig a szövetségesek minden hivatalos lépéséből kitűnt, hogy a békeszerződés elkészítéséig terjedő időszakra Magyarország, csakúgy, mint a Szovjetuniótól felszabadított más csatlós államok elsősorban szovjet igazgatás alá tartoznak. A Jaltai Egyezményben Rooseveltnél, Potsdamban már Truman elnök adott át tényleges jogokat a szovjetnek; Romániát, Bulgáriát, Magyarországot a Vörös Hadseregnek adták át megosztatlanul megszállásra. Az egész élet ellenőrzésével és megszervezésével megbízott, úgynevezett Ellenőrző Bizottságnak szovjet elnöke lett, akinek vezetése és működése mellett a bizottság egy-egy amerikai és angol tagja mindvégig diszkréten háttérben tartotta magát. A világon semmi, de semmi jel nem mutatott arra, hogy Amerika és Anglia ki akarná ragadni e volt csatlós államokat a Szovjetunió kezeiből. Ez volt a reális helyzet, amelyet talán éppen ezért, mert reális volt és félre nem magyarázható, a polgári tömegek nem tudtak megérteni.”

Ha ezt a tényt a keresztény demokraták és a katolikus klérus fő politikai tanácsadója ilyen világosan látta, csak még jobban kiviláglik Mindszenty konok, minden realizmust mellőző antikommunizmusa, hogy az milyen messze állt nemcsak a magyar, de a vatikáni érdekektől is. Ma nálunk mégis Szekfű áruló, Mindszenty pedig hős.

Azon nem érdemes vitatkozni, hogy mi lett volna akkor, ha az erős magyar politikai pártok vezetői cselekednek úgy, mint a finnekéi, de azt mégis fel kell róni, hogy meg sem próbálták.

Az is tény, hogy 1945 után a magyar közvéleménnyel nem lehetett volna elfogadtatni a Szovjetunióval kompromisszumot követő politikát. Ezért azonban nem a nép felelős, hanem a megelőző száz év politikai hatalmát jellemző beteges nacionalizmus, és a két háború közötti még betegesebb antikommunizmus. De az a tény, hogy nem volt 1945-ben az ország érdekeinek megfelelő politikának reális lehetősége, a történelemszót nem akadályozhatja meg abban, hogy ne mutasson rá arra, mi lett volna az érdekünk, és annak megghiúsításáért mennyiben felelős a megelőző politikai rendszer.

Azt is mondhatják, mi csinálhattunk volna reálpolitikát, ha a térség többi államai nem azt érvényesítik. Ez igaz, de fel sem merült, hogy őket is ilyenre biztassuk.

Bennem kezdettől fogva élt a gyanú, hogy a nyugati hatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok is a szovjet imperializmusra játszottak.

Jalta a Szovjetunió legmerészebb álmainak a kielégítését szolgálta. A szovjet imperializmus ugyan nem Jaltában, hanem már a Hitlerrel kötött szövetségben kezdődött. A Szovjetunió Hitlertől kérte és kapta a balti országokat, Kelet-Lengyelországot, és a románoktól Besszarábiát. Ezt az alkut ugyan nem Sztálin kezdeményezte, de kapva kapott a hullarabláson, amit aztán Jaltában is készséggel szentesítettek az akkor már a győzelem küszöbén álló, de a saját áldozataikat csökkenteni akaró nyugati nagyhatalmak. A nyugati demokráciák tehát nem kérdőjelezték meg a Ribbentrop-Molotov Paktumot. Ennek a paktumnak a megkötésekor még szó sem volt a magabiztos Szovjetunióról, az boldog lett volna, ha békében, kellő stratégiai anyagok és élelmiszerek szállításával megússza a nácikkal való háborút. Ez nem jelenti azonban a későbbi, elvadult szovjet imperializmus bűneinek kisebbítését. Tudom, hogy ma ez

Sztálin mentegetésének tűnik, pedig őt sokkal inkább jellemezte a kisebbségség, mint a túlzott önbizalom. A diktátorok sohasem magabiztos emberek.

Már Hitler alatt megtanultam, hogy az önbizalomhiányos zsarnok megjárja a magabiztost és az egyszerűt, ennek megfelelően öltözködik, nem hord kitüntetések. Hitler és Sztálin egyszerű öltözködése mögött mindig az önbizalom hiányát, Göring és Titó pompaszeretetét azonban a túlzott önbizalom jelének láttam. Az önbizalom hiánya volt a kegyetlenség is. A katolikus egyház is akkor tette általánossá az inkvizíciót, amikor megingott az önbizalma. Aki folyton az ellenséget, az összeesküvést keresi, annak hiányzik az önbizalma. A magabiztos ember soha nem kegyetlen, nem irtja ki az ellenségeit, a magában sem bízó még a legmegbízhatóbb szolgáit is rendszeresen irtja.

Sztálin imperializmusa ugyan jól jött az orosz nép vágyainak, de a szovjet imperializmus alá előbb Hitler, majd Rooseveltt adta az első lovakat. Az Egyesült Államok érdeke volt, hogy a nyugat-európai országok ne egymással szemben féltékenykedjenek, hanem féljenek a Szovjetuniótól, és meneküljenek az ő védelme alá. Ez be is vált. Soha nem jöhetett volna létre a német-francia szövetség, az angolok soha nem tűrték volna az integrálódást, ha nem félnek a németektől. Tehát Jalta az Egyesült Államok és az európai integráció szempontjából történelmi mértékű pozitív lépés volt.

Ki mire építhetett volna?

Anglia és Franciaország jogos félelme az egységes Németországtól is azt diktálta, hogy a Szovjetunió szállja meg, birtokolja Németország harmadát. Ezek az egységes és erős Németországgal sose lettek volna hajlandók szövetséget kötni.

A nyugati hatalmak közös véleménye volt, hogy nem érdemes igényt tartani a közép-európai országokra. Tudták, hogy ezeket nem lenne könnyű sem egymással békében tartani, még kevésbé remélhették azok spontán demokratizálódását. Vesződjön velük a Szovjetunió.

Azt ugyan lehet mondani, hogy a győztesek Jaltában úgy viselkedtek, mint a marhakereskedők, saját érdekükben osztották el egymás között a térségünk országait. Attól függetlenül, hogy a háború során ellenük vagy velük álltak, koncként dobták oda. A történészek számára azonban az eredmény, és nem a döntéshozók szándéka a mérce. Minden, aminek a század végén örülhetünk, Jaltának köszönhető.

Az igaz, hogy ennek voltak kárvallottai is.

- Egyértelműen csupán a csehekről lehet ezt elmondani. Ők az európai rangsorban ma lényegesen hátrább állnak, mint a háború előtt álltak. Ráadásul ők nem hadüzenők, hanem a nyugati demokráciák által elárultak voltak. De, ha a győztesek érdeke volt, hogy a Szovjetunió Berlinig bejöhessen, ezzel az egymással két iszonyatos háborút vívó nyugati demokráciák számára félelmetes ellenség lehessen, akkor ennek a nagy érdeknek az oltárán feláldozták a cseheket is. Soha nem kéri a szakértők számon a parasztáldozatot a sakkozótól, ha ez vitte közelebb a nyereshez. Ez az egyedül helyes mérce a politikában is.

- Kárvallottak voltak a balti népek is. Ráadásul az ő esetükben Hitler és Sztálin imperialista döntését szentesítették. De, ha Berlinig kellett engedni a szovjet hadsereget, akkor ők sem voltak menthetők.

- A demokratikus fejlődésre érett szlovének maguk akartak Jugoszlávia részének maradni.

- A lengyelek és magyarok esetében vitatható a mérleg egyenlege. Egyik társadalom sem volt egyértelműen érett a demokráciára. Ezt tanúsítja az a tény, hogy ők mindketten jóval Hitler győzelme előtt már a félig-meddig fasiszta tekintélyuralmat és a félféudális társadalmi viszonyokat választották. A lengyelek önkaratukból létesítették az első fasiszta államot Pilsudski marsall vezetése alatt. Mi is ebben az irányban haladtunk már Hitler előtt. Igaz, egyik rendszer sem volt náciizmus, de a latin népek fasizmusai sem voltak azok. Az aligha vitatható, hogy az amerikaiak megszállása esetén e két népet is a demokrácia útjára lehetett volna terelni, de anélkül aligha várhattunk volna olyan eredményt, mint amire most joggal vállalkozunk. Azt azonban nem lehet felróni a nyugati demokráciáknak, hogy nem vállalták a velünk való vesződést. Elég gondjuk volt a németek és a japánok átnevelésével, ami azonban alapvető stratégiai érdekükben állt. Nem róhatjuk fel, hogy nem úgy kezelték bennünket, mint akik számukra fontosak, hanem olyanoknak, akiknek a feláldozása az alapvető érdeküket, a nagyobb kényelmüket szolgálta.

- A tőlünk is keletebbre élő népek sem akkor, de ma sem képesek a demokratikus átalakulásra. Mind a győztes demokráciák, mind a románok és a balkáni népek számára a Szovjetunió érdekszférájába sorolásuk a lehető legjobb megoldás volt. Ezt sem szabad ma kimondani, de az utókor el fogja ismerni.

A mi háború utáni helyzetünk szempontjából nem az az érdekes, hogy Jaltában erkölcsösen, bölcsen vagy erkölcstelenül, ostobán vagy okosan döntöttek, hanem legalább utólag azt kell felismerni, hogy mit kellett volna nekünk megpróbálni. Megpróbálni, mert azért én is annyira e kornak a gyermeke vagyok, hogy sem akkor, sem most, utólag, nem sok esélyt adtam volna annak a politikusnak, aki a megszálló szovjet csapatokkal és Moszkvából hazarendelt bolsevik szolgálkával vállalta volna a barátkozást. Ez a közvélemény számára nemcsak nálunk, hanem a térség többi országában is elfogadhatatlan lett volna.

A két háború közötti beteges antikommunizmusnak meg kellett fizetni az árát. Ezt azért kellene most hangsúlyozni, mert ma divat a két háború közötti politikánk antikommunizmusát feldicsőíteni. Mikor látjuk be végre, hogy egy nép érdekét bűn ideológiai vagy vallási alapon képviselni. A nép érdeke sokkal fontosabb, mint vezetőinek ideológiai meggyőződése. A jó vezető mindig azzal fog össze, akivel jobban szolgálhatja a népe érdekeit. A saját személyes meggyőződéshez mereven ragaszkodó politikus kártékony állatfajta. Sajnos a magyar értelmiség óriási többsége mereven ragaszkodott merev antikommunizmusához. Ezért aztán: a Szovjetunióval való együttműködésre csak a moszkoviták és a hazai merev kommunisták kis csoportja volt hajlandó. Ebből fakadt aztán az, hogy a Jaltában megfogalmazottak végrehajtására Sztálin csak a lakosság óriási többsége által kitaszított kisebbségére építhetett, és ez a kisebbség is csak a durva erőszak eszközeivel tarthatta fel a hatalmát. Ma jogos Sztálint és a Rákosi-bandát erkölcstelennek minősíteni, de tudomásul kell venni, hogy nem volt más megoldás sem Sztálin, sem Rákosi számára. Akinek nincs társadalmi bázisa, az csak a terrorral képes tartani a hatalmát. Menjünk csak végig a logikai láncon:

- Sztálin Közép-Európában nem építhetett másokra, mint az általa megvetett, a saját népük előtt tekintélyt nem élvező szolgálkra, és egy törpe létszámú szektás magyar kommunistára.

- Rákosiék nem építhettek a magyar népre, tehát számukra csak az számított, ami a megbízójuknak tetszését elnyerhette.

- Rákosi szűkebb moszkovita csapata többségében zsidókból állt. Itthon is döntően a holokauszt borzalmait megmaradt, részben bosszúra éhes, részben a régi rendszertől joggal betegesen féltő zsidókra kellett támaszkodnia. A moszkvai vonalat elfogadók között az értelmiséget szinte csak a zsidók képviselték. Ezt ma csak a bűnökként emlegetik, pedig nélkülük

a Sztálin által kikényszerített rendszer talán kevésbé embertelen, de kulturálisan még primitívebb lett volna. Mi ne rójuk fel a magyar zsidóságnak a Rákosi-korban elkövetett bűneit, ők azonban gyakoroljanak önkritikát akkori magatartásuk miatt. A hazai antiszemitizmust csak két oldalról lehet leépíteni. Ezt ugyan a zsidóírtásban bűnös magyarságnak kell kezdenie, de a zsidóság sem mondhatja azt, hogy neki mindig és mindenben igaza volt.

A szovjet vezetés ekkorra már világosan látta, hogy a szövetségesekkel csak a német imperializmus legyőzése kötötte össze, egyébként semmiben sem értenek egyet, a céljaik ellentétesek. Ugyanakkor azt is felismerte, hogy ezt az ellentétet a nyugatiak nem vették olyan komolyan, hogy a hadseregüket a háborúba beleunt közvélemény nyomására ne szereljék le. Ennek következtében a hadseregét nagyrészt fegyverben tartó Szovjetunió a nyugati demokráciákhoz viszonyítva a katonai ereje megsokszorozódott. Sztálin tehát meglátta, hogy a nyugati hatalmakkal szemben sokkal jobban feszíthető a húr, most már egyre keményebb követelményeket támaszthat, mint annak idején, a háború végét követő rendezések során.

Mindezek az okok vezettek oda, hogy 1947-re a háborúban megtámadott, és a nácik ellen egyedül védekezni képtelen Szovjetunió átalakult világhódító terveket szövő imperialista hatalommá. Ezen célok érdekében alapvető érdekévé vált az, hogy az eredetileg német terjeszkedés megismétlődése esetén védő falat jelentő, befolyási övezetként kapott országokat egyrészt engedelmes szolgájává, másrészt katonai szövetségesévé nyomorítsa.

Jaltában még annyira a német imperializmustól való félelem és Japán minél kevesebb áldozattal járó legyőzése kötötte le a nyugati hatalmak figyelmét, hogy ők is indokoltnak ismerték el Sztálin félelmét a német imperializmus újraéledésétől. Náluk is ez volt a fő rendezési motiváció. Abban egységesek voltak, hogy egy erős Szovjetunió a kisebbik rossz az egységes és erős Németországgal szemben. Ehhez járult az, hogy Rooseveltt, az akkor már a szövetségeseinél nagyságrendekkel nagyobb hatalom szinte teljhatalmú képviselője, jobban elítélte a nyugat-európai gyarmattartó demokráciákat, és jobban félt azok gazdasági hatalmától, mint a primitív és elmaradott Oroszországtól.

Roosevelt tévedése

Jaltában tehát mindenki úgy érezte, hogy céljainak megfelelő rendezést ért el:

a. Az Egyesült Államok egyrészt Európa közepéig, ezzel Németország keleti harmadáig befolyási övezetet biztosított a szerinte a gyarmattartó imperializmust ideológiailag ellenző szövetségesének, a Szovjetuniónak; másrészt azt ezen ajándékok ellenében Ázsiában háborús szövetségesévé tette Japán ellen. Roosevelt mindkét célját elérve láthatta Jaltában.

b. Anglia és a mellette csak asszisztáló Franciaország alig látott mást, mint a német imperializmus újraéledésének rémét. Ők örültek, hogy Berlinben az oroszok fogják diktálni a külpolitikát. Az oroszok megerősödését a kisebbik veszélynek látták az Egyesült Államok följük tornyosuló katonai és gazdasági fölényével szemben is. A történészek mindmáig nem merik megfogalmazni, hogy Anglia már a Pearl Harbor megtámadását számukra pozitív eseménynek tekintette. Churchill úgy akarta megnyerni a háborút, hogy abból az Egyesült Államok ne erősen kerüljön ki, hiszen számára az volt a legnagyobb konkurens, a legnagyobb tengeri és gazdasági hatalom. Ez talán nincs is dokumentálva, de a kelet-ázsiai japán térfoglalással szembeni gyermekes angol védekezés ezt tanúsítja.

Jaltában még nyoma sem volt annak, hogy Anglia és Franciaország számára nem előnyös egy erős Szovjetunió léte.

c. A Szovjetunió ugyan Jaltában már joggal érezte a németek legyőzésében játszott döntő szerepét, tudta, hogy ők viselték a legnagyobb áldozatot, de még nagyon elégedett volna azzal, ha megkapja a felhatalmazást a beavatkozásra ahhoz, hogy akár erőszakkal is megakadályozza a nyugati szomszédainak a németekkel való szövetségét. A többit már ráadásul a nyugati hatalmak érdekéből kapta. Mindenekelőtt Németország keleti harmadát. Ez pedig nem ment volna másként, hát odaadták az egész Közép-Európát, függetlenül attól, hogy ki volt Hitler csatlósa, ki az áldozata. Ugyanakkor keleten ő is a győztesek között ülhessen a megvert Japánnal való békekötés alkalmával.

Sztálinnak Jaltában több hullott az ölébe, mint remélhetett.

Az Egyesült Államok elég gyorsan rájött arra, hogy számára előnyös volt a Szovjetuniót bevonni a Japán elleni háborúba. Ez ugyan a háború kimenetele szempontjából már alig játszott szerepet, ugyanakkor a számára elsőrendűen fontos Csendes Óceáni Térségben jelentősen felértékelte Szovjetunió katonai erejét, azaz Japán számára félelmissé tette, ugyanakkor annak ellenére, hogy vele meg nem támadási szerződésben állt, a veresége küszöbén hátba támadta. Japán tehát nemcsak indokoltan félt, de gyűlölte is a Szovjet imperializmust, azért örömmel, és jól felfogott érdekből vált az Egyesült Államok szövetségesévé. Sztálin azzal, hogy a vereség küszöbén álló Japánt hátba támadta, szerzett négy jelentéktelen szigetet, de az Egyesült Államok tántorítatlan szövetségesévé tette a rövidesen a világ második gazdasági hatalmává emelkedő Japánt.

Anglia, Franciaország, és a fokozatosan a lábára álló Németország esetében azt tapasztalhatta, hogy ezek, minél erősebb a Szovjetunió, annál szófogadóbb szövetségesei.

A számára legfontosabb nyugat-európai fejlemények:

- Az angol és francia gyarmatbirodalom gyors megszűnése.
- A francia-német szövetség.
- A vezetése alatti katonai szövetség; a NATO.
- A nyugat-európai térség fokozatos gazdasági és politikai integrálódása.

Ezek csak a Szovjetuniótól való félelem árnyékában születhettek meg.

Roosevelt alapvetően tévedett abban, hogy a Szovjetunió nem lesz imperialista, hogy katonai téren veszélytelen marad.

Ugyanakkor nem mérte fel a későbbi jelentőségét annak, hogy a japánok a Szovjetunióban a megnemtámadási szerződést galádul megszegő, és a már veszteség háta támadó hatalmat láttak. Ezzel szemben, ha Sztálin nem támadta volna meg a japánokat, hanem az Egyesült Államokkal szembeni háborúban a vele kötött megnemtámadási szerződésnek megfelelően jóindulatú semleges hatalom marad, az amerikai befolyásnak sokkal nehezebb dolga lett volna Japánban. Valójában a Szovjetunió hadba lépése nagymértékben megkönnyítette az Egyesült Államok akaratának érvényesülését Japánban.

Azt, hogy Nyugat-Európa nem süllyedt jelentéktelen szerepre az észak-amerikai és a távolkeleti térséghez képest, közvetve és hosszabb távon Jaltának köszönheti. Jalta nélkül ugyanis nem történik meg a térség gazdasági, majd fokozatosan a politikai integrációja, e nélkül pedig az érintett országok külön-külön úgy politikai, mint gazdasági tekintetben jelentéktelenek maradtak volna.

Jalta szerepét külön kell kiemelni a német egység szempontjából. Ha nem kerül sor Németország felosztására, ennek keretén belül a keleti rész szovjet megszállására, az angolok, a franciák és a kisebb nyugati országok nem lettek volna hajlandók az egységes és erős Németországgal szövetkezni. A kétharmados, megosztott Németországtól nem féltek annyira, különösen nem féltek a németektől a Jaltának köszönhető szovjet katonai fenyegetés árnyékában.

Még kevesebb szó esik arról, hogy a nyugat-európai jóléti államok kialakulására is kevésbé, és sokkal lassabban került volna sor, ha nincs hidegháború és szovjet katonai veszély. A gyenge és távoli Szovjetunió esetén a nyugat-európai politikai vezetés számára nem lett volna olyan fontos a tömegek szociális igényeinek a kielégítése.

A megszállás „haszna”

A nyugat-európai értelmiség és a baloldali munkásság rokonszenvét a szocialista Szovjetunió iránt semmi sem ásta jobban alá, mint annak a kegyetlen, imperialista elnyomása a csatlós országokban.

Hosszútávon Jaltában mégis a Szovjetunió vesztett a legtöbbet.

A számára biztosított nagyvonalú engedmények, az elnézett európai térszerzése, a nála fejlettebb országok vazallusi helyzetbe hozása, beleheccelték Sztálint és generálisait az imperialista szerepbe. Ez a szerep eleve megoldhatatlan volt, és bukásra ítélte a Szovjetuniót. Elkésve, akkor lett imperialista, amikor az már a legerősebbeknek és a leggazdagabbaknak is elviselhetetlen terhet jelentett.

A Szovjetunió akkor lett gyarmattartó, amikor az már kései, és elviselhetetlenül drága volt, de ez a szerep azért is bukást hozott, mert az egyetlen olyan gyarmattartó lett, amelyik nem tartozott a világgazdaság legfejlettebbjei közé. Európai gyarmatai kulturális és gazdasági tekintetben felette álltak.

Minden, a sztálinizmus ortodox, kelet-európai jellegét bomlasztó mozgalom az európai csatlós országokban született, onnan táplálkozott.

Nagyon leegyszerűsítve: a Szovjetunió minél nagyobb hatalom szerepébe került, annál kisebb lett a vele szemben megnyilvánuló szimpátia.

d. Külön kell szólni arról, hogy mit jelentett Jalta az európai áldozatoknak.

Ezek három csoportba oszthatók:

I. Akiknek káros volt a szovjet megszállás és befolyás.

II. Akik sokat vesztek és sokat nyertek, de ennek egyenlege kicsi, és bizonytalan előjelű.

III. Akik sokkal többet nyertek, mint vesztek.

ad. I. A Jaltában sokat veszített népek csoportjába tartoznak a kelet-németek, a csehek, a szlovének és az észtek.

- A kelet-németeket gazdasági téren nagyon visszavetette a rájuk kényszerített szovjet rendszer. Jó ötven évre sokat vesztek, de hosszútávon mégis egészen másként alakult a helyzetük. A németiség korábban azért nem lehetett soha szerves része a Nyugatnak, mert a politikai és katonai hatalom mindig a poroszok, mai szóhasználatmal a kelet-németek kezében volt. A második világháború végéig a német nép gazdasági téren nyugat-európai, politikai és katonai téren félig kelet-európai volt.

Az egységes, és civilizációjában teljesen nyugat-európai Németország létrejöttének az ötven-éves szovjet megszállás is feltétele volt. Ennek köszönhető az is, hogy a németiség, mely mindig kelet felé kacsingatott a Nyugattal szemben, mára Nyugat-Európa legerősebb bástyája lett.

A német megosztottság nélkül nem kerülhetett volna sor a németiség a történelemben még soha nem tapasztalt önkritikájára, a második világháború után történtek tudomásul vételére.

- A csehek Jalta előtt a franciákkal azonos gazdasági, és nyugat-európai civilizációs szinten voltak. A szovjet megszállást elkerülve azon is maradhattak volna. Az eredeti gazdasági rangjuk visszaszerzésére még további két évtized lesz szükséges. Ők voltak a háború első áldozatai, és végül a legtöbbet fizetők is.

- A szlovének a szerb uralom és a kommunizmus nélkül hamar a tiroliak szintjére emelkedtek volna. Most sem kell már sok ehhez.

- Az észtek még a finneknél is többre mentek volna, ha a nyugati hatalmak nem veszik figyelembe a szégyenteljes Molotov-Ribbentrop Paktumot. Ők szervesen tartoznak a skandináv népek már gazdag családjába.

ad. II. Akik szinte egyforma mértékben jól is, rosszul is jártak. Ide tartoznak a lettek, a litvánok, a lengyelek, a szlovákok és a magyarok.

- A két balti ország kultúrájában, társadalmi fejlettségében az ortodox és a nyugti kultúra között van. Saját erőből, politikailag függetlenül aligha lettek volna képesek az idejélmúlt társadalmi struktúrájuktól megszabadulni. Ezt mutatta a két háború közötti tapasztalatuk. Még most is, már a politikai függetlenségük birtokában sok nehézséggel kell majd megküzdeniük ahhoz, hogy képesek legyenek a felzárkózásra. Nem ártott a bolsevik rendszer a társadalmi múltjukat összetörő keménységével.

- A lengyelek esetében is kétséges, hogy függetlenül, önerőből a demokratikus útra tértek volna. Erre bizonyíték, hogy az első világháború utáni függetlenségük mámorában a térségben ők hozták létre az első fasiszta diktatúrát. Ahogyan az első világháború után nem volt érett a lengyel társadalom a demokráciára, éppen úgy nem volt érett a második után sem.

Magának a demokráciának a megítélése azért is nehéz, mert a bolsevik rendszerrel szemben demokráciának tekintik Indiát, holott még Görögország és Dél-Itália sem az. Kína máig az úgynevezett szocializmus útját járja, és mégis sokkal nagyobb társadalmi fejlődést, és sokkal gyorsabb gazdasági növekedést ért el, mint a demokráciának deklarált India. A bolgárok bolsevik diktatúrában éltek, mégsem romlott ötven év alatt a társadalmi-gazdasági helyzetük Görögországhoz, vagy Dél-Itáliához képest. Csak az a társadalom érett a demokratikus fejlődésre, amelyik érett a felzárkózásra is.

- Ami bennünket, magyarokat illet. Az a meggyőződésem már annak idején kialakult, hogy 1945 és '47 között a mi társadalmi fejlődésünk számára sok területen hasznos volt a szovjet megszállás. Az utána eltelt negyvenkét évben, főleg annak az elején ugyan romlott a hibák és előnyök mérlege, de az egyenlege, sőt még annak előjele is csak évtizedek múlva lesz reálisan eldönthető.

Sors és illúzió

(Az 1945 utáni időszak a történelem mérlegén)

Az ilyen történelmi mérlegeket kerek évekkel szokták kezdeni és végezni. Most e téma esetében okom volt a kezdeti időpont megválasztására. Sorsunk már Jaltában eldőlt, ami azután történt, már alapjaiban determinált volt. Mégis, a be nem avatottak előtt csak 1947-ben vált világossá, hogy tartósan szovjet befolyási övezet, az önállóságától nemcsak a külpolitikájában, de a belpolitikájában is megfosztott gyarmat vagyunk. Ebben az évben ugyanis már sorra történtek azok az események, melyek a későn eszmélők számára is megmutatták, hogy Sztálin a térség országaitól szolgai elkötelezettséget követel meg, és ezt az igényét a nyugati hatalmak tudomásul vették.

Nem vagyok hivatásos történész, ezért nem is kutatom azt, hogy Sztálin mikor és miért tért rá arra a hidegháborús, imperialista politikára, amelyből fakadóan már teljes szolgai alázatot követelt a neki ajándékozott befolyási övezetéhez tartozó országoktól.

Annak a részleteit sem ismerem, hogy a nyugati hatalmak mikor és miért döntöttek úgy, hogy Sztálinnak a Jaltában ígértél is többet, teljesen szabad kezet adnak.

Ezért csak e folyamat törvényszerűségét, annak mély okait keresem.

1945-ben Magyarországon minden tekintetben megérett a forradalmi változás ideje. Megérett az már 1918-ban is, de akkor még vissza lehetett fordítani. A belső politikai erők visszafordították volna 1945 és '47 között is, ha nincsenek itt a szovjet csapatok, ha azok erejére nem támaszkodhatott volna a magyar baloldal. A magyar baloldalnak tehát a nemzettel, a jövővel szembeni kötelezettsége volt megtenni mindent, annak érdekében, hogy ne történhessen meg ismét a forradalom jobboldali restaurációja.

Azt kell eldönteni, hogy 1945 után mely politikai erők szolgálták a magyar társadalom, illetve a magyar nemzet érdekeit. Én meggyőződéssel állítom, hogy a kor baloldala. Aki nem ebből indul ki, az természetesen velem ellentétes következtetésekre jut. Tehát, aki ezzel nem ért egyet, annak kár is olvasni a fejtegetéseimet. Nem nekik írok, hanem az utókornak, amelyik már mentes lesz a saját kora politikai divatjaitól, és képes lesz felülemelkedni a rajta esett sérelmeken és pillanatnyi érdekein.

1945-ben a baloldal, a régen megérett reformok hívei kisebbségben voltak. Győzelmüket csak szovjet segítséggel tudták elérni és megszilárdítani. Ez az a döntő érv, ami eldönti, hogy 1945-47 között a szovjet politikai nyomás, beavatkozás pozitív történelmi szerepet játszott-e, vagy negatívot.

Azt, hogy mi volt a helyes politika 1945 és '47 között, csak a következő negyven év tényei alapján lehet eldönteni. Ezek a tények pedig egyértelműen bizonyítják, hogy már 1945 és '47 között minden politikai erőnek szinte minden áron egyességre kellett volna jutnia a Szovjetunióval. Azaz minden olyan politika, ami ezzel szemben állt, és a nyugati hatalmak segítségére épített, teljesen eredménytelennek bizonyult.

Az utókor azt bizonyítja, hogy azok követték a helyes politikát 1945 és '47 között, akik a magyar társadalmi forradalom következetes hívei voltak, ugyanakkor tudomásul vették, hogy a Szovjetunióval két okból mindenáron kompromisszumra kell jutni:

- Közép-Európában a Szovjetunió a nyugati hatalmaktól szabad kezet kapott abban, hogy a kül- és belpolitikai eseményeket akár erőszak árán is alakítsa. Azt a tényt, hogy szovjet gyarmattá válunk, szomorúan, de tudomásul kellett venni. Ezt a gyarmati státuszt csak olyan politika mérsékelhette volna, melyben a nemzet közép-jobb politikai erői is aktívan részt vesznek. Ez történt Finnországban. Csehországban voltak olyan erős polgári erők, amelyek lehetővé teheték volna a kevésbé durvább sztálinizmust, de az ő lehetőségük is megszűnt azzal, hogy a térség összes többi országában hiányoztak a polgári baloldali erők. Sztálin tehát még akkor sem kísérletezhetett volna finn modellel, ha ehhez esetleg hajlandósága lett volna. Közép-Európa többi államában nagyon gyengék voltak a polgári tradíciók, nagyon erősek és tapasztaltak a társadalmi elmaradottsághoz ragaszkodó erők ahhoz, hogy a sztálinizmussal történő kompromisszum keresése reális lehetőség lehetett volna. Ez a helyzet volt jellemző Magyarországon is.

Jó a rosszban. Rosszban a jó

1947-re sok tekintetben alapvetően megváltozott a helyzet.

Ma az 1945 utáni időszakra, mint sikeresre nézhetünk vissza. Joggal. De nem tesszük hozzá, hogy a szovjet politikai nyomás és a kultúránkkal ellentétes bolsevik rendszer is hozzájárult a sikerességhez.

- Az ezeréves távlatban is legnagyobb társadalmi sikerünk, a földreform csupán a belső erők eredményeként közel sem lett volna ilyen következetes. A dicséretesen következetes formában megvalósított földreform csak szovjet nyomásra, és a baloldali pártok támogatásával történhetett meg.

Nagy, évszázados vívmányunk, a népi származású értelmiség megteremtése is csak halvány töredéke lett volna annak, ami megtörtént. A népi kollégiumok támogatásában, a nép fiainak az egyetemre kerülésében sem dicsekedhetnek azok a pártok, amelyek ma a dicső múltjukról zengedeznek, holott többségük enélkül nem volna diplomás, nemhogy vezető politikus.

Közvetlenül 1945 után a magyar politikai életben a vezető szerepet a szavazók által támogatott többségben újra a régi úri osztályok képviselték. Az első két, lényegében demokratikus választáson még az egyre durvább nyomás ellenére is azok a pártok értek el jobb eredményeket, amelyek nem voltak hajlandók tudomásul venni azt, hogy minket a szovjet érdeklődésébe soroltak. Ezek győzelme azonban még az átéltnél is nagyobb áldozattal járt volna.

Itt egy félreértést kell eloszlatnom: nem értek egyet azzal, hogy a politikai erőszakot, erkölcsatlenséget elkövetőket igazolná az, hogy az ilyen tettek esetleg később jóra fordulnak, sőt akár a lehetséges legjobb megoldást is hozzák. Az ilyeneket elkövető politikus akkor is becstelen, ha tetteit az idő végül mégis igazolja. A magyar történelem tele van az olyan fejezetekkel, ahol tetteikért a szereplőket el kell ítélni, annak ellenére, hogy azok végül több jóval, mint rosszal jártak. Ehhez hasonló kérdés lesz majd Kádár János szerepe is. A történésznek nem erkölcsbírónak, hanem a tények tárgyilagos elemzőjének kell lennie.

Külön kell foglalkoznunk az egyházak szerepével is. 1945 után a történelmi egyházak, élén a római katolikussal, a nagy reformok ellenzői, jobb esetben passzív szemlélői voltak. A magyar római katolikus püspöki kar, élén Mindszenty Józseffel, még a polgári demokráciát is fanyalogva nyelte le, ahhoz képest is őskonzervatív volt, nemhogy a földreformot, az egyházi iskolák államosítását, a népi kollégiumok mozgalmát támogatta volna, a társadalmi elmaradásunkat csökkentő reformok élére állt volna.

A szocialista diktatúra és a rendszerváltás utáni demokrácia egyaránt alapvetően hibásan ítéli meg a háború végét követő első három évet. Az első túlságosan negatívnak, a második túlságosan feldicsőítve mutatja be. A Szovjetunió szerepének a megítélése még ezen belül is eltorzított. Én a magyar társadalom távlati jövője szempontjából alapvetően pozitívnak láttam, és látom ma is, annak ellenére, hogy sok megaláztatással járt.

Az államosítások megítélése is hamis, ha a mai „mindent visszaprivatizálni” jelszóval folyó mániától el tudnánk szakadni. 1945 után a polgári átalakulást szolgálta a bankok és a nehézipari nagyvállalatok államosítása. Ezt még az erős polgári tradíciókkal rendelkező nyugat-európai demokráciák sem kerülték el, nemhogy ezt indokolt lett volna a feudális tradíciókkal terhelt Magyarországon elkerülni.

A nagybirtokok következetes kisajátítására, a nagybirtokoknak az egész parasztság közötti szétosztására, azaz a már akkor is racionális birtoknagyságnál is kisebb birtokok létesítésére büszkék lehetünk. Ezzel akkor már egy évszázadnál is többet késtünk. A földreform hol nyílt, hol csendes ellensége a legnagyobb magyarországi nagybirtokos, a katolikus egyház volt. Ezért máig sem gyakorol önkritikát, pedig a később ért durva sérelmekért és egyházüldözésért való jogos felháborodásához hozzátartozna a reformellenes politikája miatti önkritika is.

Történelmi vívmány volt az iskolák államosítása. Ez esetben is évszázados késedelmünket hoztuk be. Az egyházak azonban ebben sem tanúsítottak semmiféle megértést, holott azt sem csak a nyugat-európai tapasztalatok indokolták, hanem mindennél inkább az, hogy az egyházak (és különösen a katolikus) jelentették annak a jobb és közép-jobb politikának a fő támaszát, amely nemcsak azt nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy minket Jaltában a Szovjetunió adtak, hogy ebből következően csak az ahhoz igazodó politikának maradhat mozgáster, hanem még azt sem, hogy a háború előtti magyar társadalmi viszonyok már régen anakronisztikusak voltak. A magyar társadalom elmaradottságának fő bástyája a katolikus egyház volt. Elég lett volna, ha a magyar katolikus klérus vezetése végre tanul a lengyel testvérétől, aki évszázadok óta a lengyel nemzeti szabadság élharcosa és a lengyel érdekek fő védelmezője volt, ezért kaphatott a sztálinizmussal szembeni kritikája támaszt a népetől is. Ezzel szemben a magyar egyházak, élükön a katolikus klérussal, mindig betegesen konzervatívák voltak, csak az előjogaikat, nem a nép kereszténységét védték. Ezt tette mind a hitlelizmussal, mind később a már tartós uralomra berendezkedett szocialista rezsimmel szemben. Tehát évszázadokon át kereste, és megtalálta a hatalom bizalmát. Nem jeleskedett a nációkkal szembeni ellenállásban, még kevésbé a nemcsak embertelen, de nagyon keresztényietlen zsidótörvények elleni fellépésében sem. De nemcsak a katolikus klérus nem tanúsított megértést a magyar politikai baloldal céljaival szemben, de nem tette ezt a baloldal sem.

A keresztény egyházak üldözése, főleg 1947 után, ízléstelen, indokolatlan és brutális volt. Ennek azonban kettős oka volt:

- Akkor volt csúcspontján betegesen antiklerikális sztálinizmust majmoló, hazátlan Rákosi-rendszer. A bolsevik kommunizmus az ortodox egyháztól is örökölte a vallási türelmetlenséget.

- A magyar keresztény egyházak, mindenek előtt a katolikus klérus, szélsőségesen szemben állt a hazai baloddallal. A két háború közötti beteges antikommunista hisztéria támasza a keresztény kurzus volt.

A bankok, a bányák, a nagy hadiipari üzemek államosítása akkor indokolt volt. Ezt tették a nyugat-európai demokráciákban is. Itt is külön kell hangsúlyozni azt a tényt, hogy a magyarországi nagytőke mindig sokkal inkább együttműködött a magyar konzervativizmussal, de még a jobboldallal is, mint a magyar társadalmi haladást képviselő baloddallal. Nem vár-

hatta tehát el, hogy eleve ne számoljanak a forradalmi erők az ellenállásával, a nagytőkésben ne ellenséget, hanem szövetségest lássanak. Márpedig minden forradalom szent törvénye, hogy a várható ellenállást eleve csökkenteni, gyengíteni kell.

Ezeket a már nagyon is megkésett, illetve Nyugaton ekkor időszerűvé vált, és végrehajtásra kerülő államosítási reformokat a kor magyar politikai erejének többsége ellenezte, illetve csak azért nem ellenezte nyíltan, mert a szovjet politikai nyomással nem mert szembefordulni. Nem ismerik ezeknek az éveknek a politikai viszonyait azok, akik ezt kétségbe vonják.

A régen megérett társadalmi változások keresztülvitelére a belső erők nem voltak elégségesek, ezért minden olyan szovjet nyomást, ami a reformok ügyét szolgálja, pozitívnak kell elfogadni.

Aki nem vette 1947-ben sem tudomásul, hogy évtizedekre befellegzett a Szovjetuniótól való függetlenségnek, az csak hibásan dönthetett.

Ez után az a kérdés várt választ: mi a célszerűbb politikai megoldás? Megkötni itthon a kompromisszumokat, megkísérelni a moszkovita keretek csekély és fokozatos bővítését, vagy külső, illetve belső emigrációba vonulni? A rendszerváltás utáni politikai inga azt a feleletet adta, hogy az itthon megalkuvók árulók, negyven évre az emigrációba vonulók hősök. Ezt a választ meg fogja cáfolni a történelem. Azok fogják kapni a legjobb bizonyítványt, akik itthon álltak helyt.

El lesznek marasztalva:

- Akik a könnyebbet, a kalandosabbat választva magára hagyták az országot.
- Akik 1945 után a forradalmi változásokkal szembeállva vakon bíztak a Nyugatban.
- Akik stréber és karrierista célokból túllihegték nemcsak a moszkvai parancsok teljesítését, de még a csak általuk hitt elvárásokat is.
- Akik itthon passzívan szemlélték az eseményeket.

Felmentő ítéletet fogak kapni:

- Akik nem tudtak kompromisszumot kötni a nemzeti függetlenségünk feladásában.
- Akik kivándoroltak, kiszöktek, mert a hősi cselekedeteik, túl bátor politikai kiállásuk miatt kerültek itthon életveszélybe.

Dicséretet fognak kapni:

- Akik itthon maradtak a politikai életben aktívak, és ennek során nem tettek a szükségesnél több engedményt.
- Akik az emigrációban politikai vezető szerepet nyertek, ugyanakkor nem tagadták meg a magyar társadalom reformálásának ügyét.
- Akik az emigrációban olyan jelentős tudományos, illetve művészeti eredményeket értek el, amire itthon nem lett volna lehetőségük.

A rendszerváltást megelőző negyven évben a magyar nép szolgálatában azok tették a legtöbbet, akik a rendszert puhították.

Ez négy területen volt a legeredményesebb:

1. Falupolitika – Agrárpolitika

A falu az erkölcs bölcsője

Az 1945 előtti magyar falu nemcsak a termelésében volt nagyon elmaradott, de méginkább a társadalmi szerkezetében. Nagyok, szinte áthághatatlanok voltak a társadalmi korlátok. A falvakat nemcsak a vagyoni különbségek osztották meg, hanem a felekezeti és a nemzeti-ségi is. Ezek a korlátok mára leomlottak. Jelenleg a falvaink társadalma korszerűbb mint a nyugat-európai társaiaké.

A 80-as években a falusi lakosság a városiakhoz képest jobban élt, mint bárhol a világon. Igaz, hogy a ledolgozott órák tekintetében is megelőzött minden európai társadalmat, de ezt jó kedvvel tette. Több ház épült, mint bárhol a világon. Ehhez képest a falusi infrastruktúra kiépítése elmaradt. Ennek lassú javulása csak a rendszerváltás után indult meg.

Az agrárszektor érdekeinek védelmében élen jártak a volt népi kollégisták, a volt parasztpártiak, ezek közül is döntően azok, akik közben párttagok lettek. Nem is annyira a mezőgazdasági termelésben közvetlenül elért eredményeket hangsúlyoznám, hanem a magyar falu felemelését.

A 80-as évekre a magyar mezőgazdaság nemcsak a szocialista országok között volt kiemelkedő, de sok tekintetben a fejlett nyugat-európai országokéhoz viszonyítva is. Még inkább elmondható ez a magyar falvak társadalmának egészéről is.

- A tőkés demokráciák fölé emelkedtek a magyar falusi iskolák eredményei, és talán még jobban álltunk a falusi fiatalok tovább tanulásában is.

- Nálunk épült az egész világon a lakosságszámhoz viszonyítva a legtöbb falusi kertes ház. Ezek nagysága, felszereltsége messze meghaladta az ország általános gazdasági fejlettségének a színvonalát. Ami ezeknél is szebb és üdvösebb, hogy ezek többsége a kor nemzetközi gyakorlatában szinte példátlan családi, baráti, falusi összefogással épült.

Paraszt- és falupártibb politika a század során sehol nem valósult meg. Ebben sem a nyugati hatalmak, sem az ottani magyar emigráció nem játszott szerepet. A dicsőség a hatalommal kompromisszumot kötött, itthon maradt baloldali értelmiségé. Ez az értelmiség 1953-tól kezdve hallatta a szavát. Ezek közül kerültek ki Nagy Imre első támogatói. Kevés szó esik arról, hogy ebben a magyar értelmiségben kerestek támaszt a reformszárnyhoz tartozók Moszkvában is. Ez a szárny nemcsak Nagy Imrével igyekezett a kozmopolita Rákosit, hanem annak vezérkarát is lecserélni. Ennek köszönhetően emelték a hatalomba a volt Győrfi- és népi-kollégista fiatalokat.

Annak a ténynek, hogy az alapvetően parasztellenes bolsevik szocializmust mi fordítottuk először és leginkább a falu és a parasztságot pártoló gyakorlattá, világpolitikai jelentősége van. A 21. század példátlan sikerei azon a felismerésen fognak alapulni, hogy a mezőgazdaság ugyan elvesztette korábbi fontosságát, de a falu, mint az erkölcs bölcsője, éppen ekkor nyerte vissza döntő szerepét. Minél fejlettebbek a termelőerők, annál fontosabb gazdasági tényezővé válik az erkölcs, illetve annál költségesebb lesz az erkölcstelenség. Márpedig a rákosan növekvő urbanizáció az erkölcsök szükségszerű romlásával jár. Ez ellen védekezni kell, és a védekezés hatékonyságától függ a gazdaság hatékonysága. Védekezni pedig csak azzal lehet, hogy az embereket a nagyvárosok embertelen, erkölcstelen világából a kis, családi házas lakóközösségekbe vezetjük vissza. Ebbe az irányba fejlődött a század utolsó felében minden gazdag társadalom, viszont ezzel ellentétesen urbanizálódtak a kevésbé fejlettek, azaz az utolérni akaróké. A felzárkózók között a falvakra építő egyetlen társadalom a magyar volt. Az utókor ezt a felismerésünket is világtörténelmi jelentőségűnek fogja minősíteni.

2. A gazdasági mechanizmus korszerűsítése

„Gúzsba kötve táncolni”

A magyar baloldalnak köszönhető a szocialista tervgazdálkodáson belül az első, és máig tartó gazdasági reformmozgalom elindítása, első megfogalmazása, és első gyakorlati megvalósítása. Ennek a jelentőségét sem mértük fel mindmáig. Pedig ennek világpolitikai jelentősége volt és lesz még több évtizedes távlatban is.

Annak, hogy a szocialista társadalom nemcsak sztálinista formájában működtethető, számos kezdeményezése történt már korábban a bolsevik párt keretén belül is. Kezdte Lenin, folytatta Bucharin. Ezeknek ugyan Sztálin még a csiráit is igyekezett megsemmisíteni, de azért a hamu alatt tovább élt. Az újjáéledése Sztálin halála után azonnal elindult. Ennek köszönhetjük, hogy Moszkvából, a legfelsőbb körökből is egyesek jó szemmel nézték a magyar reformmozgalmakat, és lépéseket tettek a legalázatosabb, a legkevésbé nemzeti, sztálinista Rákosi leváltása felé. (Erre még vissza kívánok térni az '56-os forradalom méltatásakor.)

A sztálinista tervgazdálkodás megreformálásában a döntő szerepet a magyar zsidóság játszotta. Ők ismerték fel a leggyorsabban, hogy Nagy Imre reális baloldali, Moszkvában is elfogadható alternatívát kínál. Ezzel a magyar történelemben először valósult meg az urbánusok és a népiek szövetsége. Ez önmagában is fontos történelmi eseményünk.

A gazdasági reformok megvalósításában többségben voltak azok, akik a zsidó polgári rétegből jöttek. A tömegbázist mögéjük azonban a népiek és a befolyásuk alatti tömegek jelentették. A száz éve izzó urbánus-népi ellentétéről most derült ki, hogy milyen történelemformáló erő lehetett volna a szövetséggé való feloldása. Ez a szövetség a politikában csak 1953 és '56 között tartott, de e rövid idő alatt is nagy szolgálatot tett a szocialista tervgazdálkodás nemcsak hazai, de nemzetközi fellazításában is.

Ebben is ott voltak, sőt jelentős szerepet játszottak a volt parasztpártiak. Első sorban az Erdei köré csoportosultak.

Meggyőződésem szerint a szocialista tervgazdálkodásnak magyar fellazítása világtörténelmi jelentőségű szerepet játszott a szocialista tervgazdálkodás csődjének leleplezésében, az 1989-es európai összeomlásában. Még inkább világtörténelmi jelentőségűvé válik azzal, hogy Kína lényegében ezen az úton jár. Kína lakossága ugyanis nagyobb, mint a jelenlegi egész fejlett nyugati világé együttvéve.

Mi jelenleg jobbra el vagyunk foglalva az európai bolsevik szocializmusok összeomlásával, mivel ez érintett minket. Ezt aztán egyben a szocializmus teljes megsemmisülésével tekintjük egyenlőnek. A kelet-európai, a pravoszláv marxizmus valóban megbukott, de éppen ezzel azonos időben ennek a kelet-ázsiai, kínai formája soha nem látott sikereket ér el. A kínai sikereknek a világtörténelmi jelentősége minden bizonnyal nagyobb lesz, mint amekkora az imperialista formájának a bukása Európában.

Joggal lehetnénk mi magyarok, mint az első szocialista gazdasági reformok kitalálói és megvalósítói büszkéek arra, hogy a mi kis országunkban született meg a nyugati civilizációnak az a szocialista formája, amely alkalmassá vált arra, hogy a világ negyedén a világtörténelemben még nem tapasztalt méretű társadalmi és gazdasági fejlődés alapja legyen. A földünk lakosságának ekkora hányada ilyen gyors fejlődésen még soha nem ment keresztül. Ezt azzal elhallgatni, hogy Kína népességének negyedét érintő területen megbukott a marxizmus pravoszláv formája, azt is jelenti, hogy mi magyarok elhallgatjuk azt, amire talán minden tettünkönél büszkébbek lehetnénk.

Ennek szűkebb értelmezése: nálunk többet egyetlen nép sem tett annak bizonyítására, hogy a moszkovita, azaz a pravoszláv marxizmus alkalmatlan Európa keleti felében a gazdasági felzárkózásra.

Az évszázad évfordulója: Az 56-os forradalom.

A század legjelentősebb politikai forradalma a magyar '56-os volt. Ezt a jelentőségét első-sorban a szépségének köszönheti. Én a jelen tanulmányban mindig a politikai realitások figyelembevételének a szükségességét hangsúlyoztam, most mégis azt állítom, hogy ez a forradalmunk azért volt gyönyörű, mert az erejét meghaladó feladatra vállalkozott: a világ fő politikai erői által determinált sorsunkkal való szembefordulás volt.

Ennek a forradalomnak az első biztatója a moszkvai pártvezetés haladó szárnya volt. Ők akarták a közép-európai gyarmataikat önállóbbá, nemzetközileg elfogadhatóbbá, esetleg kísérleti terepökké tenni. Ez volt a későbbi Andropov-Gorbacsov vonal első nagy kísérlete.

A hazai előkészítői a reformkommunisták voltak. Ezt az internacionalista, reformkommunista zsidók és a nemzeti, népi elkötelezettségű kommunisták szövetsége alkotta. Vagyis '56-ot az urbánus és a népi baloldal szövetsége készítette elő, robbantotta ki, és próbálta levezényelni. Ez a sikereket ígérő szövetség azonban napok alatt a forradalom pecsenyéjére áhítozók, illetve az attól megrettenők kétoldalú támadásának esett áldozatul.

Ahogy a '18-as forradalom, ez is azonnal két tűz közé került. Az internacionalista szélsőbal és a konzervatív jobboldal egyaránt a forradalom ellen fordult. Az egyik túlcitálta, irreálisba kergette, a másik éppen ezekből a túlzásaiból gyűjtött erőt maga mögé.

1956-ban az alapvetően reformkommunista, elsősorban a dolgozó osztályok érdekeit szolgáló forradalomból a régi uralkodó osztály brutálisan megsértett, meghurcolt, ugyanakkor politikai tapasztalatokkal rendelkező rétegei a régi rend restaurálásába kezdtek, és a bosszúállással foglalkoztak. Olyan változásokat akartak, amelynek a tudomásulvételére józan ember eleve nem számíthatott, ami után elkerülhetlenné vált a szovjetek katonai beavatkozása. Azok, akik ma '56 hőseinek a szerepében tetszelegnek, valójában és lényegében a jobboldali ellenforradalom hangadói voltak. Ellenforradalmárok azok is, akik olyan forradalmi követelményeket támasztanak, amelyek túllépik a realitás határait, és szükségszerűen a forradalom bukásához vezetnek. Az ilyenek ellenforradalmárok akkor is, ha meg vannak győződve, hogy forradalmárok. Aki '56-ban azt hitte, hogy létre lehet hozni valamiféle antikommunista, antiszovjet, konzervatív rendszert Magyarországon, lehetett jó szándékú, de nagyon naiv volt. Ennek a világpolitikai feltételei ugyanis '56-ban teljesen hiányoztak. Ezzel egyszer szembe kell nézni, és a bekövetkezett tények logikáját el kell fogadni. Erkölcsi tisztaságukat nem kétségbe vonva, mert nagy többségük őszinte híve volt a restaurációnak, politikai bűnük nem lesz sokáig takargatható.

A realitás határait tisztelő reformkommunistákat nemcsak a jobboldali ellenforradalom támadta, hanem a baloldali is. A dogmatikus kommunisták és még inkább a súlyosan kompromittáltak okkal ijedtek meg a forradalom esetleges győzelmétől, és nem teljesen jogtalanul bíztak a moszkvai elvbarátaikban sem. Ők adták az ellenforradalom baloldali szárnyát. Az ő bűnük azért súlyosabb a jobboldali ellenforradalmárokénál, mert egyéni érdekből, és nem politikai naivságból cselekedtek.

1956-ban ugyanaz volt a helyzet, mint 1945-ben. Nem jött még el az ideje annak, hogy szovjetellenes politika kapjon teret hazánkban. Aki ezt nem tartotta szigorúan szem előtt, az lehetett jó szándékú, de politikailag többet ártott, mint használt.

1956 mégis 1848 óta az első olyan magyar forradalom volt, ami a nyugati világ együtt érző lelkesedését váltotta ki.

Történelmi szerepe

a. A szovjet imperializmus embertelenségére ébresztette azt a nyugati értelmiséget, amelyik 1917 óta a szovjet rendszerben látta a nyugati társadalmak negatív jelenségére adandó helyes választ, amelyik a sztálinizmus hatékony ötödik hadoszlopának a szerepét játszotta.

b. Felébresztette a térségünket önérdekből kiárúsító hatalmaknak, mindenekelőtt az amerikaiaknak a lelkiismeretét. 1956 előtt a nyugati hatalmaknál fel sem merült a felelősségük azért, mert féltucatnyi kisebb országot Sztálin kényének szolgáltattak ki.

Összefoglalva: 1956 forradalmának előkészítői és kirobbantói a reformkommunisták voltak. Ők ekkor is az urbánus és a népi baloldal képviselőinek szövetségét jelentették. Csak ezeknek a baloldali erőknél a céljai voltak reálisak, egyúttal forradalmiak. Ők valóban progresszív társadalmi változásokat, ösztönözték a demokráciát, munkás öngazdálkodást, nagyobb, de reális nemzeti függetlenséget akartak.

A forradalom jobboldali szárnya azért volt ellenforradalmi, mert konzervatív társadalmi visszarendeződést és irreális nemzeti függetlenséget akart. Valójában a korábbi, és nyugat-európai viszonyokhoz képest elmaradt társadalmi struktúra restaurálását tekintette azonnali céljának. Ráadásul ezért türelmetlenül, a forradalom eredeti erőit gyorsan kirekesztendő céllal küzdött. Az igaz, hogy nemzeti függetlenséget akartak, de nem vették figyelembe, hogy ez egy bizonyos fokon túl irreális, mert a nyugati hatalmak tényleges támogatására nem számíthatnak, ugyanakkor az övéknél sokkal reálisabb forradalmi célokat is elsőpró szovjet katonai beavatkozást provokálják, amit a Nyugat tétlenül fog nézni.

Alapvető történelmi hiba hallgatni arról, hogy meddig voltak reálisak a forradalmunk céljai, melyek voltak azok a követelések és tények, amelyek az orosz katonai beavatkozást váltották ki. Bármilyen szépek legyenek is valamely politika céljai, ellenforradalmi az, ha szükségszerűen a forradalom eltiprásához, bukásához vezetnek.

Például nagyon anakronisztikus Mindszenty József érseket, a század második felének legkonzervatívabb magyar politikusát, a korábban erősen antiszemitát forradalmárnak tekinteni. Ha nem is fiatalon, de a börtönévek után már lehetett szent, de forradalmár semmiképpen, még réalitáspolitikus sem. Őt még Róma is inkább a túlhaladott múlt képviselőjének, mintsem a saját vonalát képviselő egyházpolitikusnak tekintette. Elég, ha Mindszentyt a lengyelek akkori érsekével Wisinskyvel, illetve utódjával Wojtilával állítjuk szembe.

Az oktatás és a kulturális élet viszonylagos szabadsága

Aczél György „nagyvonalúsága”

A jelen, és még sokkal inkább a jövő eredményei elsősorban a szellemi tőke nagyságán fognak alapozódni. Már nem a pénztőke, nem a gyárak és az azokban lévő gépek, hanem a tudás lett a társadalmi fejlődés, azon belül a gazdasági növekedés alapja. Ha a jövő század története, politikusa, gazdaságpolitikusa vissza fog tekinteni az előző századra, mindenekelőtt az oktatási rendszert fogja tőlünk számon kérni.

Márpedig az oktatásban a szocializmus negyven éve kitűnőre vizsgázott. E kor pedagógusa az utókortól szobrot fog érdemelni. Társadalmi és gazdasági fejlettségünket messze megelőzve képezték az ifjúságot. Minden nemzetközi felmérés azt bizonyítja, hogy ezen a téren nemcsak felzárkóztunk, de meg is előztük a gazdag nyugati világot.

A fanyalgók erre mondhatják, hogy siralmas volt az oktatott, ideológiától deformált történelem. Igazuk van, de tegyék hozzá, hogy a történelemnél is fontosabb matematika, fizika és a természettudományi ismeretek területén kiválóak voltak az eredmények. Hiába teszi helyére a rendszerváltás utáni oktatási rendszer a történelem oktatását, ha gyengébbek lesznek a matematikai, a fizikai és a természettudományi eredmények. Márpedig ez látszik kibontakozóban.

A szocializmus negyven évének egyik nagy történelmi vívmánya, hogy ezer év után először emelte be arányuknak közel megfelelően a dolgozó rétegek tehetséges gyermekeit az értelmiségiek, a diplomások sorába. Abban, hogy a továbbtanulás nem a szülők társadalmi és gazdasági helyzetétől, hanem a gyerekek képességétől függ, szegényen is megelőztük a gazdag demokráciákat.

Tagadhatatlan, hogy a korábbi úri osztály gyermekei elé otromba adminisztratív akadályokat állítottak. Ez érintette a fiatalok maximálisan öt százalékát, de kedvezett a 95 százaléknak. Jobb lett volna, ha az öt százalék is képességének megfelelő elbírálásban részesül? Sokkal kisebb sérelem volt ez, mint ami előtte generációkon keresztül a 95 százalékot sújtotta, és most jelenleg a lakosság kétharmadát sújtja.

A rendszerváltás óta ebben a vonatkozásban is rohamosan dél-amerikaizálódunk, zuhanunk visszafelé. Újra a szülők pénztárcája és társadalmi összeköttetése a továbbtanulási lehetőség fő feltétele.

A magyar kultúrából is jól vizsgáztunk.

Jobban, mint a többi szocializmusba kényszerített ország.

Ez is az a terület, ahol a baloldali urbánusok és a baloldali népiek együttműködése valósult meg. Aczél Györgyben olyan vezetőt kapott a kulturális életünk, aki munkásmozgalmi múltja szerint a bolsevikokhoz, származás szerint az urbánusokhoz tartozott, de akinek imponált Kodály Zoltán, Németh László, Illyés Gyula és a népiesek körülöttük kialakult tábora, ezért őket is nagyvonalúan támogatta. Tegyük hozzá, hogy a magyar kulturális életre ráülő sztálinizmus a 80-as évekre már nagyon felpuhult. Még mindig sok egészséges és értékes elemet nyomott el, ítélt hallgatásra, de összességében lényegesen több levegőt, azaz anyagi feltételt biztosított a kultúra képviselői, főleg pedig jobb hozzájutást a kultúrához a tömegek számára, mint a rendszerváltást követő pénztelenség.

Történelmi kitérő

Nagyon leegyszerűsítve, 1945 után azt a politikát kellett volna követnünk, melyet a török időkben Erdély, klasszikus formájában Bethlen Gábor folytatott. Bethlen belátta, hogy a török hatalom térségünkben tény, amit a kis Erdély képtelen megváltoztatni. A törökkel tehát mindenáron kompromisszumot kell kötni. Ebben egy hajszálnyival sem szabad több engedményt adni, mint kell, de olyan helyzet sem, hogy Erdély törökellenes legyen. A török térségünkben való erős katonai jelenlétét a nyugat-európai hatalmak, a katolikus Franciaország, és még sokkal inkább az észak-nyugat-európai protestáns államok és városok érdeke követelte meg. A franciák azért támogatták a török terjeszkedést, mert az jól ellensúlyozta a kor legnagyobb, és számukra konkurens hatalmát, a Spanyol-Osztrák Habsburg Monarchiát. A kor protestáns hatalmai pedig a törökben látták az eszközeiben nem válogató Habsburg ellenreformáció hatékony keleti ellensúlyát. Erdély számára az európai erőviszonyok alapján ránk nehezedő török befolyást az ellensúlyozta, hogy ezen keresztül nyerhette el a kor legprogresszívebb vívmányát, a vallásszabadságot. A török ugyan elvette, illetve nagyon szűkre korlátozta Erdély politikai szabadságát, de garantálta a vallásszabadságát. Jó volna, sok más között, ezt is végre kimondani és tanítani a magyar történészeknek.

A forradalom előtt Lazítás és tűréshatár

Nem ma mondom, hanem 1945 óta állandóan, hogy azzal lehetett volna a legtöbbet segíteni a Jaltában ránk szabott kényszerzubbonyszabta körülmények között, ha a finn utat jártuk volna. Sajnos, a magyar értelmiség, sőt a lakosság 90 százaléka nem volt hajlandó vállalni a szovjet keretek között megszabott szerepet. Ebben több ok játszott szerepet:

1. A Horthy-rendszerben olyan általánossá vált a kommunistaellenesség, amiből sokak számára az következett, hogy inkább semmit, mint a kompromisszumot velük. Ebből következett az, hogy még azoknak a céloknak az elérésében sem vállalták az együttműködést, melyekkel egyébként egyetértettek. Ennek a legjobb példája a radikális földreform volt. Ennél megkésettőbb, megérettebb reformjára a magyar társadalom ezer éve során nem volt példa. De ilyen volt az iskolák államosítása, az egyház és az állam szétválasztása, a paraszt és munkás fiatalok egyetemre vitele is. Éppen azért, mert a magyar társadalom legtekintélyesebb része ezektől visszahúzódott, a végrehajtásuk sem töltődhetett fel kellő nemzeti és kulturális tartalommal, nem lehetett bizonyos túlkapásoktól sem megóvni a megvalósításukat.

2. A magyar értelmiség, és hatására a magyar közvélemény a szovjet megszállást rövid átmenetűnek tekintette, aminek a végét fél lábon is ki lehet várni. Ebben a tekintetben a nyugati hatalmak sem voltak őszinték. Népszerűbbnek találták, ha a rendezés több évtizedes tartósságáról hallgatnak.

Mondhatja valaki azt, hogy az ilyen, társadalmi bázis nélküli rendszernek nincs létjogosultsága. Aki becsületes, az ebben ne vegyen részt. De mi van akkor, amikor csak ennek a rendszernek volt létjogosultsága, amikor nem volt más lehetőség?

Sokkal meggyőzőbbek a hazai tapasztalatok. Ma arról nem illik beszélni, hogy kik voltak a szocialista negyven esztendő leghasznosabb személyei, mert most azokat tekintik annak, akik külföldre menekültek, illetve akik itthon nem csináltak semmit. Az utókor azonban be fogja látni, hogy a lágerbe zárt nemzetért azok képesek a legtöbbet tenni, akik belül maradtak a kerítésen.

A szívem és az eszem közötti ellentét már nagyon hamar jelentkezett: 1945-ben megfogadtam, hogy addig nem lépem át a szovjet határt, amíg itt szovjet katonák állomásoznak. Nem mondom, hogy bölcs döntés volt, de megtartottam.

3. A szovjet beavatkozás egyre jobban eldurvult, az itteni helytartóik egyre vadabb módszereket vezettek be. Olyan gyorsan gyarapodtak a jogos sérelmek, olyan durva eszközökkel folyt a korábbi uralkodó réteg elleni harc, hogy a korábban ingadozók is a passzív ellenállás mellett döntöttek.

Azt utólag ugyan nem lehet bizonyítani, hogy mi lett volna, ha a magyar értelmiség finn módra vállalja az ördöggel is a cimborálást, de azt be kell látni, hogy az ördög is ezzel egyre rosszabb helyzetbe került, szövetségesek hiányában az erőszakra és a gátlástalan kiszolgálóira volt kénytelen támaszkodni. Az is világos, hogy a társadalmi együttműködés csak akkor lett volna elképzelhető, ha ezt rajtunk kívül a kelet-németek, a lengyelek és a csehek is vállalják. Tőlünk keletre még ennyi realitása sem volt a humánusabb útjárásának.

Ennek ellenére, a korlátlan hatáskörű szovjet megszállásból fakadó realitások számbevétele, ha nem is teljes sikert, de nagyon jelentős eredményeket hozhatott volna. Ezt bizonyítja a finn példa és a hazai tapasztalat. De nemcsak a finn példa, de a Kádár-rendszer is azt mutatja, hogy mi is lehettünk volna finnek, vagyis azt, hogy valami keveset el lehetett volna érni.

Ma lehet azon vitatkozni, hogy mikor vált a háború utáni helyzet olyanná, amit már nem lehetett elviselni. Érdekes módon a sztálinizmus bevezetése éppen azokban az országokban lett a legmerevebb, a legdogmatikusabb, ahol kulturálisan leginkább idegen volt. Ez azzal magyarázható, hogy ezekben az országokban hiányoztak leginkább azok a nemzeti erők, akik számára a sztálinista rendszer akárcsak időlegesen is, és csupán a nép, a nemzet iránti kötelességből elfogadható kényszer. Azok az országok, amelyeket többé-kevésbé a 19. század vége és a fasizmus uralomra kerülése között már megértett a polgári demokrácia és piacgazdálkodás szele, továbbá erős volt az antikommunizmus, ott az értelmiség szinte egésze kényesen távol tartotta magát a megszállókkal való minden együttműködéstől. Ezért aztán ezekben a sztálinizmus még hazátlanabb, még primitívebb elemek kezébe került.

A közép-európai államokban kialakult reménytelen helyzettel maga Sztálin is tisztában volt. Ezért menekült az egyre vadabb terrorba otthon és a csatlós országokban. Sztálin ebbe bele is hülyült. De Moszkvában, Sztálin halála után még az agyonszelektált, és intellektuálisnak egyáltalán nem mondható vezetés is kezdte gyorsan felismerni: a közép-európai csatlós-államokban lazítani kell a terrort, engedményeket tenni a nemzeti érzelmek érvényesítésére. Az erre irányuló kísérletre Magyarországot és Lengyelországot tartották alkalmasnak. Annak, hogy ezt a két országot szemelték ki kísérletük számára, oka volt. A kelet-németekkel nem mertek kísérletezni. A cseheknél még a nyomai is eltűntek a lazításra alkalmas kádereknek. Ezekről keletre pedig a vad sztálinizmus is jól működött, eleve nacionalista, és a nép számára elviselhető volt. Ott nagy volt a terrorral szembeni tűréshatár.

Ezért keresték Magyarországon is éppen a zsarnokságban legkegyetlenebb Berija vezetésével az inkább elfogadható vezetőket a szinte mindenki által utáltak helyébe. Magyarországon a számukra teljesen megbízható Nagy Imrében, és a fiatal hazai kommunista káderekben megfelelő kádereket láttak a lazítási kísérletre. Így került Moszkva nyomásra Nagy Imre a miniszterelnöki székbe, és így cserélték ki a politikai bizottság tagjainak többségét a magyar népből felkerült fiatal kommunista meggyőződésű értelmiségiekkel.

Nálunk is tudatosult: ha marad a Rákosi-rendszer, vagy robban, vagy magától is összedől. Csak azt nem vették figyelembe, hogy a zsarnokság logikája nem engedi meg a lassú reformálást. A csökkenő terrort a lakosság, a nemzeti érzelmű, illetve reformokra vágyó kommunista értelmiség és az egyetemi fiatalság a gyengeség jelének értelmezte, és kirobbantotta az '56-os forradalmat. A tényleges hatalom azonban egyetlen hét alatt szinte teljesen kicsúszott a reformkommunisták és az emberarcú szocializmust, azaz a még Moszkvában bizonyos felső erők számára is elfogadható megoldást jelentő határon belül maradók kezéből. Ez aztán a szovjet vezetést, méginkább a többi csatlósát megrémítette, így került sor a szovjet katonai beavatkozásra.

1956 egyetlen hete világossá tette, hogy az eseményeket nem lehet a szocializmus gyors, azaz forradalmi megreformálásánál megállítani. A magyar nép egyik legnagyobb történelmi tette az, hogy a forradalom elárulójával egy generáció alatt a forradalom szinte minden kezdeti követelését megvalósította.

A Rákosi-években csak azoknak a pozitív hatását érezhettem, akik a bolsevikok között a jók közé számítottak. A ma is történelmi alaknak tekintett Nagy Imre, és köre nélkül soha nem lehetett volna 1956 októbere. Csapatából rajta kívül elsősorban Donáth Ferencet említeném meg, aki meggyőződéses kommunista múltja és jelene ellenére többet volt börtönben, mint szabadlábban, úgy Horthy, mint a szocializmus évei alatt. Csak két nevet említek azok közül, akiket közről ismerhettem: Vas Zoltán és Péter György. Mindketten sok tehetséges és értékes kádert vettek maguk mellé, és '56-ban egyértelműen a forradalom oldalán álltak. Ezek az emberek többet tettek annak érdekében, hogy mi lehessünk a legvidámabb barakk, hogy

'56-ban nagyobb lett a világ előtt a becsületünk, mint ezer éve bármikor, hogy élenjárók voltunk a rendszerváltásban, és az békésen zajlott le.

Közvetlen közletről éltem meg a Nemzeti Parasztpárton belül dúló politikai harcot abban a tekintetben, hogy milyen legyen a Kommunista Párttal való viszony. Akkor és ott a megalakulni nem hajlandó Kovács Imréhez álltam a legközelebb, de nem mentem ki vele, hanem csak visszavonultam a pártpolitikától. Alig öt évvel később már láttam, hogy nem nekünk volt igazunk, hanem Erdei Ferencnek, hiszen csak nekik maradt hatáskörük, csak ők tehettek valamit. Nekik adtam igazat, de mégsem tudtam a példájukat követni, mert bár megértettem, de nem emésztettem meg, nem tettem magamévá igazukat. Mint egyén, nem tudtam azt csinálni, amit az eszem jobbnak tartott. Mai véleményem szerint az eszemnek volt igaza, de azért élek boldogan, mert a szívemre hallgattam. De erre azért sem lehetek büszke, mert születési hibám.

Az ész és szív közötti harc

A magamban folyó harc az eszem és a szívem között 1956 november 4-én volt a leghevesebb. Én is azok közé tartoztam, aki ekkor már a fehér ellenforradalom győzelmétől félték, de ennek a szovjet csapatokkal való leküzdését példátlan nemzeti szégyennek tekintetem. Ha egy nép nem tud megbirkózni az ellenforradalommal, akkor megérdemli. Nincs az a politikai sors, ami ellen megengedhető egy másik nép hadseregével való leverésében részt vállalni. Kádárt ezért megvettem, pedig akkor is tudtam, amit előbb-utóbb a történelem is tanítani fog: hozzá képest mindenki más sokkal rosszabb lett volna, és őt a század legjelentősebb magyar politikusaként fogja az utókor számon tartani, akinek sikerült minden eredeti '56-os belpolitikai célját a valóságba átültetni.

Ma a szocialista évtizedek alatt semmit sem csinálók dáridója tart. Egyrészt büszkék azok a fiatalok, akik azért ártatlanok, mert nem volt alkalmuk a kommunistákkal való együttműködésre, másrészt azok, akiket üldöztek annak ellenére, hogy nem adtak arra okot, harmadrészt azok, akik '56-ban a könnyebb élet reményében és kalandvágyból nyugatra mentek. Ma nem hűtlenség, hanem érdem, ha valaki otthagyja a hazáját, ha ott az élete nem elég kényelmes. Nem kell ítéletet mondani azok felett, akik azt választják hazájuknak, ahol könnyebb az élet, de ezért nem is jár tisztelet. Főleg nem akkor, amikor változnak a viszonyok, és már érdemes visszajönni. Ma minden nyugatra menekült politikai hősnek érzi magát, pedig még egyetlen százaléuk sem az.

A szívem és az eszem szerint

Kádár János történelmi szerepe az '56-os forradalommal kezdődik. Ez nem azt jelenti, hogy az ő esetében is megkerülném az előélete elemzését, annál is inkább, mivel azért a szerepe előtte is, ha nem is történelmi jelentőségű, de nem jelentéktelen volt. Mégsem értek egyet azokkal a történészekkel és politikusokkal, akik erre az időszakra fontos figyelmet fordítanak.

Elnézést kérek az alábbi kis kitérőért, amit sokan a témához nem tartozónak fognak megítélni. Erre a közelmúltban felélénkült Horthy-kultusz adott érzelmi indítékot.

Nemcsak a politikusok, de a történészek is élvezettel turkálnak Kádár múltjában, mi volt a szerepe például a Rajk-perben. Érdekes módon az ilyen múltvizsgálat más esetekben nem jellemző. Erre jó példa Horthy Miklós, akinél fel sem merül, hogy milyen előélet után lett az a kormányzó, aki a Király-puccs esetén nemcsak egyértelműen, de egy korábbi Habsburg-lakájhoz nem méltóan viselkedett a visszatérni akaró IV. Károllyal szemben.

Arról, hogy a hatalmasok titkáraiból nagyon rossz vezetők lesznek, éppen a Kádár-rendszer tapasztalatai győztek meg. Ekkor fogalmazódott meg bennem: aki jó titkárának, az csak rossz vezető lehet. De ezt mondta nekem Mátyás titkárának, Bakócz Tamás, a későbbi érsek, bíboros, konstantinápolyi pátriárka története is. Pedig Bakócz valóban kiemelkedő képességű egyén volt. Tehát a zseniális királynak még zseni is lehet jó titkára, de erkölcsileg még az illet is tönkreteszi a tartós titkári szolgálat. Horthy Miklós esetében minden egészen másként indult. Az ő császári főnöke, Ferenc József minden volt, csak nem sziporkázó tehetség. Horthy Miklós viszonylag alulról emelkedett fel erre a nála sokkal rangosabb családokból származók által is irigyelt állásba, és a beosztásánál fogva a nála származásuknál fogva magasabbak körében forgott. A karrierjét csak annak köszönhetette, hogy szorgalmasan és igényesen szolgált a császári családot, azaz titkárnak született. A Habsburg-család joggal tartotta őt szinte mindenkinél megbízhatóbb szolgájának. Ennek köszönhetette, hogy minden tengeri és szolgálati tapasztalat, és arisztokrata származás nélkül a magyar tengeri flotta parancsnokává tették. Ha ezt a feladatot Horthy maga kérte, akkor az nem a képességére, hanem a sznobizmusára vall, hiszen aki mint katona érzi magát nagyra hivatottnak, az nem ahhoz a fegyvernemhez megy, amelyik szerepe a legkisebb volt. Aki abban az időben a Horthyéhoz hasonló helyzetből tengerésznek, vagy huszárnak ment, az bebizonyította, hogy nem sokat értett meg a fegyvernemek szerepéből. Neki nem a jelentős katonai szerep, hanem a viszonylag jelentéktelen fegyvernem előkelősége volt a fontos, azaz még katonának sem szakember, hanem csak sznob volt.

Horthy levele

Horthy Miklós jelleméről azonban az mond a legtöbbet, hogy amint kormányzó lett, elárulta a császári családot, úgy viselkedett velük szemben, mintha semmit sem köszönhetett volna nekik. Jól tudom, hogy IV. Károly hazatérési kísérlete komolytalan volt, annak kudarca felett nem lehetett kétség, az csak ostoba arisztokraták naiv játékának volt tekinthető. Annak sikerét minden eszközzel megakadályozta volna Franciaország és Nagy Britannia. Ami zavar ebben, az Horthy szerepe. Neki a császári családhoz való korábbi viszonya alapján személyesen kellett volna rábeszélnie a megkoronázott királyt a távozásra, és élete végéig megtartani a Habsburg családdal a személyes kapcsolatot.

Azt, hogy Horthynak, mint katonának sem volt szakmai értéke, bizonyítja, hogy kellő felszerelés hiányában is az orosz télbe küldte el a magyar hadsereget harcolni, azaz elpusztulni. Ebben szerepet játszott a szakértelmének hiánya mellett az is, hogy betegesen gyűlölte a kommunistákat, és majomi szeretettel csodálta a földbirtokos arisztokráciát. Márpedig az olyan királyi szerepben tetszelgő kormányzó, akit nem a hideg logika, hanem az érzelmei és vágyai vezérelnek, azt az úriemberek úriembernek tekinthetik, de az utókor szemében csak csapnivaló államférfi lehet. Ezért aztán fel sem vetődik, hogy Horthy Miklós gyenge erkölcsi és szakmai képessége hány százezer ember okatlan haláláért felelős.

Márpedig, ha Horthyt ilyen kegyeletesen ítéljük meg, mit várhatunk a meggyőződéses kommunista Kádár Jánosról alkotott véleményről?

Most azt is mély csend borítja, hogy Horthy Miklós nemcsak beteges antikommunista, hanem született antiszemita is volt. Erről tanúskodik többek között egy levele, amit 1940 október 14-én az ugyancsak antiszemita, de nála sokkal nagyobb formátumú, és valóban arisztokrata Teleki Pálnak írt: „...Én egész életemben antiszemita voltam. Tűrhetetlennek tartottam, hogy itt Magyarországon minden-minden gyár, bank, vagyon, üzlet, színház, újság, kereskedelem, stb. zsidókézen legyen. Azonban, minthogy a kormányzat legfontosabb feladatának az életstandard emelését tartom, tehát gazdagodnunk kell, lehetetlen a zsidókat (...) egy-két év alatt kikapcsolni, és hozzá nem értő, leginkább értéktelen és nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert tönkre megyünk...Nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, okatlan megaláztatásokat, amikor még szükség van rájuk.”

Ez a levél még úgy is felfogható volna, hogy a nála is radikálisabb antiszemita Teleki Pált óvatosan akarja mérsékelni, ha nem árulkodna az indoklás módja.

- A zsidókérdést ugyan meg kell oldani, de nem egy-két év alatt. Például előbb vissza kell foglalni az elszakított országrészeket, aztán jöhet a zsidókérdés.

- A zsidók vagyonát, pozícióit arra érdemeseknek kell adni, nem senkiknek, azaz például nem kiosztani a szegényparasztok között a zsidók nagybirtokait, hanem esetleg odaadni az Erdélyből menekült arisztokratáknak, akik már Szegeden is őt választották vezérül. Ezek, köztük Bethlen István és Teleki Pál, voltak az ő legközelebbi bizalmasai, a revizionizmust minden magyar érdek elé állítók legszínvonalasabb képviselői.

- Nem az a baj, amit a zsidók ellen csinálnak, hanem annak az úriemberhez nem méltó módja. A magyar úriembereket semmi sem jellemezte jobban, mint a célokban való gátlástalanság, a módszerekben való kényesség. Nem ők vesszőzték meg a jobbágyaikat, hanem a hajdúik. Ők még a zsidókérdést is fehér kesztyűsen akarták elintézni.

Még egyszer elnézést a kitérőért, de számomra nincs nagyobb veszély, mint az 1867-1945 közötti múltunk dicsőítése.

A történelmi személy

Kádár Jánost, mint politikust, csak 1956 után lehet történelmi személynek tekinteni. Ha ő ezt megelőzően eltűnt volna, senki sem foglalkozna tevékenységével.

Mára a lakosság többsége számára már születése előtti történelmi esemény az Ötvenhatos Forradalom, egyre kevesebben vagyunk, akik felnőtt fejjel, az események központjai közelében élhettük meg ezeket a csodálatos napokat. Lassan elfogynak a tanúk, még sincs rend a megítélés körül. Az átélt élmények és a politika aktuális erőviszonyai sokkal nagyobb súllyal mérik az akkori érzelmeket, mint a tényleges történelmi következményeket. A történelmi szerepet végső soron a bekövetkeztetett változások értékelése alapján kellene megítélni.

A történelmi személyek erkölcsi szempontból való vizsgálata nem új, hanem régi vonása történelemszemléletünknek. Annál inkább ideje volna szakítani ezzel a gyakorlattal, és biztosítani a tárgyilagosságot. Máig nem valljuk be, hogy történelmünk azért nem tudomány, mert azt a 19. század végéig nem a nép, de még nem is az uralkodó osztály, hanem csak a katolikus egyház szempontjai alakították. Ezt követően pedig erre telepedett rá a tudománytalan nemzeti romantika.

Ötvenhat sorsa annyiban hasonlít a 48-as elődjéhez, hogy mindegyik történelmi megítélése az utókor számára eltolódott a szabadságharc felé, holott mindkettő csúcsa, fénylő csillaga a forradalom volt.

1956 október végén a zsarnokság ellen fogott össze a magyar népnek nemcsak a magyar, de a nyugati kultúra történetében is példátlan többsége. Mindez pár nap alatt, spontán történt. A már közel hat éve magát bebetonozó zsarnokság ellen összefogott a magyar nép 90, talán 99 százaléka. Ellenfelei olyan kevesen voltak, hogy elő sem mertek bújni, pedig náluk voltak a központi irányítás eszközei és a fegyverek. Sajnos, máig sem kap hangsúlyt az a tény, hogy ezen a gyönyörű október végén élhettük meg a magyar nép ezerszáz éve alatti legnagyobb egységét. A forradalom eszméinek támogatottsága órák alatt példanélkülivé vált. Ezt még az sem csökkentette jelentős mértékben, hogy a forradalom hátán gyorsan, fegyverrel, politikai nyüzsgéssel olyan erők kapaszkodtak a hatalom pozíciójára, váltak hangadókká, akik már győzelmük esetén sem kapták volna meg az első napok mindent elsőprő támogatását. Ha ezek is hangot kapnak az első napon, nem lett volna órák alatt győztes a forradalom.

Ma sem vallják be, hogy az '56-ban elszabadult restaurációt követelő erők még az Antall József által levezényelt alkotmányos formában is csúfosan megbuktak. Azok többsége, akik ma '56 hőseinek szerepében tetszelegnek, Antall Józseftől is sokkal jobbra álltak, legalábbis sokkal konzervatívabb erőket képviseltek. Ma divat mindenkit forradalmárnak tekinteni, aki betegesen antikommunista volt és maradt, még akkor is, ha évszázadokkal akarta visszaforgatni az idő kerekét.

Nem véletlenül, máig nem került tisztázásra, hogy kik, és milyen célokkal készítették elő a forradalmat, vagyis milyen célok kovácsolták példátlan egységbe a magyar népet.

Mindenekelőtt az, hogy a célok között nem szerepelt a szocialista rendszer megdöntése. A tömegek kezdetben nem a szocializmus ellen, hanem a jobb szocializmusért mentek az utcára, fordultak szembe a zsarnoksággal. Nem sikerülhetett volna a fegyveres erők, az államapparátus, a politikai vezetés és a munkásszervezetek nagy többségét a forradalom mellé állítani, ha bármiféle tőkés restauráció gondolata felmerült volna. Ez mindmáig nem mondjuk ki,

holott ez volt az '56-os forradalom lényege. Mindenkit, még a későbbi renegátokat is a forradalom ügye mellé egyesítő cél a sztálinista zsarnokság megdöntése volt.

A nép követelése elsősorban az orosz uralomtól való nagyobb függetlenség, a belső terror elsöprése, a gyárak és hivatalok öngazgatása volt. Az eredeti célok között nem szerepelt a többpártrendszer, a magántulajdon helyreállítása, azaz a tőkés polgári demokrácia bevezetése, még kevésbé a '45 előtti úri világ restaurációja. Ezek a célok elsősorban éppen azokat a társadalmi rétegeket mozgósították, akik a szocialista rendszert megelőzően is az ellenzékhez tartoztak. A forradalom előkészítői és kiindulói szocialisták voltak. Természetesen a szocializmus nyugati és nem keleti, azaz bolsevik, pravoszláv értelmében. Eszükbe sem jutott a két háború közötti rendszer restaurálása. A szocializmust is megdönteni akaró erők soha nem játszhattak volna szerepet, ha a reformszocialisták nem kaparják ki nekik a gesztenyét.

A történelem végül azt fogja kimondani, hogy a forradalom előkészítői és megvalósítói nem tűztek maguk elé olyan feladatot, ami kikényszerítette volna a nyugati hatalmak jóváhagyásával történő szovjet fegyveres beavatkozást. Jelenleg ettől nagyon távol vannak azok, akik ma '56 hőseinek szerepében tetszelegnek. Márpedig fogalmaim szerint nem forradalmár az, aki a forradalmat olyan irreális célok felé tereli, melyek eleve magukban hordozzák annak bukását. Ezért nem voltak forradalmárok azok a bolsevikok, akik 1919-ben megbuktatták a polgári forradalmat, és nem voltak azok sem, akik 1956-ban pár napon belül olyan szélsőséges követelésekkel álltak elő, amelyek a forradalom fegyveres leverését provokálták ki a Szovjet-unió részéről.

Aki az első éjszakát, az ezerszáz év legszebbjét az utcákon, az első tíz napot, a napok legszebbjeit nem a parlamentben, hanem a gyárakban töltötte, nem kételkedhet abban, hogy ez a forradalom szocialistának, a bolsevik zsarnokságot megdöntőnek indult.

Kik készítették elő a forradalmat?

1. Mindenekelőtt a reformkommunisták. Ők is két csoportba voltak oszthatók:

a. A nemzeti érzelműek, azok, akiket a nem moszkovita veteránok, a népi irodalom radikális szárnyához tartozók, és a népi kollégiumban nevelődött radikálisok képviseltek. (Az említett nevekkel nem kívánok senkit kirekeszteni, vagy mások elé emelni. A nevek említése sokkal inkább tendenciát, áramlatot fejez ki, mint személyeket rangsorol.) Bármennyire moszkovita volt Nagy Imre, ehhez a csoporthoz tartozott, sőt már évek óta ő volt ennek a sokszínű, sokféle embert magába foglaló csoportnak az elismert vezére. De ide tartozott többek között a kommunista Donáth Ferenc, Fehér Lajos, a náluk óvatosabb Kádár János, és a még óvatosabb Lukács György is, továbbá a volt parasztpárti Erdei Ferenc, a volt kisgazda Bognár József. Bármennyire más és más pályán alakult ezek további sorsa, a forradalom érlelői között ők fontos szerepet játszottak. A történelem őket sokkal inkább '56 hőseinek fogja tekinteni, mint a ma hivatalosakat.

b. A liberális kommunisták, akiknek nagy többsége zsidó értelmiségi volt. Ide is többen tartoztak, és az ő táborukat is nagyon széles politikai spektrum jellemezte. Elsősorban belőlük, illetve környezetükből verbuválódott később a '68-as gazdasági reformot támogatók, majd a 80-as években a rendszerváltást előkészítő antikommunisták zöme. Közöttük is voltak igazi forradalmár hősök. A döntő többségük tudatát az zavarta meg, hogy egyrészt büntudatuk volt, mivel korábban a sztálinizmust maguk is túllihegték, ezért félték a felelősségre vonástól, másrészt érezték az antiszemitizmus újjáéledését, ezért aztán, ahogy a forradalom eltért eredeti céljaitól, és egyre jobban felerősödtek mind az antiszemita, mind a nacionalista, mind a feudális restauráció hangjai és erői, ezek többsége viszonylag gyorsan a baloldali ellenforradalom oldalára állt át, és csak 1968-ra lettek újra reformerek, majd a 80-as években már

nem is annyira ők, mint gyermekeik Nyugat-barát, liberális antikommunisták. Neveket is említve, az előkészítésben, majd a forradalomban szerzett érdemeik sorrendjében: Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Nyers Rezső, Péter György, Lukács György, Aczél György, és sokan mások. Az ő műveltségükkel és individualizmusukkal éles ellentétben állt a bolsevik zsarnokság merevsége, de mint zsidókban, bennük munkálkodott az antiszemitizmustól való túlzott félelem.

2. A baloldali humán értelmiség. Ez volt a legegységesebb erő. Köztük szinte nem volt olyan, akinek ne lett volna pozitív szerepe, ha nem is a forradalomban, de az előkészítésében és a szabadságharc leverése utáni ellenállásban. Itt a legtarkább a kép abban a tekintetben, hogy honnan jöttek és hová mentek. Egyaránt jelen voltak az urbánusok és a népiek. Többségük hű maradt a forradalom minden eredeti céljához. Ők adták a tüzet a forradalom kirobbantásához. Nem hangsúlyozható eléggé fórumuk, a Petőfi Kör szerepe. Jó harminc év után az újjáéledésüket a Demokrata Fórum lakitelki tábora jelentette. Sajnos az ő tüzüket Antall József és csapata kioltotta. Mára teljesen szétszóródtak a politika legkülönbözőbb színei között, illetve visszavonultak, tudományos és kulturális munkájukba temetkeztek.

3. A forradalom előkészítéséhez nagy segítséget adtak a lengyel, sőt a szovjet kommunisták reformerei.

A lengyelek hazafias kommunistasága tápláló erő volt nemcsak a nemzeti érzelmű értelmiségiek, de a reformkommunisták körében is. Ismerjük be, hogy a forradalmat előkészítő hazai erők többsége a magyar alkatot egyáltalán nem jellemző módon óvatos volt. Október 23-án estig el sem tudták képzelni a forradalom kirobbanását és győzelmét. Az ő lelkesítésük a lengyelektől jött, akiknél pedig a magyar reformkommunisták nagyobb tárgyilagossága kelt volna el.

A szovjet reformkommunisták szerepét a rendszerváltás után nem illik emlegetni. Pedig illene. A szovjet reformpárti kommunisták támogatása nélkül nem lett volna '53-as kormányprogram, nem kaptak volna semmiféle szerepet a vezetők között a hazai reformkommunisták, nehéz lett volna előszedni Nagy Imrét, még nehezebb lett volna megnyerni Rákosiék ellen Kádár Jánost és a felső pártvezetés többségét. 1953 nyarától kezdve a Budapesti Szovjet Nagykövetség maga is elég nyíltan bátorította Nagy Imre és hívei reformterveit. El kell mondani, hogy a forradalom eredeti követeléseit az SZKP Politikai Bizottságának is számos tagja támogatta. Ezt tanúsította az, hogy 1953-ban visszaszorították Rákosi korlátlan hatalmát, előhívták Nagy Imrét, és fiatalokkal frissítették fel a Politikai Bizottságot. Csak a korabeli helyzetet nem ismerők képzelhetik el, hogy hathatós szovjet segítség nélkül megtörténhetek volna az 1953-56 közötti személyi változások. Bizonyos moszkvai támogatást jelentett Mikoján és Szuszlov budapesti szerepe a forradalom alatt.

Ideje volna bevallani, hogy a forradalom előkészítésében nem a nyugati nagyhatalmak, még kevésbé a Szabad Európa Rádió, hanem a szovjet táborban éledező reformkívánságok játszottak fontosabb és hatékonyabb szerepet.

Ezt azért nem veszik a mai illetékesek tudomásul, mert csak az ő felfogásuk szerinti forradalom céljaival, a november 4-ére kialakult helyzettel, és annak bukásával foglalkoznak. A tény azonban tény marad: az '56-os forradalom szocialistának indult, azt a szocialisták készítették elő. A forradalom céljainak tíz nap alatti 180 fokos megváltozásában azonban már a Szabad Európa Rádiónak, továbbá annak a farizeus nyugati politikának volt nagyobb szerepe, ami a magyar népet heccelte a szocializmus és Szovjetunió ellen, ugyanakkor a kulisszák mögött Moszkvának mégis szabad kezét biztosítottak a fegyveres beavatkozásra.

Aki azt hiszi, hogy a moszkvai és a hazai kommunisták támogatása nélkül sor kerülhetett volna az '56-os forradalomra, nem ismeri az akkori viszonyokat. Ideje volna, ha az '56-os érdemeikkel dicsevők belátnák, hogy számukra a hőssé válás lehetőségei felé az utat azok a reformkommunisták készítették elő, akiket ma közülük a hangosak véreskezőeknek minősítenek. Ez konkrétan Maléter Pállal szemben elhangzott nyilatkozatokra, de lényegében az egész forradalom megítélésére vonatkozik. Egy forradalom dicsősége nemcsak azoknak jár, akik fegyverrel harcoltak, hanem azoknak is, akik ezt a harcot lehetővé tették. Pongrácz Gergely soha nem lehetett volna hős, ha nincsenek azok a reformkommunisták, akiknek többsége vagy okosan, vagy gyávaságból nem tartott ki az irreális célú szabadságharc, a fegyveres ellenállás viszonyai között. Valljuk be végre, hogy az antikommunizmus, a konzervatív és a tőkés restauráció hívei gyakorlatilag semmiféle szerepet nem játszottak a forradalom előkészítésében és kioltásában, viszont a bukásáért elsősorban ők a felelősek. Az '56-os érdemeiket lehangosabban emlegetőknek azt a következtetést le kellett volna vonni, hogy az ő fegyveres harcuk, a messzemenő politikai követeléseik fel sem merülhettek volna, ha nem alakul ki Moszkvában, és itthon Nagy Imre körül erős reformkommunista mozgalom. Ezért botránkozom azokon, akik a forradalom hősei közötti szereplés és az ezért járó tisztelet jogát meg akarják tagadni azoktól, akik végig reformkommunisták maradtak, akiknek nemcsak a sztálinizmus, de mind a liberális kapitalizmus, mind a háború előtti úri Magyarország ellenség maradt. Nekik több ellenség között kellett helyállniuk. Ki itt találta magát, ki ott, ki eltévedt.

A reformkommunisták kaparták ki a gesztenyét a fegyveres harcot vállalók, és a '45 előtti rendszert fegyverrel is védő hősök számára. Őket, ma, a követeléseiket az irreálisba és lényegében a jobboldali ellenforradalomba sodrók a kisebrendő, sokukat kiirtandó kommunistáknak tartották, és a sorsuk aligha lehetett volna jobb, az ő győzelmük esetében, mint amilyen a baloldali ellenforradalom győzelme esetén lett. November első napjaiban már nyilvánvalóvá vált, hogy a forradalom eredeti céljai számára nem maradt tér és erő. November 3-án már magam is úgy láttam, hogy a reformkommunistákra bitó vár. Ebben a helyzetben kell megérteni Nagy Imrét és Kádár Jánost. Az első hősként, a saját céljai feladásának és a forradalom biztos vereségnek tudatában is vállalta az útját tévesztett forradalom ügyét. A második az eredeti céljai ellenforradalmivá fordulása, és a forradalom győzelmének reménytelenné válása után visszaállt a merev bolsevikok oldalára. Az első csoportjához tartozók vezetője és szimbóluma Nagy Imre, a másodikaké Kádár János lett.

Nagy Imre és szűk csoportja viselkedését pozitívan fogadta el az utókor, sőt 1953 előtti múltja ellenére hős maradhatott. De azt mégse feledjük, hogy Nagy Imrére a mai értelemben vett forradalom győzelme után, ami alatt a november 4-én már uralomra került erők győzelmét értjük, ugyanaz a sors várt volna, mint ami az ellenforradalom győzelme után; a halál. Nagy Imre tragikus hős, aki számára nem volt kiút abból a győzelemből, amit október 23-a hozott. Itt is, ott is bűnösnek találták volna.

A következő tisztázásra váró kérdés: győzhetett-e a november 4-ére hatalomra került forradalom?

A válaszom egyértelmű: nem.

A világhatalmak az olyan társadalmi, politikai és katonai váltás számára, amit a november első napjaira hatalomra kerülők, és főleg a fegyvert fogottak akartak, nem adták meg a győzelem lehetőségét. Egyetlen pillanatig nem volt vitás, hogy a Szovjetunió a nyugati hatalmak részéről a forradalom katonai leveréséhez szabad kezet élvez.

Itt meg kell állnunk. Az '56-os forradalommal megismétlődött a '48-as forradalom és szabadságharc hibás értékelése. Az elsővel kapcsolatban mindmáig nem vagyunk hajlandók elismerni: a Szabadságharc győzelme Kossuth politikája, a trónfosztás és a kisebbségekkel szemben vállalt harc általánossá válása után minden realitását elvesztette. Ez ugyan vitathatatlan tény, mégsem tudjuk Görgeinek máig megbocsátani, hogy szinte az utolsó napon végre letette a fegyvert. Ez azért nagy hiba, mert amíg nem értékeljük helyesen Kossuth és Görgei történelmi szerepét, képtelenek leszünk Nagy Imre és Kádár János történelmi szerepét is tárgyilagosan megítélni.

Én azért szeretem a népemet, mert a reménytelen harcot is vállalja, és mert az ilyen harc hőseit hősként tiszteli. Az eszem azonban azt mondja, hogy a nyugati kultúrában nem értékelik a reménytelen harcok vezetőit, szemükre vetik, hogy a magukénál is jobban ezrek, százezrek életét kockáztatták, sőt eljuttassák a jövő lehetőségeit. Nyugaton Kossuthnak sem bocsátanak meg, hogy maga ugyan külföldre menekült, ugyanakkor ítéletet mondott azok felett, akik a reménytelen helyzetben letették a fegyvert. Ez az a nyugat-európai ráció, amit végre nekünk is meg kellene tanulnunk. A tanulást a történelmünk felülvizsgálatával kell kezdenünk. Én szívem szerint szeretem a szerbeket, akik nem ismernek túlerő előtti meghódolást, de azért a népemet a hollandok racionalitására biztatom.

Tudom hogy 1848 és 1956 ilyen összevetése nem minden részletében jogos, de a lényegét illetően indokolt. Azt a tényt kell csak elismerni, hogy november első négy napjában viharos sebességgel az történt, ami a debreceni trónfosztás után pár hónapok alatt. A világ sorsát eldöntő erők ellenünk, azaz céljaink ellen fordultak.

November 3-án a forradalom vezetőjévé feltolakodó erők és azok programja egyetlen ezreléknyi győzelmi eséllyel nem rendelkezett.

Ezek után marad a kérdés: reménytelen helyzetben mi a politikai vezető feladata?

Véleményem szerint: a megalkuvás, a kompromisszum keresése.

Mondom ezt annak ellenére, hogy vezetőként magam sem lettem volna képes a forradalom feladását vállalni, megkötni a baloldali ellenforradalommal való kompromisszumot. Én nemcsak november 4-én, sőt, tudományos kétségeim között mindmáig nem kételkedtem abban, hogy csak Nagy Imre szerepét vállaltam volna. Azaz, képtelen lettem volna a bölcsesség útján maradni.

Emberileg végtelenül becsülöm azokat a hősokeket, akik a reménytelen helyzetben sem adják fel elveiket. De az ilyen vezetőktől óvnám a népemet.

Maradjunk abban, hogy a történelem tisztelni Nagy Imrét fogja, de igazat és nagyobb történelmi hatást Kádár Jánosnak fog adni.

Az utókor abban a tekintetben is módosítani fogja '56-tal kapcsolatban az ítéletét, hogy nem a fegyveres harcnak, nem a szabadságharcnak a hangsúlyozása, hanem a társadalmi reformok forradalmi szolgálata kap majd nagyobb súlyt.

Ahogy el fog halványulni történelmünk romantikus felfogása, úgy kap egyre nagyobb szerepet Kossuth Lajossal szemben Széchenyi István, Nagy Imrével szemben Kádár János. Bármennyire botránkoznak az érintettek, az októberi célokat eredményesebben nem Nagy Imre és hívei, még kevésbé a fegyveres ellenállók, hanem Kádár János és hívei valósították meg. Az eredeti októberi célok szinte mindegyike megvalósult a 80-as évek végére.

a. Boldogok lettünk volna '56 nyarán, ha annyi szabadságot élvezhetünk, amennyit a 80-as években elértünk. Különösen szabad volt a kultúrélet, ha a szabadságon nem a totálist, a minden elképzelhető nézet számára szabad fórumot értjük, hanem egy civilizált állam diktatúrájában is gyakoroltat. Ma már sokan belátják, hogy a művészetek szabadságát nemcsak a diktátorok cenzúrája, hanem a tőke uralma is gúzsba kötheti.

b. Az oroszok katonai jelenléte már nem jelentett gyarmati alárendeltséget, legfeljebb nemzeti szégyent. Az ő megszálló katonáik itt is sokkal inkább rabszolgák voltak, mint a mi megszállott népünk. Ráadásul már nem a Szovjetunió zsákmányolta ki a magyar gazdaságot, hanem mi az övékét. Évente mintegy hárommilliárd dollárt kerestünk a köztünk folyó külkereskedelemben.

c. A magyar gazdaság, a vállalatok és szövetkezetek sokkal inkább magyarok és sokkal inkább a dolgozóké voltak, mint ma a rendszerváltás óta folytatott féktelen privatizálásunk után. (Ha az első világháború előtt, és két háború között annyira a magyar etnikumhoz tartozók kezében lett volna a gazdaság és kultúra, mint 1980-ban, akkor olyanok, mint Teleki Pál, nem tévedtek volna a zsidóság gazdasági és kulturális hatalmát korlátozó zsidótörvények útjára.) Azóta megtapasztalhattuk, hogy a jelen században már nem az elmaradt hatalom fegyveres megszállása jelenti az igazi gyarmati sorsot, hanem sokkal inkább a gazdag és okos hatalom pénzügyi uralma.

d. A lakosság szegényebb fele ma is, azaz tíz évvel a rendszerváltás után, visszasírja a 80-as évek létbiztonságát.

- Akkor nem kellett a munkanélküliségtől félni. Márpedig attól a szegények és az elesettek jobban félnek, mint a titkosrendőrségtől, vagy a cenzúrától.

- Akkor könnyebb volt úgy vállalkozni, hogy az kiegészítse a kicsi de biztos bérjövédelmet. Az egész ország a gyermekkorom bakter-karrierjét élvezhette.

- Sokkal jobb volt a közbiztonság. A tolvajoktól, betörőktől jobban félnek az öregek, mint a cenzúrától.

Mindez nem jelenti azt, hogy az jobb világ volt, mint a jelenlegi. Az a jövő felé sokkal kevesebbet ígérhetett. Közben a történelemben nem tapasztalt mértékben távolodtunk attól, amit a Nyugat civilizációja és kultúrája jelent. A nyugati országokhoz képest soha nem voltunk megközelítőleg annyira szegények, mint ma. A 80-as évtized nem volt távlatos, de biztonságos. Márpedig az ország szegényebb fele nem sokra értékeli a távlatokat, amíg a jelenben félnie, nélkülöznie kell.

Egy évvel ez előtt már az '56-os ünnep alkalmából leírtam: az október 23-ai forradalmat két ellenforradalom fogta közre.

A jobboldali ellenforradalom máig nem hajlandó elismerni, hogy november 1. után sok célja, indulata nagyon hasonlított a Horthy vezette '19-es ellenforradalomhoz. Ma ugyan megint nem ildomos azt ellenforradalomnak nevezni, pedig az volt.

- Társadalmi céljai nem előre, hanem visszafelé mutattak, idejétmúltak, konzervatívok voltak. Eszközei napok alatt eldurvultak el.

- Véres bosszút akart állni. A jog uralmát a fegyveres ellenforradalmárok sem akarták tudomásul venni. Engedték elszabadulni a sok tekintetben megérthető bosszúvágyukat.

- Irreálisan nacionalista volt. A nemzeti érzelmek lábbal tiprása után a hangulat az ellenkező végletbe csapott át. Nem a hangadók érdeme, hogy ez nem mehetett messzebb. Nem volt ideje és alkalma rá.

- Leplezetlen volt az antiszemitizmusa. Ez sem ment messze, mert ehhez is kevés ideje volt. (Természetesen nem a náci antiszemitizmus éledt velük újjá, hanem csak az a zsidóellenesség, ami azonban kiséperte volna a még megmaradt zsidóságot is.)

A jobboldali ellenforradalom vezetőivel szemben felhozott minden vádamra elismerem a magyarázatot is. Viselkedésük ugyan szubjektív érhető, ezért megbocsátható, mégis történelmi hibák sorát követték el. A Rákosi-rendszer állati kegyetlensége a volt magyar úri és a nagypolgár osztály tagjaival, a kuláksággal, a klérussal és a nemzeti középosztállyal szemben érthetővé és megbocsáthatóvá teszi a bosszú elszabadulását. A megbocsátás mégsem jelenti a történelmi felelősség alóli felmentést. Emberileg érthető a kivégzettek hozzátartozóinak, az internáltak, az ártatlanul meghurcoltak indulata, de az abból fakadó tragédiákért mégis fel fogja vetni a történelem velük szemben a felelősséget.

Akkor, is ma is meg vagyok győződve arról, hogy az '56-os forradalom eredeti céljai reálisak és megvalósíthatók voltak. A bukást, az orosz fegyveres beavatkozást el lehetett volna kerülni, ha sikerült volna a céloknál maradni. Az, hogy a forradalom napok alatt irreális célokat tűzött maga elé, nem a túlhajtók szubjektív hibája, hanem sokkal inkább a Rákosi-rendszeré. Az okozott annyi sérelmet, aminek a megtorlását követelő indulat elszabadulását, ha nem is bölcsnek, célravezetőnek, de természetesnek kell elfogadni. Ötvenhat szükségszerű bukásáért nem a jobboldali ellenforradalom elindítóit, hanem végső soron a Rákosi-garnitúra felelős.

Külön elemzést igényel az '56-os szereplők érdemeinek a rangsorolási rendszere abban a tekintetben, hogy milyen súlyt kapnak a forradalomban, illetve a szabadságharcban szerzett érdemek.

Itt is történelmi folytonossággal állunk szemben. A történelmünk túlértékeli a fegyverrel szerzett, és alulértékeli a munkával szerzett érdemeket. Erre magyarázatot ad múltunk, amikor a magyarság szerepe elsősorban államszervező volt, és amely korban a katonai feladatok mellett eltörpültek a gazdaságiak, akkor még a gazdaságban elérhető szűkös eredmények szinte semmiféle fontos szerepet nem játszottak az állami sikerekben. Mára azonban fordult a helyzet. A népek sikerei nem a harctereken, hanem a gazdasági életben dőlnek el. A mi történetjeink sem vették tudomásul, hogy ebben a században a harctereken már nem lehet sikereket elérni, illetve az ott elért sikerek kudarcot hoznak. A legjobb egy nép szempontjából, ha kimarad a háborúkból, ha már ez nem sikerült, akkor is jobban jár, ha elveszti. E században a hadszíntereken győztesek sorsa mindig visszafelé fordult. Jellemző módon a világháborúk nyertesei ma hátrább állnak a világ népeinek gazdasági rangsorában mint a vesztesek, a leggyorsabban pedig a kimaradtak szerepeltek.

- A század két háborúját megnyerő Anglia a világ politikai és gazdasági éléről az élen állók sereghajtójává és nagyon harmadrangú politikai és gazdasági hatalommá süllyedt.

- A második világháború fő nyertesének számító Szovjetunió ma kisebb politikai hatalommá, és relatíve sokkal szegényebb Oroszországgá süllyedt, mint amilyen a század eleji cári Oroszország volt.

- A mindkét háborút elvesztő Németország Európa vitathatatlanul első országává emelkedett.

- A háborút elvesztő Japán a század legnagyobb társadalmi és gazdasági csodáját hajtotta végre, nemcsak demokratikus, de nagyon gazdag is lett.

Ideje volna tehát a jelenkor követelményeinek megfelelően átértékelni a haza érdekében végzett szolgálatokat. Tegyük majd meg ezt '56-tal kapcsolatban is. Ebből ki fog derülni, hogy kinek hol van a rangsorban a helye.

A rendszerváltás eleve túlértékelt az '56 után kivándoroltak érdemeit. Nem vagyunk tekintettel arra a vitathatatlan tényre, hogy a kimentek óriási többsége kalandvágyból, a könnyebben és a jobban élés reményében hagyta el hazáját. Ma ez a többség és '56 hőseinek tartja magát, azok közé sorolódik, akik a forradalomban valóban élen jártak, akikre itthon halál, internálás várt volna. Ilyenek is szép számmal voltak közöttük, de messze nem a többség. Általános érdemük viszont az, hogy kint az új hazájukban nagyon szépen helytálltak. Ezek voltak a többség.

Az '56-os forradalom hőseinek óriási többsége itthon maradt, itt ment akasztófa alá, börtönbe, internálótáborba, vállalta a visszaminősítést, az évtizedes mellőzést, nem adta fel a harcot akkor sem, amikor ezt nem a barikádokon, nem fegyverrel, hanem csak jobb munkával, jobb szóval lehetett, de kellett folytatni.

Nekik járna a legnagyobb tisztelet.

1956-nak három világraszóló dicsősége van:

I. A forradalom előkészítése a még nagyon kemény sztálinista diktatúra viszonyai között. A sztálinizmus előzőleg is tele volt a deformált marxizmus korrigálását célzó kísérletekkel, de ezek inkább a vezetésen belüli konspirációk, mintsem széles alapokra épülő, mindent elseperni képes szerveződések voltak. Ezért aztán ezeket mindig sikerült sztálinista hatalmi szervezetekkel és eszközökkel megsemmisíteni. Az utókor a jelenkornál jobban fogja értékelni Lenin, Trockij és Bucharin nevét. Akkor is ők váltak a későbbi reformkommunisták példaképeivé, ha a céljait, az eszközeit a sztálinizmus megtagadta, illetve nem fogadta el. Velük szemben a mi Nagy Imrénk azzal jelentett minőségi fejlődést, hogy felismerte a nemzeti érzelmek szerepét. Ő volt az első nagy reformkommunista, aki számára nem volt megkérdőjelezhető a nemzeti hovatartozása. Ebben a tekintetben ugyan Tito járt előtte, de nála Nagy Imre azzal volt nagyobb, hogy belőle hiányzott a beteges hatalomvágy.

Bárhogy is alakuljon a kommunista mozgalmak további sorsa, azt az utókor nem fogja kétségbe vonni, hogy a 20. század alakulásában alapvető szerepe volt. A kínai kommunista mozgalom rugalmasságának köszönhetően, a következő században is az marad. Ennek a mozgalomnak három történelmi méretű alakja volt: Lenin, Mao és Teng.

Nagy Imre is a nemzetközi kommunista mozgalom egyik kiemelkedő alakja lett volna, ha egy nagy, és nem egy kis nép fia, ha az '56-os forradalom napok alatt nem repül túl az ő céljain. De így is a század nagyjai közé kerülő néhány magyar egyike. Ő volt az élesztő, és a mindenki által elfogadott vezető abban a reformkommunista mozgalomban, ami megfertőzte az egész sztálinizmust, ami annak bukását okozta, ami ma Kínában virágzik. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a reformkommunizmus végleges jó megoldást jelentett volna a közép-európai népek számára, csak azt, hogy tőlünk keletre ma sincs annál jobb.

1956 október 23-ára nem kerülhetett volna sor, ha Nagy Imre mögé nem szerveződik a reformkommunisták népes csapata, mondhatnám tisztikara. Ezek derékhadát az alsó néposztályokból egyetemre került, ezer év után az első népi értelmiség adta. Őket illeti meg a forradalom megszülethetésének dicsősége. Tegyük hozzá: Hiába van ilyen tisztikar, ha nem gyúl lángra a nép. A forradalom évfordulóin ne feledjük: Az '56-os forradalom kirobbanásában a szabadságért tette kész népé a legnagyobb dicsőség.

II. Az '56-os forradalomnak a világtörténelmi jelentőséget a munkástanácsok adtak. A mienk volt az első olyan forradalom, amiben napok alatt, spontán önkormányzati rendszer jött létre és működött. A forradalom szülte, és habár ezer oka lett volna az erőszakra, mégsem adott helyt annak, annyira bízott az erejében, hogy nem volt szüksége a fegyverekre. Máig nem kap hangsúlyt az, hogy az erőszak, a bosszú, az antiszemitizmus csak az utcán volt, vagyis ott,

ahova nem terjedt ki a munkástanácsok hatalma. Sajnos az utókor csak azzal foglalkozik, mi történt ezekben a napokban a Parlamentben és az utcákon, megfedezkedik arról, mi történt a gyárak, a hivatalok kapuin belül. Pedig a forradalom igazán csak ott győzött.

III. Az orosz katonai erőkkkel, majd a mögójük bujt pufajkásokkal vívott szabadságharc igazi hősei a pesti srácok voltak. Vezetőinek többsége azonban a jobboldali ellenforradalmárok, a háború előtti viszonyok restaurálását akarók, illetve a realitásokkal nem számoló nacionalizmus képviselői voltak. Akkor is, ma is felelőtlennek tartom azokat az értelmiségieket, különösen közöttük azokat, akiknek ráadásul katonai képzettségük is volt, mégsem mérték fel a fegyveres harc reménytelenségét, nemzetközi támogatottságának teljes hiányát. Az a tény, hogy történelmi mértékkel mérve a fiatalok vére nagyban növelte nemzetünk tekintélyét külföldön, a zsarnok legyőzhetőségének reményét itthon; nem menti fel azokat a vezetőket, akik a szinte biztos halálba vitték a tapasztalatlanokat. Különösen akkor nem adok felmentést, ha ők élve megúszták, és ma az ifjú hősök halálából maguknak kovácsolnak politikai tőkét. Ezért tartom nagyobb hősnak, kevesebb ember halálát okozónak a bitó alatt végző kommunista Maléter Pált, mint Pongrácz Gergelyt, aki csak azt az emberáldozatot méri az érdemek szempontjából, amit közvetlenül nem az ő golyói okoztak. Azon is érdemes volna elgondolkodni, hogy az '56-os napok cselekedeteiben kit, mi motivált.

- A reformkommunistákat a sztálinista rendszer taníttatta, emelte hatalomra, mégis ellene fordultak. Többségük továbbra is a társadalom szegényeinek sorsára lett volna ítélve a szocializmus nélkül. Belőlük a bolsevik rendszer janicsárokat akart nevelni, mégis a nemzeti és a társadalmi érdekek szolgálatának a hősei lettek.

- A jobboldali ellenforradalom híveinek többsége az előző rendszer kegyeltje volt. Őket és társaikat embertelenül megkínózták, a társadalomból kiteszítették, másodrangú állampolgárokként kezelték, ezért ők már a forradalomban és főleg a szabadságharcban nemcsak bosszúra éhesek voltak, de úgy érezhették, hogy az életükért is harcolnak.

- A baloldali ellenforradalom pufajkásainak a többségét a felelősségre vonástól való félelem és az önérdek szólította fegyverbe. Az ő fegyverfogásuk nem dicsőség, mert kevés akadt közöttük, aki a szovjet katonai erő vitathatatlan fölényének megjelenése előtt előbújtak volna.

- A halottak nagy többségét adó srácokat nem vezette más, mint a szabadság szeretete. Talán meg kell várnunk, amíg az aktív szereplők elhalnak, mire a megérdemelt dicsőség a pesti srácokat fogja övezni.

A két tűz között elbukott forradalom

A forradalmak sorában ritka kivételnek számít az, amelyik nem lép túl a realitás határán, és ennek következtében nem bukik el. Jellemző módon Európa forradalmi között csak kettő győzött közvetlenül, ezek nevezhetők dicsőségesnek: az angol és a németalföldi polgári forradalom.

A két győztes forradalom rövid magyarázata: mindkét esetben a polgárság már előzőleg megerősödött, a polgári forradalomnak csak a ténylegessé vált hatalmi viszonyokat kellett szentesítenie. Az angol és a németalföldi polgárok nem a társadalmi fejlődésben előttük járók példáját akarták követni, hanem a maguk élenjáró gyakorlatát tették alkotmányossá. Ott már olyan erős volt a polgárság, hogy egyik oldalon ellent tudott állni a konzervatív erők restaurációs kísérleteinek éppen úgy, mint a másik oldalon a forradalomtól megrészegült, a romantikus túlbuzgók türelmetlenségének.

Ezzel szemben minden további forradalom mások, az előttük járók példájának követése, illetve azok utolérését célozva robbant ki. Ezekben a forradalmárok vagy az angolok és a németalföldiek példáján polgári társadalmat akartak létrehozni, vagy még azokat is utópisztikus ideológiák alapján megelőzni. Ezen forradalmak mögött nem állt már a korábban megerősödött polgárság. Marx definíciójával azért robbantak ki, mert a társadalom többsége ráébredt arra, hogy nem tud, vagy nem akar a régi módon élni. A reális célokért forradalmat akaró polgárság gyenge volt ahhoz, hogy úgy a konzervatív restaurációnak, mint a forradalmat irreálisba hajszolóknak ellent tudjon állni. Ráadásul a két ellenforradalmi erő egymás malmára hajtotta a vizet. A konzervatív ellenforradalmi erők fellépése a szélsőségeseket, a szélsőséges jelenségek a konzervatívok táborát erősítette. Végül a forradalom előkészítői egyre jobban lemorzsolódtak, erőtleneknek és tehetetleneknek bizonyultak.

Szinte egységes forgatókönyv szerint bonyolódtak az utóbbi háromszáz esztendőben az európai forradalmak. Az előkészítők viszonylag mértéktartók voltak, reálisan megvalósítható, megérett célokat tűztek maguk elé. Ezek ellen a célok ellen nem mozgósította erőit a fennálló, de már sok tekintetben idejétmúlt hatalom, sőt annak haladóbb része tudomásul vette a mérsékelt reformok időszerűségét. A forradalmat később irreálisba kergető szélsőséges erők kezdetben nem jelentettek veszélyt. Őket a forradalom kezdeti sikerei részegítették meg. A forradalomba bevont tömegek aztán egyre inkább a szélsőségesek mellé álltak, a forradalomtól a korábbi nehéz helyzetük azonnali és gyökeres megjavítását hirdetőknak hittek. A szélsőségektől megijedt, korábban a forradalmat még jó szemmel néző konzervatív erők, amelyek a társadalom fő erejét jelentették, a konzervatív ellenforradalom erői mellé álltak. Ezért általában a reakciós ellenforradalom, néha a túlajtott szélsőség győzött.

Itt kell tisztázni, hogy a fenti logikából törvényszerű hogy nemcsak a forradalom előtti állapotok restaurálói az ellenforradalmárok, hanem a forradalomnak a bukását jelentő túlzásokba hajszolók is azok.

Az elbukott forradalmak azonban soha nem jelentették az ügy bukását. A társadalmi haladás hívei számára lelkesítők maradtak. Ezt az sem kisebbítette, hogy minden későbbi tényleges hatalom, az ellenforradalmiak is, igyekeztek a forradalmakat a maguk igényeinek megfelelően magyarázni.

A 48-as és a 18-as forradalomról dióhéjban

A magyar történelem tragédiája, hogy a két előző forradalmát, mind a '48-ast, mind a '18-ast a túlbuzgók és a történelemformáló szerepre vágyó karrieristák irreálisba vitték, illetve hamis vágányra terelték. Ezzel a forradalom eredeti szép és reális céljait megbuktatták, az utódok pedig politikájuktól, pártállástól függetlenül kisajátították.

Miért 1848 vált a nagyobb magyar forradalomká?

Az is gyönyörűnek indult, de csak a pesti fiatalok kis csoportjának a polgári forradalma volt. Azután kisajátította a magyar nacionalizmus, mindennek előtt Kossuth, végül a nagybirtokos réteg. A magyar szabadságharc egyre inkább már nem az emberi szabadság, nem a polgári társadalom kialakítását, hanem a magyar etnikum nemesi társadalmának, mindenekelőtt a nagybirtokosok érdekeit szolgálta.

A szabadságharc formailag ugyan az osztrákoktól való magyar függetlenséget tekintette céljának, de a későbbi száz év tanulsága szerint a fő célja a Kárpát-medencében megvalósítandó magyar szupremácia és a feudális érdekek fenntartása volt. Azért volt osztrákellenes, hogy szabadabb keze legyen a magyar nemesi osztálynak az államában élő nagyszámú kisebbséggel szemben, ugyanakkor ne szűnjön meg a nagybirtok aránytalan túlsúlya.

Kossuth és a Kiegyezés előkészítői között csak abban volt különbség, hogy ez előbbi az osztrákokban látta a magyar nemzeti célok megvalósításának fő akadályát, Deákék viszont okosan felismerték, hogy az osztrákokkal meg lehet állapodni abban, hogy a trón támogatása ellenében szabad kezet kapjunk a magyar államon belül élő kisebbségekkel szemben, és nem zavarják az arisztokrácia túlhatalmát. Ebben a tekintetben vált a 67-es Kiegyezés a kossuthi politika stratégiájának a korrekcióján keresztül annak logikus folytatásává. Ezen az sem változtat, hogy Kossuth az emigrációból a Kiegyezést ellenezte, és onnan már a kisebbségekkel való összefogást hirdette. Ő ugyanis az emigrációban már belátta azt, amit az idő gyorsan bebizonyított: a magyar nacionalizmus kétfrontos harca reménytelen. Csak az egyikkel kiegyezve lehet a másik ellen szabadabban fellépni. Az a magyar nemesi réteg, amely Kossuth mögött a tényleges társadalmi bázist jelentette, sokkal inkább nacionalista, mint a társadalmi haladás híve volt.

1848-ban gyorsan két front közé került a forradalom ügye. Az arisztokrácia és a katolikus klérus vezetőinek a többsége, azaz a legnagyobb gazdasági és ideológia erő, egyre inkább a restauráció, vagyis a bécsi udvar mellé állt. A köznemesség és a közvélemény pedig a polgári célokat nem értette meg, Kossuth romantikus nemzeti buzgalmát annál inkább.

A Szabadságharc már nem a forradalom folytatása volt, hanem a térség népei között először a magyarságban felerősödött nacionalizmus háborúja a többnemzetiségű államon belül a magyar etnikumú nemesség és a már nemcsak magyar nagybirtokosok szupremációjáért.

Ezt két tény bizonyítja:

a. A Szabadságharc vezetői a hazai kisebbségeket nem megnyerni, hanem háttérbe szorítani igyekeztek. Az osztrákok a kisebbségeknek már jóval előtte több olyan jogot biztosítottak, amit Kossuthék a Szabadságharc, azaz a kisebbségekre való katonai rászorultság idején sem voltak hajlandók megígérni.

- Utólag arra hivatkozunk, hogy Kossuth Torinóból milyen konföderációs elveket és terveket hirdetett az osztrákokkal való kiegyezés megakadályozása céljából. Arra azonban nem találunk forrást, hogy Kossuthnak ugyanez a Szabadságharc alatt akárcsak eszébe is jutott volna.

- Erdély sorsát a Szabadságharc végén, vagyis akkor, amikor már mindenkinek látnia kellett az elbukását, örökre és végzetesen elrontottuk, a megoldások lehetőségét felégettük azzal, hogy Bem fegyvereinek árnyékában a magyar uralkodó osztály az erdélyi nemzetek megkérdezése nélkül kimondotta az Uniót. Nemcsak azokat a szászokat tekintette ezen alkalmi gyülekezet politikai nullának, sőt tehetetlennek, akiknek Erdélyben az államalkotó szerepét soha egyetlen erdélyi fejedelem nem kérdőjelezte meg, hanem ugyancsak nullának tekintették azokat a románokat, akik akkorra már a lakosság felét tették ki, azaz a legnagyobb erdélyi nemzetiség lettek.

b. A Kiegyezés ugyanannak a magyar úri rétegnek az érdekeit szolgálta, amelyik a Szabadságharcban is vezető szereplő volt. A Kiegyezésben azután kiderült, hogy az osztrákokkal, ha nem szólnak bele a magyar kisebbségi politikába, és nem követelnek már régen megérett társadalmi reformokat, békésen megférnek, sőt azt a konzervatív erők joggal a maguk győzelmének tekinthetik. Ezt az állítást legfeljebb csak tompítja az a tény, hogy a Kiegyezés megkötésekor annak előkészítői még liberálisak voltak, és elfogadható kisebbségi politikát hirdettek és ígértek. Tíz évvel később azonban már a Kiegyezésben megerősödött pozíciójuk birtokában a kisebbségekkel szemben tombolhatott a magyar nacionalizmus.

Jó volna, ha a történelmünk eseményeit elsősorban a belőlük fakadó következmények alapján, és nem a saját romantikus történelemszemléletünkön keresztül ítélnénk meg. Ebben az esetben azt kellene mondani: Trianon és az ország megcsonkítása, a tényleges magyar nemzetiségű területénél is kisebbre való zsugorítása már az 1848-49-es Szabadságharccal kényszerpályára, került, és az 1867-es Kiegyezéssel pecsételődött meg.

Bukásra ítélve

Az 1918-as polgári forradalom még inkább eleve bukásra volt ítélve, mert egyrészt nem lehetett ideje és módja a kisebbségekkel való megegyezésre, másrészt teljesen hiányzott a háború nyerteseivel szükséges megfelelő kapcsolat, az együttműködést biztosító viszony, harmadsorban a lakosság háborús fáradtsága, a katonai és a gazdasági összeomlás olyan társadalmi türelmetlenséget támasztott, amit nem lehetett a forradalom reális céljaival lecsillapítani.

a. Az előző két generációban a kisebbségek nem tapasztalhattak a velük való együttműködésre hajlandóságot nemcsak a magyar hatalmi elit, de a nacionalizmussal megfertőzött közvélemény részéről sem. Valljuk be, hogy a nemzetiségi kérdésnek európai stílusú kezelését valló Jászi mögött nemcsak tömegek nem álltak, de hangadó értelmiség sem.

b. Károlyi Mihály és viszonylag szűk csapata ugyan évek óta próbálkozott a nyugati hatalmakkal való együttműködés szálainak felvételére, de ezt gyermekes kísérletnek kell tekinteni ahhoz a szoros politikai kapcsolódáshoz képest, ami a csehek, románok és a szerbek részéről ebben az irányban folyt.

c. A polgári forradalom hívei nem vették számításba, hogy

- a magyar társadalom egésze még alapvetően feudális, a korábbi úri világ politikai erőihez viszonyítva a polgári erők eleve gyengék és szervezetlenek, a meglévő társadalmi viszonyoknak erős tudati kötődésük alakult ki a magyar közvéleményben,

- a magyar társadalom várható háborús kifáradása eleve megnehezíti a mérsékelt átalakulást,

- a polgári erőknek nem alakult ki előzőleg olyan szoros és szervezett politikai kapcsolata a nyugati hatalmakkal, ami az utódállamok leendő vezetőivel való versenyt biztosíthatta volna az akkor még szinte biztosan várható győztesek között.

Más szavakkal, a polgári forradalmat csak a belső politikai elégedetlenség robbantotta ki, szinte teljesen hiányoztak a stabilizálhatóságának a feltételei. E szép, és a nyugati polgári társadalmakban már régen megérett eszmékkel induló forradalom kezdettől fogva két tűz közé került:

A magyar úri réteg továbbra is a kossuthi logikát követte, mindenekelőtt az osztrákoktól akart megszabadulni, ugyanakkor az idejét múlt társadalmi struktúrán, és főleg a kisebbségekkel való viszonyokon nem akart változtatni. A kisebbségi kérdés polgári stílusú kezeléséről hallani sem akart. Ők voltak a jobboldali ellenforradalom erői.

Károlyi ugyanazt a hibát követte el, mint hetven évvel korábban Kossuth. Első feladatának az osztrákokkal való szakítást, a Monarchia felrúgását tekintette. Ez 1918-ban még végzetesebb hibának bizonyult, mint 1848-ban, mert a Monarchia felszámolása nem a magyarság, hanem az érintett kisebbségek alapvető nemzeti érdeke volt. Önálló nemzeti államiságuk, a magyar államtestből való kiszakadásuk csak a Monarchia megszűnése árán történhetett meg. A történelem fintora, hogy a Monarchiát formailag az a magyar polgári állam szüntette meg, amelyik ezzel a saját szétdarabolását tette elkerülhetetlenné.

A Monarchia a magyarok kilépése nélkül is megszűnt volna, de ez senkinek az érdekeivel nem ellenkezett jobban, mint azokéval, akik a történelmi Magyarország megtartását a szívükön viselték. A magyar uralkodó rétegnek kellett volna végsőkéig támogatni a Monarchia fennmaradását. Ezt a kézenfekvő ténytet mindmáig nem ismerik el, nem tanítja az a történelmünk sem, amelyik még mindig a Trianon előtti határok visszaállításának romantikus álmában ringatja magát.

- A polgári forradalom lelkes tömegtámogatásától megrészegült kommunisták pedig elérkezettnek látták az időt, hogy magukhoz ragadják a hatalmat. A vezetőiknek nem volt annyi történelmi ítélőképességük, hogy céljaik irrealitását fel tudták volna fogni, hogy világ-megváltó buzgalmukat mérsékeljék.

- A bolsevik kommunisták képtelenek voltak belátni, hogy az erősen feudális magyar társadalomban csak a polgári erőkkel való szövetség alapozhatott volna meg radikális társadalmi változásokat.

- Nem voltak azzal tisztában, hogy az ország sorsának alakításában a tömegek támogatását csak a nemzeti érdekek figyelembevétele biztosíthatja. Az internacionalizmusnak nem lehet a soknemzetiségű térségben kellő vonzereje.

- Kiképzett és a politikai életben jártas, tapasztalt káderek nélkül nem lehet stabilizálni a tömegek indulata hátán győztes változásokat.

A forradalmat a bolsevikok nagyon gyorsan olyan szélsőségbe vitték, hogy bukása, a fehér ellenforradalom győzelme elsősorban nekik lett köszönhető. Ők voltak a baloldali ellenforradalom.

A két forradalom látványos bukása azonban egyáltalán nem jelentette az eredeti célok végleges bukását. Mindkettő eltörölhetetlen nyomot hagyott a magyar társadalomban. Nélkülük nem kerülhetett volna sor sem az '56 októberének gyönyörű forradalmi hetére, sem a szovjet megszállást követő dicső szabadságharcra, sem a 80-as évek elviselhető szocializmusára, sem a békés és eredményes rendszerváltozásra.

A forradalom sírásói

Az ellenforradalmak kétoldalú támadása lett a sorsa a legszebbnek, a legnagyobbnak, '56 októberének is.

Miért volt ez a legszebb forradalmunk?

a. A nép forradalma volt. Nem ismerek olyan forradalmat, amelyik napok alatt az ország lakosságának szinte egészét, pártállásától, osztályhelyzetétől függetlenül ilyen gyorsan magával ragadta volna. Nem ismer Európa még egy olyan forradalmat, amelyik szinte napok alatt ilyen széleskörű belső és külső tömegtámogatást nyert volna.

b. Reálisak, és ugyanakkor költőiek voltak a céljai és eszközei. Első napjaiban sem a kezdeményezői, sem a tömegek nem akartak olyan belpolitikai és világpolitikai változást, amely irreális lett volna. Előkészítői és első zászlóvivői csak emberarcú szocializmust akartak. Nem ismerek forradalmat, amelyben a romantikus lelkesedés és a kegyetlen sztálinista terror ellenére reális célkitűzéseknél maradt volna. Egy zsarnoki és imperialista szuperhatalom módszereivel szemben lényeges módosításokat, annak eddigi ideológiájában és gyakorlatában jelentős változtatást akart, ugyanakkor nem lépett túl a realitások határain.

c. Az egész világ haladó közvéleménye, még inkább az értelmisége, amelyik előzőleg a sztálinista politikának sokat megbocsátott, végre elfordult attól, azzal szemben mellénk állt, és évtizedekre velünk maradt. Nem ismerek egyetlen más olyan forradalmat, amelyet a nyugati népek közvéleménye a kormányaik tényleges, de tapintatból hivatalosan meg nem fogalmazott politikája ellenére olyan egységes lelkesedéssel támogatott volna. Ideje volna elismerni, hogy a nyugati hatalmak kormányai nemcsak ekkor, de 1968-ban is meg voltak elégedve a Jaltában rögzített hatalmi viszonyokkal, nem akartak azon változtatni.

d. Bebizonyította, hogy a forradalmi idealizmus nem a bolsevikok, hanem az emberarcú szocialisták jellemvonása. Azzal, hogy a magyar '56-os forradalom lényegében a marxisták műve volt, példát mutatott arra, hogy lehet valami ideálisan forradalmi anélkül, hogy elszakadna akár a valóságtól, akár a nyugati kultúra erkölcsi normáitól. Ennek volt köszönhető, hogy a nyugat-európai értelmiségi elit eddig bolsevik marxistákkal együttdolgozó, vagy legalábbis velük szimpatizáló többsége véglegesen szembefordult a marxizmus bolsevik formájával.

Miért volt a világ egészére olyan nagy hatása az '56-os magyar forradalom?

Mert az egész világ politikai viszonyaira hatott. Ennek a forradalomnak köszönhető, hogy a nyugati baloldal, a szocialista tömegek és értelmiségi elit azon része, amelyik évtizedeken keresztül megalkudott a sztálinizmussal, véglegesen szembefordult vele.

Az '56-os forradalom hazai és nemzetközi fénye annak köszönhető, hogy a forradalmárai emberarcú és nemzeti függetlenséget jelentő szocializmust akartak.

Ez az akkor már reális cél került egy hét után két tűz közé. Ennek a ténynek az elismerése maradt el, és deformálódott a leginkább az elmúlt évtizedek során.

Először nézzük meg, ma kik sajátítják ki maguknak '56-ot:

1. A bukás napjaitól fogva '56 hőseinek érzik magukat azok, akiket akkor is, ma is a forradalom ellenfeleinek, jobboldali ellenforradalmároknak tekintettem. Ők a forradalmiságot a szovjet katonai megszállással és a sztálinista ellenforradalommal szembeni harccal azonosítják. Számukra a forradalmár az volt, aki fegyverrel állt ellen az oroszoknak és a pufajkásoknak. Ebből fakadóan utólag a forradalom hangadó hősei az úri középosztály képviselői

közül azok lettek, akik a Rákosi-időkben a velük szemben alkalmazott brutalitások, anyagi sérelmek érthető hatása alatt hallani sem akartak emberarcú szocializmusról, ugyanakkor éveken keresztül annyira el voltak szigetelődve, hogy sem a belföldi, sem a világpolitikai realitásokat nem tudták felmérni. Nem csak azért, mert nem hittek az emberarcú szocializmus lehetőségében, hanem elsősorban azért, mert az ilyen sem lett volna a számukra a régi, az elvesztett társadalmi paradicsom.

Forradalmárnak érezhették magukat azért is, mert ők lettek a bevonuló, a megszálló szovjet csapatok és az őket kiszolgáló baloldali ellenforradalmárok elleni szabadságharc hősieles harcot vállaló vezetői. Ez is kiegészítésre szorul: a szabadságharc hősei nemcsak a régi úri világot, de még a kapitalizmust sem akaró fiatal munkások voltak. Jellemző módon a baloldali ellenforradalom is elsősorban rajtuk állt kegyetlen bosszút.

2. Forradalmárrá minősítette magát mindenki, aki élve az alkalommal, elhagyta az országot. Pedig ezek nagy többsége elsősorban anyagi okokból vágyott a nyugati paradicsomba. Én továbbra is disszidensnek tekintem azokat, akik ugyan tevőlegesen nem vettek részt a forradalomban, és nem a baloldali ellenforradalom büntetésétől félve mentek Nyugatra, hanem csak azért, mert ott könnyebb és jobb életben reménykedhettek. A hazát elhagyni csak annak szabad, akinek maradása esetén az élete forog veszélyben, vagy nincs mit ennie. Ideje volna tiltakozni az ellen, hogy a hősök szerepében tetszelegjenek azok, a kivándorlók nagy többségét kitevők, akik csak a könnyebb élet reményében cseréltek hazát.

3. Mára már forradalmárrá minősítette át magát az is, aki akkor a baloldali ellenforradalom szolgálatába szegődött. Ők azok, akik mindig azon az oldalon állnak, ahol a hatalom. Ennek megfelelően a múltjukat is a politikai széljáráshoz igazítva újra és újra átírják.

Meddig tartott a forradalom?

Lényegében egy hétig. Addig, amíg a kezdeményező forradalmárok irányították. Egy hét után a jobboldali ellenforradalom ereje annyira felerősödött, olyan mértékben előjöttek a régi rendszer megsértett politikusai, és annyira a magukénak érezték azt, ami az ölükbe hullott, hogy már ők diktáltak. A forradalom igazi előkészítőit ugyan még nem deklarálták ellenségüknek, ezt későbbre halasztották. Amikor már Tildy Zoltán diktált a parlamentben, amikor már Mindszenty József nyilatkozott a rádióban, a forradalmárok félreszorítása fent nemcsak elindult, de lényegében megtörtént.

A Forradalom azonban töretlenül, sőt egyre szebben élt tovább a gyárakban a munkások között. Ez a forradalom még hónapokkal a szovjet katonai megszállás után is eredeti céljait szolgálta, tiszta és szép maradt.

Miért lendült át a forradalom tényleges hatalma egy hét alatt a jobboldali ellenforradalom erőinek a kezébe?

a. A régi uralkodó osztály sebei még frissen véreztek. Tagjainak a többsége most jött ki a börtönökből, az internáló táborokból, családjuk most tért haza a kitelepítésből. Ők voltak a politikai vezetésben tapasztaltabbak. Ezt az úri réteget soha nem jellemezte az, hogy reális képe van a világpolitikai erőviszonyokról. Ők még a magyar közvéleménynél is jobban hittek az amerikai propagandának. Fogalmuk sem volt a tényleges amerikai politikai szándékokról.

Sokuk jól értett a nép nyelvén. A politikai erejüket és befolyásuk nagy részét a sztálinista hibák és túlzások miatti országos elkeseredés, majd a szovjet fegyveres bevonulás adta.

b. Az embertelen kollektivizálás a parasztság nagy többségét olyan brutálisan, önértetét olyan sértő módon érintette, hogy ők is a két rossz közül inkább a régi rendet választották. Egyáltalán nem lehettek meggyőződve arról, hogy nem térnek vissza Rákosiék. Ennek a

félelemnek volt is reális alapja. A baloldali ellenforradalom erőit, nem ok nélkül, erősebbnek ítélték meg, mint a tisztességes Nagy Imrét és maroknyi csapatát. A sztálinisták kezében volt a fegyver, a szovjet támogatás, és ők is mindenre elszántak voltak.

A baloldali, vagyis sztálinista ellenforradalom is két erőből tevődött össze:

a. A magot a sztálinizmus haszonélvezői jelentették. Köztük kevesen voltak már a hívő kommunisták. Azokat Rákosiék kijózanították. Annál többen voltak a haszonélvezők és kompromittáltak. Nagyon sok ostoba, képzetlen embert raktak a sztálinisták vezető pozícióba. (Ha az elmúlt ötven év állandósult politikai jellemzőit keressük, egyet könnyen találunk: Mind Rákosi, mind Kádár, mind Antall, mind Horn, mind Orbán vigyázott arra, hogy hatalma fénykörében csak olyanok sütkérezzenek, akik erkölcsük, képességük, képzettségük alapján nem lehetnek rájuk veszélyesek. Ezzel magyarázható, hogy a vezetésben a politikai változások során a középszernél is gyengébbek maradtak a jellemzők.)

Ezzel a két ellenforradalmi erővel szemben az emberarcú szocializmus híveinek uralma, a Nagy Imre kormány, csak egyetlen hetet birtokolhatott.

b. A baloldali ellenforradalom erejét gyorsan fokozta az a tény, hogy sok reformkommunista, főleg zsidó, megijedt a rohamos tempóban jelentkező jobboldali ellenforradalomtól, mindenek előtt az antiszemitizmustól. Ezt az átállásukat ma igyekeznek elfelejteni.

Az október 23-át jellemző nemzeti egység egy hét alatt elolvadt. Egyedüli bástyája, amelyre a szovjet ellenforradalmi beavatkozás elmaradása esetén számítani lehetett volna, a nagyüzemi munkásság volt. Sajnos Nagy Imre nem a Munkástanácsokban, hanem a sztálinizmus által okkal, ok nélkül megsértett politikusokban kereste a szövetségeseit. Ebbe a hibába nem is annyira maga Nagy Imre, hanem sokkal inkább a szűk tanácsadói köréhez tartozók estek. (Jánossy, Donáth, Losonczy...)

A Nagy Imre kormány a gyorsan ébredő közép-jobb nyomására olyan követeléseket fogalmazott meg, amelyek a Jaltai Egyezmény lényegét érintették, elfogadásukról szovjet részről szó sem lehetett. A szovjet beavatkozás azért vált elkerülhetetlenné, mert a jobboldal olyan helyzetet teremtett, olyan célokat fogalmazott meg, amelyekért ugyan a forradalmi sikerektől ittás közvélemény lelkesedett, amelyeket viszont a szovjetek nem fogadhattak el. Nemcsak a Szovjetunió, de az Egyesült Államok sem örült az olyan politikai restaurációnak, ami Nagy Imre és kormánya sorozatos engedményeiből szükségszerűen következett volna, amilyent Tildy és Mindszenty, még inkább a fegyveres jobboldal biztatására az utca közvéleménye is akart. Itt kell megjegyezni, hogy ellenforradalmár az is, aki a közvéleményt irreális célok kitűzésére biztatja. Minden forradalomnak, ennek is, ezek voltak a sírásói. Ma már aligha akadhat olyan történész, amelyik kétségbe vonná, hogy a forradalom november 2-án már messze túllépett a világpolitikai realitás határain.

A forradalom eredeti követelései eleve a maximális lehetőségek kimerítését jelentették. Aki ennél többet akart, követelt, az a bukását készítette elő. Elsősorban a szovjet katonai erők kivonása, majd a Varsói Szerződés felmondása volt olyan, aminek megvalósítására reálpolitikus nem számíthatott. Ezeket az eleve kemény követeléseket aztán az újra politikai szerepet kapott politikusok napról napra túllícitálták. Ebben nemcsak Mindszenty és a Tildy Zoltán vezette kiscsapatok hibáztathatók, de még az olyan tekintélyes szociáldemokrata is, mint Kéthly Anna.

Pedig nem sok politikai tájékozottság kellett volna ahhoz, hogy felmérjék, mi az a határ, aminek átlépése esetén a moszkvai vezetésben a reformok támogatói és Tito is ellenünk fordulnak, a nyugati hatalmak pedig szabad kezet adnak a szovjet katonai beavatkozásnak.

Egy hét alatt a reformkocialisták kezéből teljesen kicsúszott a hatalom, az a bosszúra éhes, betegesen szovjetellenes közép-jobb erők kezébe ment át. A sorsa ezzel nemcsak belülről, hanem kívülről, a világpolitikában döntő szerepet játszó hatalmak részéről is, megpecsételődt.

Személyes beszámoló

A történeti elemzés folytatása helyett inkább azt mondom el, hogyan éltem én át '56-ban a forradalmat és az ellenforradalmat.

1953 óta a gazdasági reformok előkészítőinek az élcsapatába tartoztam. Az nem lehetett előttünk kétséges, hogy minden érdemi gazdasági reformot meg kell előznie a politikai reformnak, Rákosiék félreállításának. Magam mégsem vettem részt semmiféle politikai szervezkedésben. Ugyanakkor hittem a politikai változásban. Először még annak a békés lehetőségében is, hiszen magam is tapasztalhattam, hogy ebben el lehet nyerni a Szovjetunió bizonyos befolyásos politikai köreinek a támogatását is, ugyanakkor a nyugati hatalmakban a jelét sem láttam annak, hogy a Jaltai Szerződést felül akarnák vizsgálni, hiszen az Egyesült Államoknak jól jött, hogy gazdasági konkurenseinek félni kell az imperialista Szovjetuniótól.

A reformkommunizmusban való hitem csak 1954 decemberében ingott meg, amikor Nagy Imrét félreállították. A félreállítás azonban a változást követelő erők erősödését hozta. 1956 tavaszán már megjósoltam a fegyveres forradalom kirobbanását. Csurgón voltam érettségi elnök. Az erdei banketten a tanárok legnagyobb megdöbbenésére jelentettem ki, hogy ősze fegyveres forradalom várható. Talán még élnek a tanári karból olyanok, akik ott jelen voltak.

Így egyáltalán nem ért bennünket, barátaimmal együtt, a forradalom kirobbanása meglepetésként.

A forradalomnak mindig az élvonalához tartoztam. A Tervhivatal Forradalmi Bizottságának az elnökévé, pár nap múlva a Minisztériumok Forradalmi Bizottságainak az elnökévé választottak. Mint ilyen, egyhangúan váltottuk le a Gerő által a Tervhivatalba küldött vezetőket, többek között Kossa Istvánt, Vályi Pétert, Szita Jánost, Révész Gézát.

Mindezt annak a tudatában csináltam, hogy a szovjet megszállástól nem lehet egyhamar megszabadulni. Ezt a legkevésbé az Egyesült Államok akarja. Hamarosan ki is derült a Szezi Válság során, hogy az Amerikai Egyesült Államok továbbra is nemcsak ellenünk, de az angolokkal és a franciákkal szemben is a Szovjetunióval szövetkezik. A nyugati segítségre tehát nem számíhattunk. Ezért számomra a forradalom alapvető céljai soha nem mentek túl azon, amit a forradalmat eláruló Kádár János a 80-as évekre megvalósított: a sztálinizmussal szemben egy emberarcú szocializmus. Ebből a meggyőződésből fakadt furcsa kettősségem a történelmi napok során. Mint a Forradalmi Bizottság elnöke, szerveztem a reformkommunistákból egy megújított MSZMP-t, ugyanakkor részt vettem az orosz beavatkozás után a Munkástanácsok támogatásában, és az egyik szónok lettem volna a sportcsarnoki nagygyűlésükön, ha le nem tartóztatnak. Így lettem novemberben az MSZMP tervhivatali pártszervezetének az első titkára is.

Talán semmire nem vagyok olyan büszke, mint az MSZMP első vezetőségét megválasztó taggyűlésére a Tervhivatalban. Közel 150 fővel alakult meg a pártszervezet, ami akkor példa nélküli nagyságot jelentett. A vezetőségbe jelölt mintegy húsz név között több szavazatot kaptam, mint az utánam következő három együttesen. Tehát a reformkommunista forradalmárok, a szektások, és az antiszemita jelenségtől megijedt zsidók mind bennem látták a biztosítékot. Én 97 százalékot kaptam, senki nem érte el még az 50 százalékát sem.

Két jellemző epizódot a forradalom napjaiból:

- A Tervhivatalba jött egy fegyveres kis csapat a Kisgazda Párt nevében, és Tildyre hivatkozva a katonai iratokat kérték. Ezt azzal tagadtam meg, hogy hozzanak írásos utasítást Nagy Imrétől. Csak 34 év után tudtam meg, hogy közöttük volt Antall József, és néhány későbbi tanácsadója is. Ha kiadom az iratokat, engem is, őket is kivégeztek volna. Ki gondolta, hogy akkor Antall József életét mentem meg.

- A Munkástanácsok tiltakozó nagygyűlést terveztek a Sportcsarnokban. Pulai Miklóson keresztül engem kértek fel a Forradalmi Bizottságok nevében szónoklatra. Elvállaltam, és életemben először és utoljára le is írtam az elmondandó szöveget. Éjjel azonban letartóztattak. Vagy egy tucat fiatal rendőrtiszt kísért be, közölték, hogy nem vagyok letartóztatva, csak kihallgatásra kísérek be. Az új rendőrfőkapitány szobájába vezettek, de az ajtóra még elődjének, Kopácsi Sándornak a neve volt kiírva. Gondoltam: otthon vagyunk. Udvariasan kérte az új főkapitány a résztvevő vezetők címét és telefonszámát. Közöltem, hogy rendőri célra nem vallok. Az elmondandó beszédem szövegét azonban odaadtam. Azzal lényegében egyetértett, mert a munkás-önigazgatást méltattam volna. Közben elmondta, hogy az ő fia is a forradalmárok oldalán áll. Majd bejelentette, hogy délelőtt 11 óráig nem hagyhatom el a rendőrséget, vagyis amíg a nagygyűlés meg nem hiúsul. Ő hazament aludni, én meg a szobájában, azaz Kopácsi Sándor volt szobájában maradhattam. A pamlagon aludtam is kicsit. Közben kiderült, hogy a helyettese Pulai Miklóst hozatta be, és faggatta, ugyancsak eredménytelenül. Azt is közölték, hogy telefonon megnyugtathatom a feleségemet, hogy délelőtt otthon leszek. Ha nem velem történik, hihetetlennek tűnik. (Mellékesen jegyzem meg, hogy pár évvel később a Fővárosi Tanács VB ülésein a rendőrfőkapitány úrral egymás mellett ültünk.) Sokért nem adnám, ha visszakerülne hozzám a megírást író felszólalásom kézzel írott szövege.

Bizonyos magyarázatra szorul az a tény, hogy '56-os szereplésem nem járt számomra semmiféle tragikus következménnyel. Ezt elsősorban annak köszönhetem, hogy az intézkedéseim által érintettek sem vonhatták kétségbe, hogy én is a szocializmus oldalán álltam, csak az a szocializmus egészen más volt, mint az övék.

Példák:

- Révész Gézával leváltásakor fél éjszakát beszélgettünk, amiből kiderült, hogy a lényegyet tekintve egyetértünk, hogy ő is jobban szeretne olyan szociális viszonyokat, amelyekért én harcolok, csak őt determinálja a moszkvai múltja, helyzete. Akkor ott Moszkvában nem lehetett reformkommunistának lenni. Neki sokat köszönhetek, hogy megvédett az ellenem habzó szektásokkal szemben.

- Vályi Pétert azzal nyugtattam meg leváltásakor, hogy lesz külön szobája, és soha nem lesz kisebb a fizetése, mint az enyém. Változzon meg, akkor mindent előről kezdhet. El is vitte a helyettes miniszterelnökségig. Látszólag jó barátságban maradtunk akkor is, amikor pénzügy-miniszterem lett. Az igaz, hogy nem a tudta nélkül Faluvégi Lajos visszaminősített a Pénzügykutató Intézetben helyettesnek, és odahozta azt a Wilcsek Jenőt, akinek tisztességét ugyan nem vontam kétségbe, de az ötvenes években mindig vele írást írták meg, hogy én veszélyes revizionista vagyok.

- Akiken a forradalom alatt segített, szégyellték megköszönni. Lapítottak.

- Nágai Lajos ijedten telefonált, hogy a lakásuk bejárati ajtajára kitettek egy cédulát, hogy itt egy zsidó kommunista lakik. Személyesen mentem el, levettem a cédulát és felraktam a Tervhivatali Forradalmi Bizottság határozatát arról, hogy igazoltuk az ottani működését. Abban is szerepem volt, hogy a felülről létesített első KB-ben Kiss Árpád és Ajtai Miklós

mellett ő is tag legyen. Mindezért egy szó köszönetet nem kaptam tőle, pedig volt idő, amikor jól esett volna.

- A pártapparátus néhány tagja a forradalom alatt munka nélkül maradt. Ezek közül néhányat, akikkel nem volt bajunk, átvettünk a Tervhivatal állományába, ezt bevezettettem a személyi igazolványukba, mert féltek a „munkahelye a pártközpont” beírástól. Mindegyikük később politikai karriert csinált, de megköszönni mindnyájan elfelejtették.

- Néhány, ÁVH-státuszban lévő jámbor tervhivatali dolgozót is átírtunk a mi civil állományunkba. Ők még évek múlva is szegényünkben elfordultak tőlem az utcán, mert nem mertek köszönni.

Amikor ezeket a sorokat írom, '56 tudományos értékelését végzi egy testület, akinek tagjai közül alig valakinek a forradalmi tevékenységére emlékszem.

A forradalom bukása

A Forradalom első néhány napja után világossá vált számomra, hogy a forradalmi ügyünk két tűz közé került. Két ellenforradalommal álltunk szemben:

1. A jobboldali ellenforradalmat a Parlamentben Tildy Zoltán és Mindszenty József, a fegyveres harcban Pongrácz Gergely jelképezte. Ők semmit nem értettek meg abból, hogy a nyugati hatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok, szigorúan tartják magukat a Jaltai Szerződéshez. Jogos személyes sértettségükben olyan méretű restaurációt akartak, amelynek semmi realitása nem volt. A fegyveres ellenállás ugyan hősi tett volt, mert kockázatos, de eleve teljesen reménytelen.

Sajnos még Nagy Imre is túlságosan a hatásuk alá került, és pár nap alatt túlment azon a határon, amely már a biztos szovjet katonai beavatkozást jelentette. Ezt akkor is világosan láttam, de a rendszerváltás utáni Antall-politika is megerősített abban, hogy ők még 1990 után is többet akartak restaurálni a régi, úri világból, mint amit a magyar nép még hajlandó elfogadni. Ennek az ellenforradalmi erőnek a hangadó kádereit az a régi úri középosztály jelentette, akik számára a sztálinizmusban az őket személyesen érintő kegyetlenség indokoltta és még az életük kockáztatása árán is érthetővé tette ezt az ellenállást.

Ez a jobboldali ellenforradalom a kollektivizálással vérig sértett parasztságban nem keltett félelmet, sőt sokan bíztak benne. A parasztok számára kíváncsnak látszott minden olyan változás, ami a '45 utáni, nem azelőtti viszonyok restaurációjának ígérkezett.

2 A baloldali ellenforradalmat a szektás kommunisták és a múltjuk miatt joggal félők tábora jelentette. Kezükben volt az erőszakszervezetek vezetése. Voltak közöttük is hívő kommunisták, de a többségüket részben a korábban élvezett hatalom elvesztése, részben a fordulat utáni felelősségre vonástól való félelem vezérelte. A jobboldali ellenforradalmi erők között jelentkező antiszemitizmus a reformkommunista zsidók közül is sokakat a sztálinista restauráció mellé állított. Ezzel nagyon meggyengült Nagy Imre táborának jelentős, részben zsidókból álló vezérkara.

A két ellenforradalmi erő között Nagy Imre egyre közelebb sodródott az elsőhöz, Kádár János pedig a másodikhoz.

Számomra ezek a frontok november első napjaira világossá váltak. Szinte egyedül álltam a kíváncsnak, és reális középén. Érzelmileg azonban annyira elbűvölt a forradalom, hogy csak Nagy Imre útját választhattam. A Forradalom Kádár János által történő elárulását annak ellenére elfogadhatatlannak tartottam, hogy világosan láttam, nem volt más kiút.

Igazi és megbízható forradalmi erőt csak a munkásosztály jelentett. Ők nem akartak kapitalizmust, még kevésbé úri vagy klerikális Magyarországot. De a Forradalom elárulását ők sem fogadták el. Ezért lettek a megszállókkal és Kádárral szemben az igazi ellenállást jelentő erő. Az igazi szabadsághősök a nagyüzemi munkások voltak, akik a saját érdekük fölé emelték a nemzeti becsületet. Számomra a hős csak az, aki olyan célért harcol, amelynek nem akar a haszonélvezője lenni. Ilyeneket azonban nagyon keveset ismerek a történelmünk nagyjai között.

Nagy Imre is azért igazi hős, mert akkor is védte a forradalom ügyét, amikor már semmi esélye nem volt arra, hogy eredeti céljait megvalósítsa.

November első napjaiban ő már csak ment az események után. A visszakerült régi politikusok tanácsait hallgatva szem elől tévesztette saját céljait, és elvesztette politikai realitását. Nem a Parlament épületén kívül, elsősorban a nagyüzemi munkások között kereste a szövetségeket, hanem a Rákosiék által félreállított politikai karrieristák között. Ezek követeléseit teljesítette abban a reményben, hogy nem marad magára. Ezek a követelések azonban nemcsak a szovjet beavatkozást tették a nyugati szövetségesek számára is indokolttá, hanem magának Nagy Imrének a sorsát is megpecsételték. Ha nincs szovjet beavatkozás, Nagy Imre egy éven belül akkor is bitóra, jó esetben is börtönbe került volna. Ő a legfelső szinten annyira kompromittált résztvevője volt a régi urak és hívei elleni törvénytelenéseknek, hogy tőlük nem számíthatott volna kegyelemre. Legfeljebb az amerikaiak neki is menedéket nyújtottak volna, mint később Mindszentynek.

1956-ot még közel ötven év után is úgy ünnepeljük, hogy szemet hunyunk a kor realitásai felett. Nem merjük megmondani, hogy Nagy Imre már a tényleges beavatkozás előtt elvesztette politikai ítélőképességét.

- Semmi realitása nem volt annak, hogy a szovjet csapatok kivonulását követelje. A kérés a nép szemében ugyan indokolt volt, de mint kormánykövetelés, gyerekes. Ezen is messze túltett a Varsói Szerződésből történő kilépés.

- Semmi realitása nem volt egy olyan politikai restaurációnak, melyikben a kommunista párt kisebbségbe kerül. Ebben a kérdésben Kádár is nyuszi volt. Az a moszkvai vezetés, amelynek szabad keze volt a Jaltában számára biztosított térségben, arra még rászédhető volt, hogy történjen itt egy olyan kísérlet, amelyik az egypártrendszer keretét nem lépve túl, viszonylagos nemzeti és emberi szabadságot, sőt kezdetleges piacgazdálkodást is enged. Az „enged” szót hangsúlyozom. Nem arról lehetett szó, hogy az eseményeknek szabad folyást adnak, hanem csupán arról, hogy továbbra is az általuk megszabott keretek között folyhatnak az események.

Ezt nem értjük meg ma, amikor már nyoma sincs Jaltának, de szó sem lehetne arról, hogy egy ország ahhoz a katonai tömbhöz csatlakozzon, amelyikhez akar. Pedig nincs már Szovjetunió, nincs Varsói Szerződés. Nagy Imre tehát nagyon naiv volt, még sokkal inkább, mint korábban, pedig akkor is az volt. Ez azért megdöbbentő, mert csapatában ő volt az, aki sokat ette Sztálin kenyerét. A többiek naiv hazai veteránok voltak. Az ő naivságuk is érthetetlen, mert a bolsevik párt soha nem tűrte meg a naivságot, még ott sem, ahol csak pár tucat tagja volt. Ez a párt mindig a szovjet érdekek kérdőjelek nélküli kiszolgálója volt. A tagjainak ugyan megengedte, hogy hívők legyenek, de a Moszkvából küldött parancsokat kétkedés nélkül teljesíteni kellett. A nemzeti érdekeknek sem jutott hely. Nagy Imre is mindig kiváló és engedelmes tagja volt ennek a szovjet szektának. Mégis, amikor egy hétre függetlennek érezte magát, elhitte, hogy kiléphet az évtizedes múltú fegyelemből.

Nagy Imrével szaporodott azoknak a nagy hősöknek a sora, akik útját a bitófáig a naivságuk kövezte.

Tételezzünk fel egy képzeletbeli jelenetet:

Nagy Imre felismeri, hogy kicsúszott a kezükből a hatalom. Nem Tildyvel, hanem Kádárral, a pártja első tiktárával osztja meg a gondjait. Vele akar tanácskozni. Kádár szívesen jön, hiszen őt is hasonló kétségek gyötrik. Rövid tanácskozás után megegyeznek abban, hogy egyikük a Parlamentben marad és megpróbálja a realitásokról meggyőzni jobboldali partnereit, rábeszélni őket, hogy ne követeljenek lehetetlent. Ez ugyan szinte reménytelen vállalkozás, de meg kell próbálni. A másikuk átmegy a szovjetek oldalára, és őket próbálja türelemre bírni.

Sok szerencsét kívánva megölelik egymást, és ki-ki elindul a közösen megállapodott ellentétes irányba.

Arról is kevés szó esik, hogy Kádár mögött 1956 november 4. után még sokáig nem állt jelentős belső politikai erő. A sztálinisták őt nem kevésbé tartották árulónak, mint Nagy Imrét. Kádár azonban fokozatosan legyőzte a kezdetben a saját pártján belül is a többséget élvező ellenzéket, és a szocialista országokban példátlan népszerűséggel a 80-as évekre megvalósította az '56-os reformkommunisták minden célját.

A történelmi fintor

A magyar történelem fintora, hogy a rendszerváltás utáni két miniszterelnökünk hol állt 1956-ban:

- Antall József a Forradalom napjaiban egyértelműen a jobboldali ellenforradalmi erőhöz tartozott, és messze Nagy Imrétől jobbra állt.
- Horn Gyula '56-ban, és még sokáig utána, a szektás baloldalon munkásörként Kádár Jánostól is messze baloldalon ragadott fegyvert. Az még nagyobb fintora a magyar történelemnek, hogy a rendszerváltást követő nyolc évben ez a két ember valósította meg országunkban a liberális, lényegében latin-amerikai típusú kapitalizmust.

Ez a magyar forradalmak sorsa: mások csinálják, mások írják meg, és mások élnek jól a gyümölcséből.

A Kádár-jelenség

Az 1956 után elért eredmények nem választhatók el Kádár János nevétől. Ha nem ő kerül az '56-os forradalom eltiprása árán a hatalomra, és nem sikerül ügyes politikával fokozatosan megszereznie előbb a pártján, aztán a lakosságon belül a többség támogatását, a fenti eredmények nem valósulhattak volna meg, hanem 1956 után nálunk is a többi szocialista országéhoz hasonló merev sztálinizmus folytatódik.

Kádár reális politikai, történelmi értékelése nagyon bonyolult, és sok időbe fog telni, amíg a végére pont kerülhet. Mégis, el kell kezdeni a napi politikától független értékelést. Ez azért megy nehezen, mert az egész 20. század történelmének tálalását még mindig a pillanatnyi politikai érdekek formálják. Ezért mindenekelőtt le kell szögezni a történelmi értékelés során használandó elveket.

Az érintett személyek történelmi szerepét nem az azok cselekedeteit formáló szándék, hanem az eredményük alapján kell megítélni. Erre legyen példa:

a. A szocialista felsőoktatás negyven éve. A bolsevik rendszer azért vitte a nép fiait az egyetemekre, hogy neki szolgáló értelmiséget neveljen. Bennük meg sem fordult, hogy ezekből sokkal erősebb ellenállás verbuválódik, mint azokból lett volna, akiket a korábbi uralkodó osztály gyermekeiből verbuváltak volna. Még kevésbé mérték fel azt, hogy a nép fiainak értelmiséggé nevelésével a magyar társadalom több száz éves hiányát szüntetik meg: először lesz magyar etnikumú reálértelmiségünk. A szocialista oktatáspolitikai végső soron mégis a kor egyik nagy történelmi vívmányként fog bekerülni a történelembe.

b. A magyar falvakban uralkodó társadalmi elmaradás felszámolása. A bolsevik ideológia kimondottan parasztellenes volt. A paraszti kisárutermelésben látta a legnagyobb ellenségét. Ezért akarta minden áron, és minden eszközzel eltörölni, a parasztból minden tulajdonától megfosztott proletárt akart a kolhozok erőszakos létesítésével formálni. Ezzel szemben mi derült ki a parasztpusztító politikából?

- Minden szocialista országban a falusi társadalomból, illetve annak párthívéiből indult el a bolsevik rendszert puhító minden reformmozgalom. Különösen nyilvánvaló volt ez Magyarországon.

- A falusi társadalom kegyetlen pusztítása évek múlva oda vezetett, hogy a falvak lakosságának a munkásokhoz és az értelmiségiekhez viszonyított életszínvonala jelentősen javult. A falusi lakosság a 80-as években a városiakhoz viszonyítva jobban élt, és kevésbé kiszolgáltatva élt mint a fejlett tőkés országokban. Különösen állt ez Magyarországra.

- A falusi társadalmakban példátlanul gyorsan eltűntek a vagyoni, a felekezeti és a nemzetiségi különbségek. Márpedig ezek nem a szocialista ideológiának, hanem a polgári fejlődésnek voltak legnagyobb akadályai. Ma a magyar falusi társadalom szemléletében modernebb, a társadalmi és technikai fejlődés befogadására alkalmasabb mint a nyugat-európai országok falvaié.

c. Nemcsak a bolsevik, de az eredeti marxista ideológia is a kisárutermelésben látta a társadalmi haladást leginkább visszahúzó erőt. Mégis a bolsevik szocializmus válsága vezetett oda, hogy a kisárutermelés embrionális formája, a másodgazdaság egyetlen tőkés társadalomban sem vált olyan széleskörűvé, mint a szocialistákban. Ez is a történelem fintora: az árutermelésre épülő tőkés gazdaság ugyan a csúcson uralomra hozta az árutermelést, de annak széles alapját, a kisárutermelést felszámolta. A marxista ideológia a legnagyobb ellenségét az

árutermelésben látta, elsődleges célja annak minden áron való megsemmisítése volt. Ezt kezdetben könyörtelenül meg is valósította. Pár évtized után azonban olyan széles alapokon hozta létre a kisárutermelés csiráját, a másodgazdaságot, amire a történelem nem ismer példát. Ebben is mi vittük el a pálmát.

A fentiekből az a következtetés vonandó le, hogy a történész soha ne a hatalom szándékait kapargassa, hanem az eredményeket nézze. Ezzel a módszerrel alapvetően más kép fog kialakulni a magyarországi szocializmus évtizedeiről, mint amit ma terjesztenek.

d. A másodgazdaságok sehol nem tapasztalt elterjedése. A másodgazdaságok sem azért terjedtek el, mert a bölcs szocialista kormányzat, élén Kádár Jánossal, előre felmérte volna ennek a történelmi jelentőségét, hanem éppen az azt mélyen elítélő ideológiával szemben alakult. Ahogy kiderült, hogy a lakosság fogyasztási igényeit egyre kevésbé képes a szocialista szektor kielégíteni, mint ideiglenes és szükségmegoldást, megengedték, hogy a lakosság munkaidő után többletjövedelmet szerezhessen. Így lettünk már a szocializmusban a világ legjobban maszekosodott társadalma.

Kádár János megítélése azért ellentmondásos, mert egészen mások voltak a szándékai, és más azok megvalósulása. Erre is néhány példát:

- Rajkkal és társaival együtt ő is a nemzetibb szocialista vonalat képviselte a kozmopolita moszkovitákkal szemben, mégis hajlandó volt Rajk és társai kivégzésénél asszisztálni.

- Egyik fontos előkészítője volt az '56-os forradalomnak, társa Nagy Imrének, a feloszlatója a korábbi kommunista pártnak, az MDP-nek, utána mégis elvállalta a forradalmat eltipróktól az ellenkormány vezetését, részt vett az embertelen megtorlásban, amelynek során a moszkoviták szemében a forradalomért nála kevésbé felelős forradalmárok sorát, közöttük Nagy Imrét az ő vezetése alatt álló hatalom vitte a bitóra.

Mégis, ami pozitívum a szűk lehetőségek között 1957 és 1987 között megvalósult, alapvetően neki köszönhető. Ebből ugyan ő semmit nem kezdeményezett, sőt ezek között semminek sem örült igazán, de elnézte. Ilyen vezetőként azonban egyedül állt a csatlós országok első emberei között. A többi mind az eszközökben sem válogatva tiport el mindent, ami a moszkvai kemény vonalásoknak nem tetszett.

Kádár erkölcsileg nagyon rosszul, politikailag kitűnőre vizsgázott. A század magyar történelmének legnagyobb alakja lesz. Ahogy múlik az idő egyre inkább.

Összességében: a politikában és a gazdaságban a kompromisszumokra kész nemzeti baloldal könyvelhette el a nagyobb eredményeket. Hozzájuk képest a rendszertől magukat itthon és külföldön elhatárolók, akik ma a hősök szerepében tetszelegnek, semmit nem értek el. Ma is úgy látom, hogy még a kivándorlóknak is sok kompromisszumot kellett kötniük, az eredményeik viszont a törtérszét sem érhették el az itthon maradottakénak.

Ezért állapíthatjuk meg, hogy a nemzet érdeke szempontjából csak azoknak volt érdemes külföldre menniük, akiknek menekülniük kellett. A legértékesebbek közül sokat a politizálási mániájuk, a számszerű nagy többséget pedig a kalandvágyuk vitte idegenbe.

A történészeknek ezért különbséget kellene tenni abban a tekintetben, hogy az egyik oldalon kik járták a ráció útját, vagyis kik voltak a hasznosabbak; a másik oldalon kik maradtak tisztábbak, viszont a kevesebb hasznot hozzók. Mindkét csoport megérdemli a tiszteletet, de történelmi szolgálatot csak az előbbieket teljesítették.

Magyar polgárosodás hol vagy?

Az utókor aligha lesz valamiért hálásabb, mint a szocializmus utolsó negyedszázadának polgárosodásáért. Előtte ezer évig a magyar etnikum döntően két osztályból állt, földesurakból és jobbágyokból, később félf feudális parasztokból. Minden más államalkotó népnek volt jelentős polgársága. A polgárságot mindig idegen etnikum adta. Ez ugyan viszonylag nem volt alapvető társadalmi, és még kevésbé nemzeti deformáció az ipari forradalom és a polgári társadalom Nyugat-Európában végbenő kialakulása előtt, de tragikussá vált a 19. század közepe után. Ehhez hasonló társadalom Európában csak a poroszoké volt.

A Kiegyezés után azért nem bénította meg a magyar társadalmat, és államát a magyar polgárság hiánya, mert ebbe a szerepbe példátlan mennyiségben és intenzitással beugrott a bevándorló zsidóság. A 19. század Európájában már sehol másutt nem volt példa arra, hogy egy nép a polgársága hiányát egy idegen etnikum nagyon gyors betelepítésével pótolja, és ezzel a saját etnikumának a polgárosodását még inkább elsorvadva hagyja. Ebből a deformációból aztán mind a magyarságra, mind zsidóságára tragikus következmények fakadtak.

A magyar földesúri osztály két-három generáción keresztül lelkesen fogadta az asszimilációra kész zsidók polgárosodását, mert felismerte, hogy ennek az osztálynak teljes hiányában a saját gazdagodása sem valósulhat meg. Örömmel látta azt, hogy olyan réteg látja el azt a számára is egyre inkább létfontosságú társadalmi funkciót, amelyet, mivel nem magyar, kirekeszthet a hatalomból, illetve az a politikai hatalom morzsáival is megelégszik. Ezt nem, vagy sokkal nehezebben tehette volna a magyar etnikumú polgárság esetében.

A magyar uralkodó osztály antiszemitizmusa már a század első harmadában egyre élénkebben jelentkezett. Ezért aztán a német antiszemitizmus megjelenését örömmel fogadta. Azt hitte, hogy magához ragadva a gyorsan meggazdagodott zsidó polgárok vagyonát, képes lesz eljátszani a gazdag polgárok szerepét is. A magyar történelemnek a legszégyenteljesebb fejezete a zsidóság vagyonából való kiforgatása, és nagy többségének elpusztítása lett. Ezt most a rossz lelkiismeretük megnyugtatóására azzal mentik, hogy a gázkamrákban való megsemmisítést csak a Hitler megkerülhetetlen parancsára tették. Nem teszik hozzá, hogy a magyar zsidó polgárság gazdasági megsemmisítését már jóval Hitler parancsait megelőzve lelkesen bonyolították, a magyar úri osztály szinte egységes volt a zsidók gazdasági megsemmisítésében. Nekik elég lett volna, ha a zsidó polgárság lemond számukra a vagyonáról, és lemegy a bányászni, ők meg beleülhetnek a vagyonukba. De arról hallgatnak, hogy amikor az első zsidótörvények megszülettek, akkor még bányászból is sok volt, rájuk csak a hadigazdaság és a háborúba vonulás idején lett szükség.

Most mégsem a zsidóüldözés erkölcsi oldaláról akarok beszélni, hanem a magyarságban okozott társadalmi káráról. Fentebb azzal kezdtem, hogy a magyar társadalom azért volt deformált, mert nem volt saját polgársága. Ezt az űrt örömmel, gyorsan és nagyon hatékonyan töltötték be a zsidók. Ráadásul ők minden igyekezetükkel asszimilálódni akartak. Aligha vitatható, hogy e század végére a közel félmilliónyi zsidóság nagy többsége teljesen asszimilálódott volna. Ráadásul nagy számban bekerültek volna a polgárságba a magyar etnikum tagjai is.

A háború végére azonban ismét előállt a sok évszázados helyzet: a magyar társadalom polgárság nélkül maradt. Ez látszólag jól jött a polgárságban legnagyobb ellenséget látó sztálinistáknak. Ők még a megmaradt, csekélyszámú nem zsidó polgárságot is deklasszálták, kiirtani akarták, a parasztság polgárosodását pedig csirájában elfojtották. Teljesen polgártalanított társadalomról álmodoztak. Ugyanakkor azzal, hogy magas képzettséghez juttatták a népi származású fiatalokat, terveikkel ellentétes erőket ébresztettek fel.

A kitanult, magasan iskolázott, magyar, népi származású tehetség évszázadok óta magyar úr, az új helyzetben magyar polgár akart lenni. Belőlük töltődött fel, gyarapodott létszámában az úri középosztály, a fennálló társadalmi viszonyok konzervatív védelmezőinek középhada. Ezt jól felismerte a két háború közötti félféudális vezető réteg.

A második világháború után új helyzet állt elő. A bolsevik rendszernek értelmiségre volt szüksége, azért támogatta a népi származású értelmiség gyors gyarapítását. Ezek váltak mind a nemzeti önállóság, mint a modern polgárosodás élharcosaivá.

a. A számában megsokszorozódott népi értelmiség adta az '56-os forradalom bátor, fegyvert ragadó tisztikarát. Azok, akik ma a kommunista párttagságot nemzet elleni bűnnek tartják, megfélemeznek arról, hogy ezek a népi származású ifjú kommunisták voltak a legszebb nemzeti forradalmunknak az előkészítői és legbátrabb katonái. Ők azért nagy nemzeti forradalmárok, mert az előző rendszer kedvezményezettjeivel, a bolsevik diktatúra áldozataival szemben, akik a régi úri világukat akarták restaurálni, a nép jobb, demokratikusabb társadalmát akarták megvalósítani. A forradalom eltiprása után többségben ezek mentek Nyugatra. Ott aztán bebizonyították, hogy a nálunk sokkal fejlettebb környezetben is fényesen megállják a helyüket. Ideje volna bevallani, hogy 1945 után, a magyar történelemben először, olyan fiatalokat vitt a rendszer az egyetemekre, akik ezt képességük alapján megérdemelték, de korábban nem jutottak volna ehhez a lehetőségéhez.

b. Ez a népi értelmiség adta a gazdasági reformok nemzeti bázisát. Ők erősen nemzeti elkötelezettséget éreztek egy olyan rendszeren belül, amely erőnek erejével internacionalista akart lenni. Ők változtatták át a lényegében internacionális forradalmi szektaként működő kommunista mozgalmat, nemzetivé.

c. Ezeknek köszönhető az eredményes agrárpolitika. Ez a népi származású értelmiség lelkében falusi, legalábbis a falut a városnál jobban szerető maradt. Ennek a népi értelmiségnek köszönhető, hogy a hisztérikusan parasztellenes sztálinizmus Európa keleti felében is, de minden más népnél jobban nálunk Magyarországon, fokozatosan előtérbe helyezte a mezőgazdaságot, a falut. Ezen a téren is a mi szocializmusunk jutott a legmesszebbre.

Bármilyen jelentős volt is a népi értelmiség megjelenése, továbbra is a száz évvel előbbi fogyatékoság jellemezte: ennek a polgárosodásnak sem volt széles gazdasági, vállalkozói bázisa. Már a két háború közötti időben, különösen a háborús előkészületek során viszonylag széles népi réteg jutott az egyetemekre, de ezek döntő többsége állami alkalmazottként a humán pályákon maradt. Csak elvétve lett belőlük vállalkozó. Amíg a nyugat-európai polgárosodás elsősorban mint kisvállalkozás indult, és számszerű többsége ezekből nőtt ki, nálunk most is a magyar etnikumú értelmiség állami tisztviselő lett. Ezek száma ugyan a szocializmus évei alatt megsokszorozódott, de még inkább csak állami állást vállalhatott, hiszen hisztérikusan minden gazdasági tevékenységet is államivá változtattak. Ez az értelmiség szinte egészét állami függőségbe hozta.

Azonban ez a számában gyorsan gyarapodó, de a bolsevik rendszer által függő helyzetbe hozott értelmiség egyre inkább gazdasági függetlenséget is követelt magának.

Az már a történelem fintora volt, hogy az a parasztság, amelyet a falusi nép polgárosodásának csírájában való elfojtása céljából kolhozokba kényszerítettek, indította el ezer éves történelmünk első egészséges, alulról jövő, a gazdasági függetlenséget akaró, magyar etnikumú polgárosodást.

a. A mezőgazdasági nagyüzemek melléküzemágai voltak az első viszonylag szabadon mozgó vállalkozások. Itt tanult meg a falusi nép egy sor szakmát, mindenekelőtt a vállalkozást.

b. A mezőgazdasági nagyüzemek mellett alakult ki először a hivatalos munkaidő utáni idővel való gazdálkodás, a háztáji.

c. A háztáji gazdaságok jövedelemkiegészítő tevékenysége irányította a lakosság, és ezt követően a vezetés figyelmét az ebből származó előnyökre.

Ahogy fent a tervgazdaság hívei belátták, hogy nem képesek növelni a reálkereseteket, eltűntek, majd hivatalosan is megengedték a szabadidő jövedelempótló célra való kihasználását.

Néhány év alatt robbanásszerűen megnőtt a lakosság jövedelmén belül a háztájiból, a melléküzemágakból, a vállalati munkaközösségekből, a fusizásból, a fekete és a törpe vállalkozásokból származó jövedelem. Ebből a szférából származott a lakossági jövedelmek talán harmada is. A 80-as évekre a lakosság nagyobbik fele megtanult a hatalomtól függetlenül, szabadon élni és vállalkozni.

A hivatalos munkaviszony melletti gazdaság a vállalkozások, a polgárosodás legjobb iskolája, mert ez négyszer, ötször nagyobb népességet képes bevonni a vállalkozásba való beletanulásba annál, amennyi vállalkozó polgárra a társadalomnak szüksége van. Amíg a fejlett polgári társadalmakban a lakosság tizede sem válhat vállalkozóvá, addig az ilyen, csak a másodgazdálkodást megengedő világban a lakosság nagyobbik fele kénytelen vállalkozással próbálkozni.

Egy személetes példával élve olyan ez, mintha a tőkés társadalmakban csak a lakosság tizede iratkozhatna be a vállalkozások iskolájába, nálunk a kétharmada beiratkozhatott a vállalkozás óvodájába. Mint minden szakma, ez is olyan, minél korábban és minél többekből szelektálódhat, annál jobb lesz az eredmény.

A szocializmus utolsó húsz évének ezek a másodgazdálkodást megtűrő körülményei a legfontosabb, a legnehezebben megtanulható vállalkozási készség szempontjából a magyar népet Európa minden felzárkózásra váró népénél alkalmasabbá tették e feladatra.

A szocializmus negyven éve során sikerült a magyar társadalomnak megoldania azt, amit ezer évig nem tudott: szemléletében polgárivá alakult át.

A napi politika szakemberei azt prédikálják, hogy a polgári társadalom létrejöttének a legfontosabb feltétele a demokrácia és a privatizáció. Mindkettőt a világ bármely társadalmában erőszakkal, forradalommal gyorsan meg lehet valósítani, de éppen olyan gyorsan össze is fog dőlni. Ezzel szemben, ahol a lakosság nagy hányadában már él a vállalkozói készség, a gazdasági függetlenségét még a nemzetnél és a politikainál is fontosabbnak tartja, ott a felzárkózás biztos, a napi politika és az ideológia milyenségétől független. Ott a nemzeti és az állampolgársági függetlenség is megteremtődik. A fordított sorrend azonban járhatatlan.

Gazdasági lemaradásunk

Ezer évig a magyar népet az jellemezte, hogy a kedvezőbb mezőgazdasági adottságának köszönhetően szomszéd népeknél jobban élt, helyesebben kevesebbet éhezett, ugyanakkor a nyugati szomszédjánál kevesebb politikai szabadsággal rendelkezett. Ebből következően aligha van történelmünknek fontosabb mércéje annak szembevetésénél, hogyan alakult a magyar nép életszínvonala és szabadsága egyrészt az osztrákokhoz és a csehekhez, másrészt a saját kisebbségeinkhez, jelenleg az utódállamok népeihez viszonyítva.

Lássuk röviden ezeket a szembevetéseket.

Helyzetünk az osztrákokéhoz képest.

Tekintettel arra, hogy Ausztria klasszikus mezőgazdasági adottsága lényegesen kedvezőtebb, mint azon területeké, ahol a magyar etnikum zöme él, ezer éve nálunk kevesebb volt az éhezés. Ott az, hogy mit eszünk holnap, még inkább a télen, volt a legnagyobb veszélyérzet. Ezért aztán joggal irigyelték a magyarokat.

Először a 18. század végén állt be változás. Még nem gazdasági, de politikai téren. Ott ugyanis a jobbág্যokat a század 80-as éveiben felszabadították. Erről is tendenciózusan hallgat a mi történelmünk. Mi, mint forradalmi vívmányunkra, büszkék vagyunk a 1848-as jobbágy-felszabadításra, de nem tesszük hozzá, hogy két emberöltővel korábban erre a Monarchia örökös tartományaiban sor került, Bécs nálunk is akarta, de nem akarták a mi uraink. A jobbág্যok felszabadításában az osztrákok két generációval előttünk jártak. Ez ugyanis nem kevesebbet jelentett, mint az alulról történő polgárosodás spontán megindulását, ami nálunk még 1848 után sem indult meg, mert uraink inkább az idegen etnikumok, a zsidók, az osztrákok, a csehek és morvák polgárosodását nézték el, mint a magyar parasztságét.

Mi volt a helyzet a századforduló idején?

Általában az osztrák nép még mindig szegényebb volt, mint a magyar. Különösen igaz volt ez az ország nagyobb részét kitevő hegyi tartományokban. A tiroliak például sokkal szegényebbek voltak, mint a magyarok, de ekkor már jobban éltek az osztrákok Bécsben, mint a magyarok Budapesten. Ha az Ausztria területén élők átlagos életszínvonalát 100-nak vesszük, akkor átlagban legalább 120 volt a magyaroké. (Tévedés ne essék: nem a Magyarországon élőké, hanem a magyaroké, akiknek a többsége a jobb adottságú területeken élt.) Az osztrák társadalom azonban sokkal demokratikusabb volt, ott a jövedelmi különbségek kisebbek voltak.

Mi volt a helyzet a két háború között?

Az osztrákok ezer év után ekkor értek bennünket utol. Ezt elsősorban az erősebb polgárságuknak és sikeresebb iparosításuknak köszönhetnék. Demokráciában pedig tovább nőtt a lemaradásunk, pedig az osztrákok is lemaradóban voltak. Ez elsősorban a feléledt nagynémet nacionalizmusuknak, és az ebből fakadó Hitler-imádatuknak a rovására írandó.

Hogyan alakult a helyzet a második világháború után?

A változásokat az determinálta, hogy a magyarok teljesen, és négy évtizedre, az osztrákok részben, és csak egy évtizedre szovjet fennhatóság alá kerültek. A háború után mi gyorsabban talpra álltunk, mint az osztrákok. Náluk csak a szovjet megszállástól való megszabadulásuk után indult el a dicsőséges új korszak.

Ausztria a vele rokon kultúrájú és civilizációjú dél-németekkel, a bajorokkal és a svábokkal példátlan sikereket ért el. Alig harminc év alatt a legszegényebb németekből a leggazdagabb németek lettek.

Az a tény, hogy a legközelebbi német szomszédunk az egyik legszegényebb németből a leggazdagabbak egyike lett, számunkra igazi történelmi esemény, amit mind a rendszerváltás előtti, mind az utáni vezetésünk tudatosan elhallgat.

Előttem vannak azok az adatok, amik 1960 után vásárlóerő-paritásban mutatják meg az osztrákok hozzánk viszonyított meggazdagodásának viharos tempóját.

Ha az osztrákoknál az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem 100, akkor nálunk ez 1960-ban 77, 1997-ben már csak 23. Vagyis ma az osztrákoknál négyszer szegényebbek vagyunk, mint 37 évvel korábban. Ekkora tragédia ezer év alatt nem történt a magyarsággal. Ez a példátlanul gyors relatív csökkenés közel egyenletes, de mégis az utóbbi húsz évben gyorsabb, mint az első tizenötben volt.

Aligha volt olyan gazdag fantáziájú vészjósló, aki fel merte volna tételezni, hogy két rövid emberöltő alatt az osztrákoknál négyszer szegényebbek leszünk.

A kérdést nagyon leegyszerűsíti az, aki mindezt csak a szovjet megszállásnak és elnyomásnak tulajdonítja. Ez volt a fő ok, de az igazi lemaradásunk mélyebb okai már százötven évvel korábban elkezdődtek.

A második világháborút követő szovjet megszállás ugyan sok olyan történelmi kövületet összetört, amely nélkül 1945 után eleve nem lettünk volna képesek az osztrákokkal való tartós lépéstartásra a fejlődésben, de a bolsevik rendszer önmagában képtelen volt a kor nyugat-európai fejlődésében való részvételre. Ezért is omlott aztán össze.

Nagyon leegyszerűsítve: A szovjet megszállásnak köszönhetően vagyunk ma már abban a társadalmi helyzetben, amelynek a megléte esetén a második világháború után képesek lettünk volna úgy élni a szabadsággal, ahogyan az osztrákok.

Semmi értelme most azon vitatkozni, hogy az osztrákokéhoz képest ma negyednyi nemzeti jövedelmünk a szovjet megszállás nélkül legalább annak a fele, vagy a harmada lenne, mert semmi esetre sem tudtunk volna velük lépést tartani. 1945-ben a mi társadalmunk nem volt erre érett.

Csehül állunk a csehekhez képest?

A csehek az 1784-es jobbágyfelszabadításuk után, az osztrákokénál kedvezőbb gazdaság-földrajzi adottságuknak köszönhetően, a Monarchia leggazdagabb és leppolgárosultabb népe lettek. (Ha a rövidség kedvéért cseheknek mondom, ez alatt mindig a csehek és morvákat kell érteni.) Ők lényegében az északi, puritán németek útját járták mind a polgárosodásban, mind az iparosításban. Prága, Pilsen, Brno sokkal inkább a nagy szász ipari városokkal, Drezdával, Lipszéval volt rokon, mint Béccsel, Münchennel vagy Budapesttel. Jó volna, ha a történészeink tanítanák, hogy a 18. század végén a csehek, szemben a magyarokkal, a felvilágosodás császári politikáját sokkal fontosabbnak tartották, mint a politikai és nemzeti függetlenségüket. Ők gazdagabbak, mi politikai téren függetlenebbek lettünk. Mai példával élve: ők akkor az EU-hoz való csatlakozást, mint ma mi is; mi a függetlenséget, mint ma a szlovákok, részesítettük előnyben. Melyik volt a nép érdekeit jobban szolgáló politika? Én, mint történész, a jelen kormányunkhoz hasonlóan a 18. századi cseh politikára szavazok.

A csehek a két háború között a térség egyetlen következetes, nyugat-európai értelemben vett demokráciáját hozták létre. Az életszínvonaluk közel kétszerese volt a magyarokénak, másfélszerese az osztrákokénak, még a franciákéval is azonos. (Ezek a számok nem vonatkoznak a velük közös államban élő szlovákokra, akik az egy országon belül a szegényebb testvér szerepét játszották. Sokat kaptak a csehektől, mégis, az anyagiaknál többre értékelték az állami önállóságukat. Az állami függetlenséget még Hitlertől kitörő lelkesedéssel fogadták.

A második világháború után, a csehek nyugat-európai szintű politikai és gazdasági eredményeit törte össze a szovjet megszállás. (Arról másutt írok, hogy ők voltak Jalta legnagyobb vesztesei.) Náluk nem volt szükség a feudális maradványok erőszakos összetörésére, nálunk a bolsevik rendszer a polgári vívmányokat törte össze.

Szovjet megszállás nélkül a csehek ma legalább az osztrák életszínvonalon élhetnének, ma ellenben legfeljebb ennek a harmadán.

A csehek felzárkózási potenciálja mégis három további feltétellel gazdagodott:

1. Az oktatási rendszerük kiváló. Náluk a hagyományos puritán munkafegyelem mellett a magas képzettség is jellemző. A nemzetközi felmérések szerint Európában nekik a legjobb a középfokú képzésük. A cseh munkaerő árához képest jelenleg Európában a legjobb.
2. Lényegében be vannak ékelődve a gazdaságilag fejlett térségbe. Ők területileg a London - Stockholm - Berlin - Bécs - Milánó - London térséghatáron belül vannak.
3. Elszakadtak az őket sok tekintetben visszahúzó szlovákoktól. A szlovákok nagyvonalú segítése elmarad, ez a valóságban sokkal nagyobb tehertől való megszabadulást jelent, mint amekkora előny lehet a beáramló nyugati tőke.

Kádár János történelmi helye

Minél jelentősebb valaki az utókor számára, annál nehezebb, és nagyobb bátorságot követelő feladat az időben közletről való értékelése. Ezen túlmenően egyénileg azért is vannak nehézségeim, mert életem során többször megfogadtam, hogy Kádárnak még a létezéséről sem veszek tudomást. Ezt a fogadalmamat csak a 80-as években szegtem meg, amikor még a saját pártján belül is elkezdtek sárral dobálni azokat, akik vagy nem ismerték a tényeket, vagy karrierizmusból akartak megszabadulni az örökségével járó terhektől.

Kádárral kapcsolatban csak a 80-as években tudatosult bennem a magyar történelemfelfogás azon általános hibája: a történelem szereplőit csak a bűneik alapján értékelik, nem veszik figyelembe, hogy még sokkal nagyobb bűn bekövetkezését hátrították el ezzel.

Már gimnazista diákként nem értettem meg: Görgeinek százötven éven keresztül felrőtták, hogy Világosnál letette a fegyvert, sőt, hogy elfogadta a személyére szóló kegyelmet. Addig azonban nem jutottak el, hogy addigra a sok emberéletet és országos szenvedést okozó szabadságharcot Kossuth vitte reménytelen helyzetbe, hogy Kossuth sem vállalta az itthon rá váró büntetést, hanem külföldre menekült. Görgei azzal, hogy vállalta a gyakorlatilag már elvesztett háború népszerűtlen lezárását, óriási további veszteségektől kímélte meg az országot. A történészek mégsem azzal mérnek, hogy ki mennyi jót tett, hanem csak azzal, amit szégyenteljesnek ítélnék.

Jó tíz évvel később értettem meg Móricz Zsigmond zseniális regényét, az Erdélyt, amiben elmondja, hogy az erdélyi fejedelmek opportunizmusa mennyivel több jót, mint rosszat hozott. Érdekes módon elismerjük Bethlen Gábor történelmi nagyságát, de nem tesszük hozzá, hogy ezt Erdély annak köszönhette, hogy elfogadta a szultánnal szembeni vazallusi státuszt.

Kádárral kapcsolatban én is sokáig csak azt láttam, amit nem tartottam megengedhetőnek, amit én nem tettem volna meg, de nem mértem fel azt, hogy mi lett volna akkor, ha ő nem vállalja a szégyenteljes feladatokat.

Nagyon korán felismertem, hogy a háborút követő évtizedekben Sztálin, és a moszkovita bolsevizmus fogja meghatározni, hogy kik lesznek ennek az országnak a vezetői. Márpedig az ő káderpolitikájuk soha nem lesz az enyém, nekik csak az a jó, akit az ideológiájuk megbízható hívének tartanak. Ezen a szűk választékon belül a legkisebb rosszat, azaz a nemzet reálisan megvalósítható érdekeit csak a hazai kommunista mozgalomban felnöttek mérsékeltjei képviselhetik. Ennek ellenére máig hiányzik a magyar történészek körében az a felfogás, hogy az elmúlt ötven évben a leghasznosabb politikai személyeket csak azok körében lehet keresni, akik elfogadhatók voltak előbb Sztálin, aztán a moszkvai vezetés számára. Semmi tudományos alapja sincs annak a gyakorlatnak, ami a mai politikai mozgásterünk alapján minősíti a szocialista évtizedek vezetőit. Ezekben az évtizedekben azok voltak a legjobbak, akiket csak náluk rosszabbak pótoltak volna.

Ráadásul azok közé tartoztam és tartozom ma is, akinek meggyőződése volt: az 1945 előtről örökölt, a kor követelményeit generációkkal túlélő magyar társadalmi rendszert össze kell törni, és ezt nem lehet a kommunisták nélkül megtenni. Vagyis nem tartozom azok közé, akik ma is azt hirdetik, hogy külső nyomás nélkül a magyar társadalom képes lett volna kellő mértékben modernizálódni. Ezt a legkevésbé a győztes nyugati hatalmak hitték. Ezért dobtak oda bennünket Sztálinnak. Természetesen az lett volna a számunkra az optimális megoldás, ha a nyugat-németekhez vagy a japánokhoz hasonlóan az Egyesült Államok nyomására kényszerülünk a demokratizálódásra, a feudális örökségünk és a revizionista ábrándjaink felszá-

molására. Nem mi, hanem a győztes hatalmak döntöttek úgy, hogy nálunk a Szovjetunió hatalmi befolyása korlátlanul érvényesüljön.

Abból a tényből, hogy mi a szovjet rendszer kényének-kedvének voltunk kiszolgáltatva, következett, hogy csak az azok által elfogadottakon belül kereshettük a kevésbé rossz megoldást. Ezért fogadtam lelkesen a világpolitikai erőviszonyokat ismerő, a két háború között még a Trianon előtti viszonyokat visszaállítani törekvő Szegfű Gyula okos oportunizmusát is. Mögötte azonban nem álltak kellő nagyságú belső társadalmi erők.

Ezért éltem meg tragédiaként a Rajk-pert, aminek a fő célja a kevésbé Moszkva-hű bolsevik vonal felszámolása volt. E vonalhoz tartozónak véltem Kádár Jánost is, aki akkor belügy-miniszterként vállalta ebben a Rákosiék által irányított piszkos munkában a statisztálást. Számomra nem lehetett nagyobb erkölcsi vétség, mint a politikai harcostársak elárulása.

1953 után mégis örültem Kádár rehabilitálásának és visszakerülésének. 1953-ban ugyanis az történt, hogy a moszkvai vezetés jelentős hányada le akarta cserélni a magyarságtól teljesen idegen, betegesen szektás, kegyetlenkedő és nagyon népszerűtlen vezetést. Ebben az új vezetésben már akkor Kádár, és a hazai ifjabb bolsevik nemzedék jelentette a legkisebb rosszat. Körükből számomra mégis az egyetlen elfogadható személy az ugyancsak meggyőződéses kommunista Nagy Imre maradt.

Kádár kezdettől fogva a Rákosi ellen forduló reformkommunisták között azért volt nagy érték, mert ő volt az egyetlen, akit a tényleges hatalmat birtokló pártkáderek számára elfogadhatóvá lehetett tenni. Nagy Imre számára is nélkülözhetetlen szövetséges volt a nála is kevésbé reformer, lelkében mélyen munkásmozgalmi Kádár.

A két vezető kommunista politikus útja azonban a forradalom első hete után kettévált. Nagy Imrét az események, főleg a Rákosi-rendszer ellen forduló közhangulat, annyira jobbra sodorták, hogy azt már nemcsak Moszkva, hanem Kádár és a reformkommunisták nagy többsége, végül az Egyesült Államok kormánya sem tudta elfogadni, ami a Nyugat részéről is szabad kezét biztosított a Szovjetunió katonai beavatkozására. Ma még elfogadhatatlan, de az utókor számára világos lesz, hogy 1956 novemberében a reformkommunisták, a munkástanácsok kivételével, elvesztették a közvélemény nagy többségének a támogatását, és a felerősödő két ellenforradalom közé szorultak. A reformkommunisták számára reménytelenné vált helyzetben a két meggyőződéses kommunista vezető, Nagy Imre és Kádár János, a két szélsőségre megosztott tábor ellentétes oldalára menekült.

Akkor is, ma is, a szívem Nagy Imre mellett állt. Kádárt viszont az idő múlásával egyre jobban megértettem annak ellenére, hogy erkölcsileg mindig megvettem. Legfeljebb egyre inkább megsajnáltam, mert nincs tragikusabb helyzet annál, aki az ügy érdekében a saját erkölceit is megtagadni kényszerül. Bármennyire is egyre inkább megértem társadalomtudósként, egyénileg ma sem tudom elfogadni azt, ha valaki a forradalom körülményei között hideg fejjel realpolitikus marad. Pedig a nemzet érdekében az ilyenekre van szükség.

Sem a politikusok, de még a történészek sem akarják tudomásul venni, hogy 1956 után minden más személyi megoldás, minden az oroszok által elfogadott helytartó sokkal rosszabb lett volna, mint Kádár János. Vagyis az ország nagy szerencséje, hogy ő a forradalom oldaláról a baloldali ellenforradalomhoz állt át. Azt, hogy Kádár reformkommunista maradt, Moszkvában éppen úgy tudták, mint az itthoni bolsevikok. Ebből következett aztán az, hogy jó ideig nem is bíztak benne.

A legvidámabb barakk gazdája.

Kádár politikai művészetét dicséri, hogy a kevesek által támogatott szovjet helytartóból az európai csatlós országok vitathatatlanul a tömegek által leginkább elfogadott vezetője, a legvidámabb barakk gazdája lehetett. Őt '56 után, mint a forradalom elárulóját, szívből utálta a lakosság legalább 90 százaléka. A maradék 10 százaléknyi balos tábor pedig olyan szélső balosokból állt, akik őt közvetlenül '56 október 23. előtt, és annak első hetében a párt és eszme cserbenhagyójának tekintette. A csatlós országok pártvezetői pedig kivétel nélkül a korlátlan párthatalmukat veszélybe hozó árulót látták benne. Tekintettel arra, hogy a szovjetek csak a szélsőbalosokra támaszkodhattak, Kádárnak a léte függött attól, hogy meg tudja nyerni a tőle balra állókat. Ebből a helyzetből fakadt, hogy azokra kellett támaszkodnia, akik legszívesebben őt is a bitóra küldték volna, akik a forradalom minden résztvevőjével szemben véres bosszút követeltek. Ebben a testvérpártok, mindenek előtt az európai csatlósok jártak az élen, akik a hazai balosokra támaszkodhattak és viszont. Komócsinnak, Biszkunak sokáig erősebb volt a párton belüli és a külső támogatása, mint Kádárnak.

A fenti helyzetből fakadt az '56-os hősökkel szembeni kegyetlen bosszú. Kádár legnagyobb bűne, hogy jóváhagyta az ártatlan fiatalok, a kiskatonák százainak a felakasztását. Ez is olyan tett volt, amit egyénileg nem lehet, és nem is szabad megbocsátani. Mégis látni kell, hogy a lehetséges vezetők mindegyike sokkal nagyobb vérengzést hajtott volna végre, mint ő. A történésznek nem olyan gyóntató papnak kell lennie, aki csak a bűnöket méri, hanem a kérdésre kellene válaszolnia: ki lett volna nála jobb? Meggyőződéssel mondom: a lehetségesek közül senki. Ezt az állításomat cáfolják meg azok, akik Kádár felett, mint magyar politikus felett pálcát törnek.

A szükségszerűen elbukott, mégis dicső forradalom lelki megújulásában a szívükre hallgatóké, mindenek előtt Nagy Imréé, az érdem, de a hétköznapiak során a forradalmi célok konszolidációját a hideg fejjel kompromisszum kötésére képesek, élükön Kádárral, valósították meg. Szerintem 1956 november 1. előtt a meggyőződéses kommunista Nagy Imre sem akart többet, mint ami a 80-as évekre Kádár János vezetése alatt valósággá vált. Ma tagadják a tényt, hogy az '56-os forradalom előkészítői, Moszkvában és itthon, a reformkommunisták voltak, a megvalósítói pedig csak a szocializmust igenlő, de azt emberarcúvá tenni akaró munkások lehettek volna.

Az '56-os forradalom reális értékelésére addig nem kerülhet sor, amíg nem vesszük tudomásul, hogy '56-ban a mozgásterünk tizede sem volt annak, ami 1989-ben. Aki '56-ban többet követelt, mint amit az akkori világpolitikai erőviszonyok, az akkor moszkvai vezetés és a nyugati stratégia is megengedett, az többet ártott, mint használt a forradalom ügyének még akkor is, ha a barikádokon fegyverrel harcolt. Az utóbbiak ugyan kiérdemelték a hősöknek járó tiszteletet, de nem fogják megkapni a tetteik utólagos politikai igazolását.

Kádár János ugyan elárulta a forradalmat, de csak ezáltal mentette meg belőle azt, ami akkor megmenthető volt. Tette ezt annak ellenére, hogy az '56-ot követő évtizedek legjelentősebb pozitív eredményei nem feleltek meg az eszmei elvárásainak.

Kádár János soha nem lett volna a gazdaságpolitikában reformkommunista, ha ez nem jelentette volna a fizikai létéért és kommunista meggyőződéséért való harcot. Ő nem a belső meggyőződése parancsára, hanem a Rákosiék ellene folyó üldözése miatt, védekezve állt a reformerek táborába, és azok között is mindig az óvatosan fékezőkhöz tartozott. Élete végéig félt attól, hogy a reformok túlmennek az általa elfogadható határon.

1956 után sem fogadott volna el számos politikai, még kevésbé gazdasági reformot, ha az őt árulónak tartó szektás bolsevikok többségével szemben nemcsak a hatalma, de az élete is, nem forog veszélyben. Ma kevés szó esik arról, hogy Kádárt nemcsak a forradalmárok tartották árulónak, hanem a baloldali ellenforradalom is. Soha nem bocsátották meg neki, hogy mint a párt első titkára fogadta el a többpártrendszert, hogy '56 november 1-jéig kitartott Nagy Imre és a forradalom mellett. A bolsevik felfogás szerint egy miniszterelnök ugyan még lehet áruló, de egy első titkár soha. A császár vagy a cár kereshette a protestánsokkal vagy a reformokkal való a békét, de a pápa vagy a pópá nem.

Kádárnak '56 után azért kellett a reformerekkel szövetkeznie, mert azok támogatása nélkül nem tarthatta volna meg a hatalmát. Ő tudta, hogy bukása esetén rá is a bitó vár.

Kádár János élete végéig a közép-európai, marxista szakmunkás szintjén volt kommunista, aki azt akarta, hogy a munkások minél jobban megélhessenek abból, amit a munkahelyen keresnek, ugyanakkor ne kelljen a zsarnokságtól félniük. Minden maszekolásban, de még a pénzügyi manőverezésben is a kapitalizmust újjáélesztő veszélyt látta.

Kádár élete '56 után a pártján belüli reformer és szektás erők közötti egyensúlyozásban telt el. Egyrészt félnie kellett a baloldaltól, akik a pártapparátus többségét alkották, másrészt meggyőződéssel fékezte a reformkommunistákat, akiknek a szándékait túlzottnak tartotta. Világosan látta, hogy jobban a balosoktól kell félnie, akik élén Komócsin, majd Biszku állt, azok mögött pedig a pártapparátus és a belügyi szervek többsége, akiknek Moszkvában is bőven voltak támogatói. A reformkommunisták soha nem jelentettek személyes hatalmára veszélyt, de a céljaikat túlzónak tartotta, azért velük szemben azonnal a balosokkal fogott össze, ha azok ereje gyengült.

Az agráriusokat, akik élén Fehér Lajos és Erdei Ferenc állt, azért fékezte, mert bennük nem a munkások, hanem a parasztok ügyének támogatóját látta, ráadásul ezek az ő internacionalista, munkás szemében túlzottan nacionalisták voltak.

A Nyers Rezső vezette vonalat, amelyik a gazdasági reformok kezdeményezője, a pénzügyeken keresztül történő irányítás megvalósítója volt, nem eléggé munkáspártinak, hanem túlzottan polgárinak és internacionalistának tartotta.

E két reformer tábor között a szövetség végig fennállt, annak ellenére, hogy világnézetük erősen eltért. Elég gyengék voltak ahhoz, hogy ne legyen szükségük a másakra. Jellemző módon, amikor Komócsin halála a baloldalt meggyengítette, Kádár a reformereket is hátrább szorította. Amikor viszont Biszku erősödött meg, újra visszahozta őket.

Kádárnak a két oldal közötti hintapolitikája eredményezte:

- Kiállt a '68-as gazdasági reform mellett, majd annak dinamikus erejét látva kissé visszátáncolt.
- A 70-es évek végére elnézte a falusi életnek a városihoz mért jelentős javulását, mégis inkább a munkások érdekeit hangsúlyozta.
- Tudomásul vette a házgyárak mániája helyett a saját erőből, főleg vidéken épülő házépítési mozgalmat, majd a rohamosan szélesedő maszekosodást, de érezte, hogy ez nem az ő szívé vágya.

Tehát egyik eredmény sem tőle indult ki, sőt mindegyik bizonyos mértékig az ő felfogásával ellentétes volt, de mint népszerűt és a dolgozó emberek javát szolgálót eltúrte.

Kádár János úgy fog bevonulni a magyar történelembe, mint a század legjelentősebb magyar politikusa.

- Bármit is mond róla a napi politika, a magyar nép mindig szeretettel, és bizonyos nosztalgiával fog visszagondolni rá. Hibázik az a demokrata politikus és történész, aki a politikai és tudományos ítéleteit nem függetleníti azok napi népszerűségétől. Ez nem azt jelenti: aki a maga korában népszerű, azt igazolni fogja a történelem, de annyit igen, hogy ez az egyik nagyon fontos értékelési szempont.

- Kádár Jánosról azért lesz pozitív a történelem által kiállított bizonyítvány, mert az adott kor nagyon korlátozott körülményei között nála senki nem lehetett volna hasznosabb.

Ahogy Bethlen Gábornak nemcsak megbocsátotta az utókor, hogy a török szultán vazallusa volt, hanem ennek ellenére a legnagyobb erdélyi fejedelemnek tartja, úgy fog tenni az utókor Kádár Jánossal is.

A meghatározó mérce

Az a vita, amely azzal kapcsolatban alakult ki, hogy a Rubicon folyóiratban írt értékelésem lényege így hangzott: Kádár János ugyan áruló volt az '56-os forradalommal szemben, részese volt elvbarátainak kivégeztetésében, embertelen a forradalmat követő megtorlás során, mégis a század legnagyobb magyar politikusa lett.

Nem Kádár János politikai bűneit, hibáit látom másként, mint a velem vitatkozók, hanem mást tartok a történelmi személyek minősítésében támasztott követelménynek. Számomra a hatalom birtokosai esetében az a meghatározó mérce, hogy mi történt a hatalmuk alatt a magyar társadalomban a számunkra objektív történelmi erők determináltsága közepette.

Az nem a magyar társadalmon, ezen belül nem Kádáron múltott, hogy ebben az országban éppen úgy, mint egész Közép-Európában, bolsevik szocializmus volt. Más ugyanis nem lehetett. Mégis annak idején sokan, sőt az idő múlásával egyre többen, voltak azok, akik a maguk érdemének tekintették, hogy a magyar társadalom a szocializmus útjára lépett. Sztálin akarata és a nyugati hatalmak jóváhagyása nélkül semmiféle szocializmus nem lehetett volna Magyarországon. A magyar társadalmi erők nemcsak 1945 előtt, hanem utána is alapvetően, tegyük hozzá, betegesen antikommunisták voltak. Ha a Szovjetunió létét és a kelet-európai kommunizmust, de akárcsak a nyugati demokráciák erős kommunista mozgalmait is tárgyi-lagosabban kezelte volna a két háború közötti magyar politika, sok tragédiát elkerülhettünk volna. Máig adós a történelemtudományunk azzal, hogy nekünk mibe került a szinte hisztérikus antikommunizmus. Ez nemcsak a két háború közötti kül- és belpolitikánkra volt jellemző, hanem a háborúvesztésünket követő demokratikus pártjainkra is. A kommunistákon kívül nem akadt olyan politikai párt, amelyik elfogadta volna a politikai életünkben a nyugati hatalmak által szentesített szovjet felügyelet tényéből fakadó szükségszerű kompromisszumokat.

A beteges antikommunizmus még a negyvenöt éves szovjet uralmat is átélte.

- Antall József a rendszerváltást követő első demokratikus választásban a Demokrata Fórumban a Szovjetuniót durván sértő jelszóval vezette be. Tegyük hozzá, hogy ezzel győzött.

- A Szabad Demokraták Szövetsége is az antikommunizmusával lett a demokratikus nyugati államokénál jóval erősebb és befolyásosabb liberális párt.

- A jelenlegi kormánykoalíció is feleleveníti a két háború közötti idők beteges antikommunizmusát.

Ma már hozzátehetjük, hogy a választók számára minden esetben csak ideiglenes sikert hozhat a hisztérikus kommunistaellenesség.

A közép-európai népekkel együtt, minket is, akaratunk ellenére ítélték erre a sorsra a világpolitikát determináló külső erők. Ennek ellenére a jelenleg uralkodó történelemfelfogás úgy kezeli az 1945 utáni eseményeket, mint amiért a kor kommunista politikusai lettek volna a felelősek. Az igaz, hogy ők örültek ennek a ránk kényszerített sorsnak, hiszen másként aligha számíthattak volna számottevő politikai hatalomra, de az nem igaz, hogy a politikai és gazdasági rendszer bolsevizálása nélkülük elkerülhető lett volna. Minden kényszerhelyzet megszüli a maga kiszolgálóit.

Történelmi példával élve: Erdély nem azért volt török provincia, mert Bethlen Gábor a trónra kerülése érdekében vállalta a szultán és török fegyveres erők aktív támogatását, hanem azért,

mert a kor világpolitikai erőviszonyai ezt a sorsot szabták ki Erdélyre. Erdély aranykorát azoknak a politikusoknak köszönhetjük, akik tudomásul vették a török befolyás objektív tényét, és annak megfelelően alakították politikai céljaikat.

Ma is nagyon sokan vannak olyanok, akik a saját személyes érdemüknek akarják beállítani, hogy nálunk megtörtént a rendszerváltás. Ahogyan az sem a magyar antikommunistáknak köszönhető, hogy 1990-ben végre, negyvenöt év után, megszabadultunk a szovjet hatalomtól, és a politikában a demokráciára és a gazdaságban a piacgazdaságra térhettünk át, tehát a szovjet viszonyokat nem a magyar kommunisták művének, hanem az európai nagypolitika elkerülhetetlen következményének kell tekinteni. A rendszerváltás is a megváltozott külső viszonyok kényszere alatt történt. Jugoszlávia példáján láthatjuk, mi várt arra az országra, amelyik ragaszkodni akart a szocialista rendszer folytatásához. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem a kisebb rossz a NATO és az Egyesült Államok, mint volt a Varsói Szerződés és a Szovjetunió kényszere. A rendszerváltás a magyar belpolitikától függetlenül a rossz és durvából a jobb kényszerhelyzetbe kerülésünket jelentette. De a rosszabbról a kevésbé rosszra való helyzet nem jelenti azt, hogy a ránk kényszerített rossz alatt uralkodó politikai erőket és vezetőket nem annak alapján kell megítélni, hogy mi történt uralmuk alatt a lehetőségekhez képest.

Aligha vonható kétségbe, hogy Magyarország a 80-as években jobban vizsgázott a láger adta szűk mozgástérben, mint a 90-es évek demokratikus politika viszonyai között. Mi, 1980-ban a világ minden tárgyilagos történésze és politológusa, de a magyar közvélemény szerint is, a Jaltában gyarmati sorsra ítélték között a legsikeresebben viselkedtünk. Ezt nem mondhatjuk el ilyen egyértelműen a rendszerváltás óta eltelt tíz évről annak ellenére, hogy ekkor sem vallottunk szégyent.

A magyar közvélemény még abban sem egységes, hogy a lakosság szegényebb felének életszínvonala és biztonságérzete jobb lett a rendszerváltás után, mint közvetlen előtte volt. Pedig a politikai vezetés mozgástere vitathatatlanul megnőtt. Még azon is nehéz vitatkozni, hogy a lakosság nagyobbik fele Kádár Jánost nagyobbra értékeli, mint Antall Józsefet, Horn Gyulát és Orbán Viktort. A mai politikai hatalom nem merné megkockáztatni az olyan szavazást, amiben a lakosság Kádár János történelmi szerepét a rendszerváltást követő miniszterelnökökével állítaná szembe. Pedig azóta a hatalom megtett mindent annak érdekében, hogy Kádárt minél jobban lejárassa.

- Az MDF katasztrofális választási vereségét annak köszönhetette, hogy betegesen igyekezett elhatárolódni a szocialista múlttól, annak szereplőitől.

- Horn Gyula hat év előtti választási győzelmét, és az MSZP-n belüli súlyát sokkal inkább a közvéleménynek Kádárral szemben érzett nosztalgiájának, mintsem a személyével szemben megnyilvánuló szimpátiának köszönheti.

- Orbán Viktor is azért fogja elveszteni a következő választást, mert nem tanult Antall József hibájából, és egyre inkább a közvélemény súlypontjától jobbra tolja a kormánypolitikát. Ez ma még sértésnek számíthat, de aligha lesz az a következő választás után.

Még egy nagy különbség van Kádár megítélése tekintetében: neki diktátori hatalma volt azon határokon belül, amit a moszkvai diktátorok megengedtek. A rendszerváltás utáni vezetőknek a hatalma, a demokrácia természeténél fogva, sokkal kisebb, mint Kádáré volt. Kádár akarata nélkül harminc éven keresztül szinte semmi nem történhetett. A rendszerváltás óta a miniszterelnököknek naponta meg kell vívnia a választói bizalomért. Ebből következően, ami a Kádár alatt történt, az nem választható el tőle, ami azóta, abban sokkal nagyobb a hatalom első birtokosától nagyrészt független, spontán fejlemény.

Miben volt eredményes a magyar társadalom a Kádár-diktatúra alatt?

1. A Szovjetuniótól való függőségünk ugyan fennmaradt, de mégis minden más szocialista országénál jobban csökkent. Kivételt ebben a tekintetben csak Tito Jugoszláviája jelentett, de ott eleve nagyobbak voltak a függetlenedés lehetőségei. Ennek ellenére Tito történelmi érdeme, hogy szembe mert és tudott helyezkedni Sztálin akaratával. De gondoljunk arra, mit hagyott Tito maga után, mi lett a nagyobb mértékben független Jugoszlávia népeinek sorsa. Annak idején divatos volt Románia függetlenségéről beszélni, de ahhoz azt kell hozzá tenni, hogy a külpolitikai függetlenségért a belső elnyomás és a nyomor függőségével drágán megfizettek.

A mi szocializmusunkat a szocialista tábor lakói, azaz a nyugati demokráciák viszonyait nem ismerők úgy kezelték, mint a szabadság és az árubőség birodalmát. Nemcsak a keletről jövők szemében voltunk a legvidámabb barakk, hanem a korábban sokkal gazdagabb kelet-németek és a csehek is irigykedve néztek ránk. Nyugaton pedig nem volt olyan jelentős politikus, aki kétségbe vonta volna az eredményeinket.

Még a vasfüggöny felnyitása is csak annak lehetett a következménye, hogy előtte harminc éven keresztül országunkban nem a balos sztálinisták, hanem Kádár János volt az úr.

2. A magyar társadalomban végre, ezer év után, kialakult a magyar etnikumú polgárság széles alapja. A magyar társadalomban először jöttek létre az alapfeltételei annak, hogy a magyar etnikumú polgárság veheti a saját kezébe a gazdasági élet irányítását. Ezer éven keresztül a Magyar Királyság polgárainak nagy többsége idegen etnikumhoz tartozott.

A két háború közötti antiszemitizmusnak társadalmi oka volt az a helyzet, hogy a gazdasági élet kulcspozíciói a zsidóság kezében voltak. Ezt a helyzetet használhatta ki a politika arra, hogy a zsidóság gazdasági hatalmát törvényi eszközökkel korlátozzák, és fajult ez el odáig, hogy előbb a zsidóság vagyonának elkobzására, majd nagy többségük megsemmisítésére kerülhetett sor.

1956 előtt nem alaptalanul volt általános az a vélemény, hogy a Rákosi-rendszer nem a mienk, hanem a holokausztot túlélő zsidóké. Itt kell megjegyezni, hogy lényegében rajtunk, és bizonyos értelemben a lengyeleken kívül minden csatlós országban a Rákosi-rendszer megfelelője maradt uralmon, azzal a különbséggel, hogy ott a sztálinisták többsége a nemzeti etnikumból került ki. Az is jelentős részben Kádárnak köszönhető, hogy 1956 után már nem lehetett a zsidóság megkülönböztetett hatalmáról és a sztálinizmus túllihegéséről beszélni.

A 70-es évek után a magyar nép, amelyik ezer éve távol tartotta magát az ipari és kereskedelmi pályáktól, gyorsan és tömegesen kezdetleges vállalkozásba fogott. 1980 és 1990 között a magyar családok négyötödében volt jelen a vállalkozás valamelyik kezdetleges formája. Ehhez hasonlót csak a diaszpórában élő népek, mindenekelőtt Nyugaton a zsidók, Keleten a kínaiak, történelme ismer. Kádár ideológiai meggyőződése ellenére eltúrte, hogy a nép megtanuljon vállalkozni. Ebből a következő generációk sokszorta több hasznot húznak, mint amennyi terhet jelentett az ország eladósítása.

Kádár ugyan soha nem kedvelte a vállalkozásokat, jövőképe a vállalkozásoktól mentes szocialista társadalom volt, de eltúrte, hogy a nép vállalkozást játszhasson. Ez ezer év után először történhetett meg. Azt, hogy ez milyen történelmi lépés volt, csak száz év múlva fogjuk reálisan értékelni.

Itt is kívánczik egy történelmi párhuzam: a zsidóság annak köszönhetette a XX. század derekára elért gazdasági túlhatalmát, hogy a bevándorló zsidókat törvény fosztotta meg a földbirtoklás jogától. Ezért kényszerültek arra, hogy a legkülönbözőbb apró vállalkozásokkal

próbálkozzanak egy olyan társadalomban, amelyikben abnormálisan kevés volt a vállalkozás. Ennek lett aztán a következménye, hogy a magyar etnikumhoz képest viharosan meggazdagodtak, és annál sokkal iskolázottabbak lettek.

3. Ami az eladósítást illeti. A jelenkori történészeink az ország Kádár-kori katasztrofális eladósodásában csak a negatív következményeket látják, holott ennek is több volt az előnye, mint az ára. Az eladósodásból fakadt, hogy Kádárnak meg kellett engednie azt, amit a nyugati demokráciák elvártak: minél nagyobb adósságba vonni a szocialista országokat, hogy azokra aztán a tőkés pénzügyi szervezetek és a hitelezők politikai nyomást tudjanak gyakorolni. Kádár tehát azt engedte érvényesülni, amit a Nyugat, élén az Egyesült Államokkal, el akart érni.

Az eladósodásunkból nekünk magyaroknak is több hasznunk, mint kárunk származott. Az általam a rendszerváltás után annyit szidott Valutaalap és Világbank a 80-as években az adósságunknak köszönhetően sorra kényszerítette ki a diktatúrát és a tervgazdálkodást puhító reformokat.

Kádárt az ország adósságba vitele miatt kritizálók közül még nem találtam olyant, aki Ceausescu dicserő voltna azért, mert inkább éhezni hagyta a népét, mintsem kiszolgáltatta volna magát a nyugati pénzvilágnak, azon keresztül a nyugati befolyásnak.

Kádár az eladósodásban sem volt tudatos, a könnyebb ellenállás irányába ment, de ez sem csökkentette e folyamat történelmi jelentőségét.

4. A bolsevik szocializmus kelet-európai, ortodox merevségén egyetlen nép sem puhított többet, mint a magyar. Ez sem történhetett volna meg, Kádár János nélkül. Nem mintha ő következetes reformkommunista lett volna, hanem sokkal inkább azért, mert a társadalom elvárásaival szemben a többi szocialista ország diktátoránál rugalmasabbnak bizonyult. Aki Kádárt elítéli, nevezze meg azt a bolsevik vezetőt, aki ebben a tekintetben is nála jobban vizsgázott.

5. A modern gazdaság alapvető igénye a piac erőinek érvényesítése, ebben is mi magyarok jártunk az élen. A magyar tervgazdálkodás volt a legkevésbé bürokratikus, abban érvényesült jobban a pénzügyeken keresztül történő irányítás. Az új gazdasági mechanizmus bevezetése világtörténelmi jelentőségűvé vált azzal, hogy mi mutattunk példát a reformkommunistáknak a szocialista politikai diktatúra viszonyai között, a piac erőinek bizonyos fokú érvényesítésére. Ezt a példánkat követik közel harminc éve Kínában, és ennek nyomán van ott példátlan mértékű gazdasági növekedés, zajlik az emberiség történetének legnagyobb tömeget érintő gazdasági forradalma.

6. Azt éppen a rendszerváltás után kellene belátni, hogy a magyar szocialista rendszer erkölcsi tekintetben is jól vizsgázott.

- A rendszerváltás óta csak romlott a közbiztonság. Ez ugyan a diktatúra olyan előnye, ami miatt még korántsem válhat a bevezetése indokoltá. Azzal mégis számolni kell, hogy ma a demokráciák a legkevésbé a bűnözéstől tudják a lakosságot megvédeni. A közelmúltban olvastam egy amerikai felmérést, ami szerint a lakosság elsődleges állami feladatnak tekinti a bűnözés visszaszorítását, és a lakóhelyválasztásban az első szempont a bűnözés által kevésbé veszélyeztetett környezet. Nálunk is nagy a lakosság elvárása a bűnözés megfékezése tekintetében.

- A rendszerváltás óta sokszorosára nőtt a gazdasági korrupció. Ez is a magántulajdonra épülő társadalmak szükséges velejárója, de mégsem indoka a magántulajdon tagadásának. A lakosság széleskörű szimpátiája a szocialista rendszerrel szemben elsősorban azon alapul, hogy az nem tette lehetővé munka és tényleges eredmény nélkül a mesés meggazdagodást.

- A politikai összeköttetések alapján szerezhető milliárdok csak a rendszerváltás óta fordulhatnak elő. A diktatúrák nem fogadhatták el a vagyonon alapuló politikai függetlenséget. Azokban a politikai hatalom ugyan gondtalan étellel járt, de annak elvesztése után nem maradhatott jelentős vagyon. Ez sem jelentheti ugyan a diktatúrák indokoltságát, de a demokratikus pártoknak is számolniuk kellene azzal, hogy a politikából származó meggazdagodás sérti a választók igazságérzetét. Ezért a nyugati demokráciákban nincs is ilyen szoros kapcsolat a politika és a vagyonképzés között. Azokban a politikai siker csak hatalmat, de nem nagy vagyon képződését jelentheti. A rendszerváltás óta a lakosság kritikájának éle az érdemtelen meggazdagodás ellen irányul.

7. Kádárnál szerényebb, ezen a téren olcsóbb diktátora sem az ezer éves magyar történelemnek, sem a többi csatlós országnak nem volt. A magyar történelemre mindig az volt a jellemző, hogy királyai, urai még a nyugati társaiknál is fényesebben, költekezőbben éltek, a nép ugyanakkor a nyugatiakhoz képest szegény maradt. A magyar arisztokrácia fényűzése közismert volt. Ennek megfékezésében nemcsak a gazdag nyugati társadalmak, de az utódállamok is messze előttünk jártak. Ezzel szemben a 80-as években az európai szocialista országok közül csak rólunk volt elmondható: szegény ugyan az ország, de a nép viszonylag jól él. A nép jóléte természetesen mindig viszonylagos. Ma már talán a nagy többség életszínvonala elérte a rendszerváltás előttit, de ez a vezető réteghez képest katasztrofális lemaradást jelent.

Kádár uralma alatt megvalósult fenti hét történelmi eredményt aligha lehet vitatni. Akkor miért lehet vitatott Kádár János történelmi szerepe?

Kádár Jánosnak nem csak érdemei, hanem bűnei is vannak. Ez nagyrészt abból fakadt, hogy élete végéig hithű század eleji kommunista maradt abban az időben is, amikor az már nem volt politikai érdem. Ebben a tekintetben is tisztázni kell a fogalmakat. A hite senkinek nem bűn. Még akkor sem az, ha az a hit sok tekintetben nem korszerű, sőt politikai hiba. A kommunista hit nem hiba, hanem erény volt a klasszikus kapitalizmussal és a fasizmussal szemben. Az össznépi demokráciák világában nem az. Ezért aztán a mai politikai erők mai szemmel ítélik meg a múltbeli kommunistaságot is. Én a Horthy-rendszerben sokkal közelebb álltam a kommunistasághoz, mint a kor bármelyik divatos, a hatalomban osztozkodó pártjának az ideológiájához. Az akkori társadalmi igazságosságot olyan tűrhetetlennek tartottam, hogy annak felszámolásában hajlandó voltam együttműködni azokkal a kommunistákkal is, akik nem tagadták meg magyarságukat. Örültem azoknak, akik kommunista létükre magyarok és erkölcsükben keresztények maradtak. Őket keresztényebbeknek tartottam, mint a katolikus klérus nagybirtokos és a feudalizmusból itt felejtett politikai jogaikat védő püspököket, beleértve Mindszentyt is. Ezt az álláspontomat azóta sem bántam meg, sőt ma erősebben hiszem annak jogosságát, mint a szocialista évtizedek során.

A kommunistákkal való együttműködést azonban nemcsak szociális követelésem diktálta, hanem az a tény is, hogy országunkat a térség többi országával együtt odadobták a bolsevik imperializmusnak. Úgy éreztem, hogy a politikai munka keretét nemcsak az erkölcs, hanem a lehetőség diktálja. Mindaddig vállalni kell a kommunistákkal való együttműködést, ameddig azt a társadalom érdeke megkívánja, és nem kap el a hatalom vagy az anyagi javak vágya annyira, hogy annak érdekében kicsivel is többet tegyek, mint amit a magyar társadalom érdeke megkövetel. Büszke vagyok arra, hogy a tisztességes kötelesség és hazafiság küszöbét sem hatalomért, sem pénzért nem léptem át. Ennek köszönhetően módom volt arra, hogy sok

becsületes kommunistát megismerhessek, tisztelhessek. Mindenki másoknál inkább övék az érdem abban, hogy ez az ország nagymértékben megszabadulhatott azoktól a társadalmi fékektől, amelyek mellett soha nem lehetett volna reális lehetősége a Nyugathoz való társadalmi, politikai és gazdasági azonosulásnak.

Nem kellene nagy történetírói képesség annak felméréséhez, hogy mi lett volna ebből az országból, ha nem lettek volna becsületes, hithű kommunistái. A fogalmaim szerint Kádár János nem tartozott a jó kommunisták élcsapatába, de mégis azokhoz állt közelebb, sőt nélküle azok erőfeszítései nem válhattak volna gyümölcsözővé.

Abban, hogy mit értek jó kommunistaságnak, folyamatosan változott a véleményem. Erdei Ferencet például egész élete során elítéltem azért, mert az általam elfogadhatónál lényegesen messzebb ment a kommunista hatalommal való együttműködésben. Ezzel szemben ma már világosan látom, hogy neki volt igaza, ő tehetett többet, nem pedig azok, akik nála kényesebbek voltak a politikai becsületükre. Életem egyik nagy ajándéka, hogy 1947-ig a Nemzeti Parasztpárt csodálatos értelmiségi gárdája között dolgozhattam. Módom volt felmérni, hogy közöttük végső soron kik használtak többet. Semmiképpen nem a hozzám sok tekintetben legközelebb álló Kovács Imre, de még a nagyon tisztelt, és nála sokkal több kompromisszumra hajlandó Veres Péter. Általában azok veszték el leginkább a társadalom számára, akik következetesek maradtak a kommunista ellenességben. Kivételt Szigethy Attila jelentett azzal, hogy '56 legnagyobb mártírjai sorába került. Darvas József pedig annak lett a példája, hogy hova vezetett a gátlástalan karrierizmus. Kétségkívül Erdei Ferenc ért el legtöbbet.

Utólag Erdei Ferencet látom a paraszti radikalizmus hívei között olyannak, amilyennek Kádár Jánost a kommunisták között. Azzal a különbséggel, hogy szellemi téren Erdei fölénye óriási volt. A történelmi szerepeket azonban ritkán írják a tehetségesek számára.

Kádár János élete végéig hithű kommunista maradt, annak ellenére, hogy egyénileg bele kellett süllyednie a kommunista mozgalomnak a korlátlan hatalom birtokában felgyorsult erkölcsi romlásába. Nála jobban ezt a tragikus mélyrepülést talán senki sem járta meg. Nagyon felelős részese volt a harcostársai kivégeztetésének, a reformkommunista forradalom elárulásának, az azt követő embertelen bosszúnak.

Kádár 1945 után kritikátlan eszköze volt a módszereiben nem válogató kommunista hatalom megragadásának. Ebben a tekintetben ekkor még nem volt különbség Nagy Imre, Rajk László és Kádár János között, annak ellenére, hogy életútban és képességben nem voltak egyenlők. A mai hivatalos felfogás éles különbséget tesz a három kommunista vezető között, holott az 1949 előtti cselekedeteik alapján egyformán nem számíthatnának bocsánatra. Ma nem annyira a korai cselekedeteik, mint későbbi sorsuk alapján tesznek közöttük nagy különbséget.

Rajk Lászlónak felróják, hogy csalással hamisította meg az első demokratikus választás eredményét. Ez ugyan tény, de az is az, hogy ezek a választások semmiféle befolyással nem voltak a további sorsunkra. Akármilyen választási eredmény esetében azonos lett volna a sorsunk. Ezzel szemben Rajk Lászlónak hervadhatatlan érdemei vannak abban, hogy a nép fiait egyetemekre, főiskolákra vitte. Valami olyant csinált, amit előtte történelmi nagyjaink elfelejtettek, illetve nem voltak képesek megvalósítani. A mai diplomások kétharmada azért juthatott el idáig, mert az apját, nagyapját Rajkék vitték egyetemre. A mai nagyszámú, népi származású értelmiség a mögöttünk álló ezer év távlatában is nagy történelmi tett. Ezt Rajk László esetében elfelejtik, azonban az utókor történetírói be fogják vallani.

Nagy Imre kevésbé negatív megítélése csupán annak köszönhető, hogy 1957-ben kivégezték. Ő talán előbb a bitóra került volna, ha nincs szovjet beavatkozás, ha győz a forradalom, hiszen november 4-én már messze túllépett a forradalom azon a küszöbön, ami még garantálta volna

akár csak az ő életét is. Akkor ő már az életét csak Nyugatra menekülve menthette volna meg, és kényszerült volna ezzel örökös emigrációra. Ezt azonban ugyanúgy nem vállalta volna, ahogyan nem vállalta az önkritikát és a lemondást. 1956 novemberétől kezdve nem volt, és nem lehetett olyan kommunista, aki a forradalom győzelme esetén, akárcsak pár hét múlva is, biztonságban érezhette volna magát. Különösen nem Nagy Imre, akinek korábbi munkájában ugyanúgy megtalálták volna a kivégzésére való bűnöket, mint Kádár János esetében.

Ezért lehet azt mondani, hogy Kádár akkor árulta el a forradalmat, amikor már nemcsak a meggyőződését, de az életét is csak így menthette. Ha megértjük azokat, akik a forradalom eltiprása után az életüket féltve Nyugatra menekültek, meg kellene érteni azokat is, akik Keletre menekülve tették ezt. Ahogy a Nyugatra menekültek többségét sem az életük, sem a világnézetük félelme, hanem a könnyebb élet motiválta, úgy a Keletre menekülők többségét sem annyira a világnézetük, mint inkább a hatalmuk mentése befolyásolta. 1990 előtt a Keletre menekülők kivétel nélkül hősök voltak, ma a Nyugatra mentek azok.

Kádár legcsúfabb bűne a forradalom résztvevőivel szemben alkalmazott megtorlás. Erre az sem mentség, hogy a baloldaliak itthon és külföldön ennél is sokkal többet akartak. Kádár minden potenciális riválisa ennél is kegyetlenebb lett volna. A kivégzések első hónapjaiban Kádár a hatalmát féltve sem mert ellenállni a bosszúállást követelőknek, de annak a jóváhagyása még akkor is tartott, amikor már megtehetette volna a kivégzések leállítását. Csak ez elég ok arra, hogy Kádárt mint embert soha nem tekinthessük mintaképnek. Szerencsére az erkölcsi parancsok erősebbeknek bizonyulnak a racionális alapon indokolt realizmusnál. A történelem a nagyjaival szemben nem elsősorban erkölcsi követelményeket támaszt.

Mi az oka annak, hogy Kádár Jánost nem az uralma alatt történtek, hanem egyéni bűnei alapján ítéljük meg?

Mindenekelőtt a politikai hinta, ami az egyik véglet után a másikba lendül. Életem során nem fordult elő, hogy a jelen tárgyilagosan nézett volna vissza az előző rendszerre. Most sem ez történik, annak ellenére, hogy ez a hamis ítélet sorra politikai bukáshoz vezet. Az inga azonban le fog csillapulni. Hasznosak, akik a lengését nem hajtják, hanem csillapítják.

Van azonban a közelmúlt megítélésének olyan oka is, ami a történelemfelfogásunkban gyökerezik. Az ugyanis képtelen két idejétmúlt vonásától megszabadulni.

1. A keresztény vallási felfogás szerint az emberek üdvözülése szempontjából, ezért aztán a politikusok minősítésében is a bűnök szerepe a döntő, velük szemben az eredmények elvesznek. Egyetlen, meg nem bánt halálos bűn örök kárhozatot jelent azok számára is, akik emellett az emberiség, azon belül a keresztény eszme, legeredményesebb katonái voltak. A történész azonban mindent összezavar, ha ezen az alapon értékel. Számára az elért társadalmi eredmények mögött az emberi hibák, bűnök eltörpülnek. A jelen téma szempontjából ez azt jelenti, hogy a történész ne Kádár bűneit méregesse, hanem azt vizsgálja, mi történt az uralkodása alatt, mennyiben volt ő a lehetőségek szabta határok között a legjobb megoldás, mennyivel volt jobb a magyar társadalom teljesítménye a hasonló sorsra ítélt szomszédokénál.

2. Történelemfelfogásunk a politikai hatalom jelentőségét túlbecsüli. Nem kell ahhoz marxistának lenni, hogy tudjuk, a sorsukat elsősorban maguk a népek alakítják, ezen túl a politikai hatalom szerepe nagyon másodlagos. Nem ismer a tudomány egyetlen népet, aminek mai eredménye a korábbi vezetők tetteire vezethető vissza. Ma Európa két leggazdagabb és legdemokratikusabb népe a svájci és a dán, egyik sem ismer a múltjából nagy, a sorsukat alakító vezetőket. A politikai vezetés szerepe annál nagyobb, minél kevesebb a nép joga. De az ilyen erőszakra épülő szerep sem okoz tartós sikert vagy tartós kudarcot. Kádár olyan diktátor volt, aki a megszerzett hatalmával sokkal kevésbé élt vissza, mint az a diktátorokra mindig és

mindenütt jellemző. Különösen a hitükben erős diktátorok hajlamosak az erejükkel való durva visszaélésre. Kádár erős kommunista hite ellenére puha diktátornak bizonyult. Ez a mi szerencsénk, legyünk hálásak neki érte.

Szomorú vagyok, hogy ezt nekem kell elmondanom, aki élete során soha nem értettem vele egyet, akit ő és a rendszere ellenforradalmárnak minősített, - de a hatalmának sok tízezer haszonélvezője hallgat.

Szegény ország - gazdag nép

Ezer éven keresztül Magyarországot, a tőlünk keletre lévőkhöz hasonlóan, az jellemezte, hogy gazdag volt az állam, még gazdagabbak az urai, de szegény a népe. Ez az állapot azzal módosult a sztálinizmus bevezetése után, hogy az államot akarták még gazdagabbá tenni, a népet pedig még szegényebbé. Ehhez azt az ideológiát fűzték hozzá, hogy a gazdaság gyors fejlődése az államon múlik, a népnek pedig ennek érdekében meg kell elégednie a mindenkinek járó minimummal.

A sztálinista modell azzal módosított a történelmi vagyon és jövedelem arányokon, hogy az államhatalom kiszolgálóit is a munkavállalókkal azonos módon akarta megfizetni. Ez azért jelentett nagy változást, mert előtte minden hatalom jól megfizette a hatalmi apparátusát. Elég ebben a tekintetben a két háború közötti viszonyokat idézni. Abban az állami főtisztviselők jövedelme a munkásokénak a százszorosa körül mozgott. A skála azután ugyan jelentősen csökkent, de még a diplomát igénylő állásokban is megadták a munkás fizetésének 4-8-szorosát, de még a legalacsonyabb állások is irigylésre méltók maradtak a munkások és parasztok számára. Elég, ha a jól fizetett csendőrökre, postásokra és vasutasokra gondolunk. Vagyis a hatalom szolgáit, a gazdaságban dolgozók óriási többségéhez viszonyítva nagyon jól megfizették.

A sztálinista rendszer kezdetben a hatalmi apparátust is nagyon rosszul fizette meg. Ezek jövedelme még a munkásokéhoz viszonyítva is példátlanul alacsony volt. Ez volt az az idő, amikor a diplomások keresete nem érte el a szakmunkások jobbik felének az átlagát.

A hatalom képviselői, azaz a káderek sem kaptak magas fizetést, legfeljebb bizonyos fogyasztási előjogokat élvezhettek. Őket nemcsak a gyenge fizetésük tette szolgálkákká, hanem a létbizonytalanságuk is. Amíg a munkások biztonságban és stabilitásban élhettek, nem kellett az állásuk elvesztésétől, az erőszakszerszerzeteiktől félniük mindaddig, amíg nem bírálták a rendszert, a káderek cserélődése nagyon gyakori volt. Ezzel sokszor nemcsak a biztos jövedelmük elvesztése, hanem gyakran a börtön és a bitófa veszélye is járt. Ma is általános az a felfogás, hogy a sztálinizmus osztályharcot folytatott a volt uralkodó osztályok tagjai ellen. Ez is folyt, de ennél sokkal kegyetlenebb és véresebb volt hatalmat gyakorlók közötti tisztogatás és az ezzel járó drasztikus büntetések. A történészek szinte csak az előző rendszer uraival és a szocialista rendszer bírálóival szembeni megtorlásokról beszélnek, de elhallgatják, hogy a rendszer kegyetlensége leginkább a hatalmi apparátus soraiban tombolt.

A sztálinizmusban is beigazolódott Marx jóslata: „Ha egy országban előbb győz a proletárok forradalma, mintsem megérnének arra a kulturális és gazdasági feltételek, rövid idő után visszaáll a régi szemét.”

A hatalmat ugyan gátlástalanul osztogatták a nem csak képzettséggel, de a képességekkel sem rendelkezők körében, de még gátlástalanabban el is vették. Ezt a veszélyeztettséget ráadásul meg sem fizették, cserébe csak a másokkal szembeni hatalmaskodás jogát adták meg. Ezért az apparátusuk egyre gyengébb és használhatatlanabb lett.

A bolsevik rendszer egyik általános jelensége volt, hogy a hatalom megragadásában nagy arányban jelen volt az értelmiség java, de az idők során ezt kiirtották, és egyre gyengébb bürokratákkal váltották fel. A történelemben minden valószínűség szerint a legtehetségesebb hatalmi elit a Lenin vezette Népbiztosok Tanácsa volt, és a legostobább öregekből Brezsnyev csapata állt. A kettő között egyenes út vezetett.

Ez a folyamat nálunk sokkal rosszabbul indult, mert Rákosi csapatában ugyan még bőven voltak értelmiségiek, de mégis a hazátlan gonoszok gyülekezeteként jellemezhetők. A színvonal egyre csökkent, szerencsére vele együtt a gonoszság is. Kádár csapatáról sem lehet valami fényes értelmiségi és hazafiassági bizonyítványt kiállítani. Kádár hamar belátta, hogy nem szabad önálló egyéniségekkel együtt dolgoznia, és engedelmes, középszerű, de alapjában becsületes káderekkel vette körül magát. Az idő múlásával azonban a második szinttől lefelé jobban megkívánták a szakmai felkészültséget, mint bármikor előtte és a rendszerváltás utáni kormányok alatt.

A szocializmus évtizedeiben a korrupció sokkal kisebb volt, mint akár előtte, akár utána. Ennek az volt az alapja, hogy nem lehetett jelentős, életre szóló anyagi biztonságot garantáló vagyont szerezni. Nem az emberek voltak becsületesebbek, hanem az alkalom volt szűkebb.

Illene elismerni

Kádár csapatában mégis volt néhány személy, akiknek érdemeit illene elismerni.

Ezek közül négyet találok olyannak, akiket név szerint is megemlítek:

Erdei Ferenc már a háború előtt az alföldi paraszti társadalom és települési szerkezet máig legjelentősebb klasszikusa lett. A kommunista hatalommal mindig kötött annyi kompromisszumot, amennyi ahhoz kellett, hogy a számára legfontosabb ügyet, a magyar falusi társadalom érdekeit szolgálni tudja. Az általa kötött kompromisszumokat ma sokan soknak tartják, és részéről árulásról beszélnek. Ezen ugyan lehet vitatkozni, de azon nem, hogy a magyar mezőgazdaság fejlesztése és a falusi lakosság életkörülményeinek javítás érdekében százszor többet tett, mint azok, akik kemények maradtak és nem léptek szövetégre a kommunista hatalommal. Azt, hogy ő mindig jót akart, hogy nem tett semmit a nagyobb jövedelméért, hogy mindig szorgalmasan és igényesen végezte a munkáját, senki nem vonhatja kétségbe. Azt, hogy főleg 1945 után, de később is sok népi írónak egyengette az útját, én tudom. Aki Bibó Istvánt tiszteli, annak azt mondom, hogy Bibó mindig nagy tisztelettel, és patrónusaként tisztelte Erdei Ferencet.

Fehér Lajosnak is örökre hálás lehet a falu népe. Ő nem rendelkezett Erdei Ferenc képességeivel, de mélyen magyar és faluszerető volt minden helyzetben. Azt, hogy a 70-es évek végétől kezdve a mezőgazdaság nagyságrenddel több fejlesztési forrást kapott, mint a rendszerváltás után bármikor, illetve bármelyik más tőkés vagy szocialista országban, elsősorban neki köszönhetjük. Azon magam is vitatkoztam, hogy kell-e ennyi pénz a deformált struktúrájú mezőgazdaságnak, és főleg azokra a célokra-e, de azt be kell látni, hogy végső soron jobb helyre ment a pénz, mint ha a nehézipar fejlesztésére adták volna. De Fehérnek köszönhető az is, hogy a parasztság előtt megnyíltak a másodgazdálkodás lehetőségei, hogy a falu népe, ugyan sok munkával, de jobban élhetett, mint a városi lakosság. Most a termelőszövetkezetek maradványait irtó Torgyán József uralma alatt a falusi emberek joggal sírják vissza azokat az időket, amelyben Fehér Lajos volt a falupolitika ura.

Nyers Rezső történelmi jelentőségét csak az utókor fogja elismerni. A szocialista gazdálkodás fokozatos piacositása, a pénz szerepének a helyére tétele olyan változások sorát indította el a

bolsevik szocializmuson belül, aminek történelmi jelentősége lett azáltal, ami Kínában történt és történik. Ma még nálunk és a nyugati világban sem divat bevallani, hogy a kelet-európai szocializmus Kelet-Európában a század nagy megoldása volt. E térség számára a történelmének legnagyobb hatású eseménye a kereszténység felvétele óta. Most azért van válságban e térség minden népe és országa, mert a szocialista rendszerük fokozatos és óvatos reformálása helyett be akarták vezetni a nyugati polgári demokráciát és a liberális piacgazdaságot. Ennek az útnak az első bizonyítéka volt a Kádár-rendszer mechanizmusreformja és a fokozatos lazítása a diktatúrának. Nem a kínai pártnak kellene mondania, hogy tőlünk tanultak, mert ez ártana a tekintélyüknek, hanem nekünk kellene ezzel dicsekednünk. Ennél nagyobb történelmi érdeme nincs az ezer éves magyar államiságnak.

A gazdaság fokozatos piacosítását ugyan nem Nyers Rezső indította el Magyarországon, hanem Péter György, és az elméletét először a lengyel közgazdászok, élükön Lange professzorral indították el. A jugoszlávoktól is tanultunk, de a valóságba való átültetése a mi érdemünk. Természetesen Kádár Jánosé is, aki számára ugyan nem volt szimpatikus, de felismerte benne a külön magyar út lehetőségét. A kivitelezője és motorja azonban Nyers Rezső volt, akinek e szerepe betöltésében segítséget jelentett a szociáldemokrata múltja. Ő tudta először összekapcsolni a gyakorlatban a nyugati szociáldemokráciát és a keleti bolsevizmust, úgy hogy ezzel nem okozott olyan feszültséget, ami már nem fért volna bele a hidegháborús feszült világpolitikai légkörbe.

Aczél György fog maradni az a kultúrpolitikus, akik a humán értelmiséget úgy támogatta, ahogyan az arisztokrata Klébelsberg óta senki. Annyi író, színész, festő, filmes élhetett az általa szerzett pénzekből, mint soha többé. Ezt annak ellenére érte el, hogy Kádár maga soha nem szimpatizált az értelmiségekkel.

Az ő érdeme az is, hogy zsidó létére nem állt egyoldalúan az urbánusok mellé, hanem hízelgett neki, hogy olyan népiek, mint Kodály Zoltán, Illyés Gyula és Németh László élvezhette a támogatását.

Kevéssé tudatosult az a tény, hogy a Kádár-korban felnevelődött egy vállalat alapító, és a nagyvállalatok vezetésére képes nemzedék. A Kiegyezés után történelmünk fontos területe volt a vállalatbirodalmak alapítása. Ez döntően a zsidók nevéhez fűződött. Akik nem azok voltak, azok sem magyar származásúak. A századforduló, de különösen Trianon után a magyar uralgó réteget megrémítette az a tény, hogy a gazdaság döntően zsidók kezébe került. A hatalom azonban képtelen volt a zsidótörvények során elkobzott vállalatok élére a nemzetközi versenyben is helytálló menedzsereket állítani. Ez káderhiány még élesebben jelentkezett a szocialista viszonyok között. A nyakra-főre államosított vállalatokat kénytelenek voltak olyanokra bízni, akik képtelenek voltak azok hatékony működését megoldani. Máig nem mértük fel azt a kárt, ami abból fakadt, hogy a féktelen államosítások után a vállalatokat hozzá nem értők vezették. Ráadásul a túlbürokratizált tervgazdálkodáshoz sem álltak rendelkezésre megfelelő szakemberek. A képzetlen bürokraták irányították a képzetlen vállalatvezetőket. A 60-as évek után indult el a káderpolitikában a szakmai szempontok érvényesítése Ennek köszönhetően már az vált jellemzővé, hogy a kevésbé bürokratikus tervgazdálkodás irányította az egyre több tapasztalattal és szakértelemmel vezetett vállalatokat.

A javuló káderpolitikának köszönhetően kinevelődött, illetve kiemelte magát néhány kiváló szakember, akik ügyes politikai helyezkedéssel, zseniális vezetői képességekkel és bő állami pénzforrásokkal vállalatbirodalmakat hoztak létre. A mozgásszabadságuk viszonylag nagy volt, nagyobb mint a tőkés vállalatok menedzsereié. Ezek a kiváló menedzserek viszonylag könnyen túljártak a hivatalok és a pártbürokrácia eszén. A magyar történelemben először fordult elő, hogy döntően magyar etnikumú szakemberek kezébe került a vállalati szektor,

mindenek előtt ezek a kiemelkedő vállalat óriások. A mintegy tucatnyi ilyen nagyhatalmú és eredményes vállalat alapító között klasszikus példának tekinthetjük Győrben Horváth Edét, Bábólnán Burgert Róbertet.

Teljesen új jelenség voltak a magyar gazdaság történetében, hogy néhány nagyvállalati vezető nemcsak gazdasági, de politikai hatalomhoz is jutott. Ők voltak az az ék, aminek köszönhetően a rendszerváltás után százéval lehetett válogatni a vállalatok vezetésére képes káderek között. Sajnos egyik kormány sem a szakértelmet, hanem sokkal inkább a párthűséget tekintette a gazdasági posztok elosztása során elsődlegesnek.

Szögezzük le, hogy a Kádár-kor a nagyvállalatok irányítására képes káderek kinevelésében is jelentőst alkotott. Ha a fent négy embert hasonlítom össze a század első felének minisztereivel, ott kettő érdemel említést, Eötvös Lóránt és Klébelsberg Kunó. Már közel kisebb hatáskörrel rendelkezett az ugyancsak Kiváló Magyar Zoltán és Györffi István.

Itt kell megjegyezni, hogy a szocialista viszonyok között lényegesen többet lehetett tenni a közért, mint a polgári demokráciákban, azaz a rendszerváltás után is. Ez nem jeleneti, hogy az a jobb rendszer, amiben több múlik a vezetésen. Ugyan minden politikus erről álmodik. A gyakorlat ennek az ellenkezőjét bizonyítja: azok a népek vitték többre, amelyek vezetői kevesebb hatalmat kaptak. Ma Európa két legnagyobb népe a svájci és a dán. Egyik sem tűrte meg soha a nép vezetésére áhítozók hatalmát. Ebből ugyan nem fakadt annyi hangos esemény, mint Napóleon, Sztálin és Hitler óriási hatalmából, de az ezek által elért dicsőség elszállt, a tetteikből következő hibák hatását azonban évszázadokig nyögi a nép.

Kádár hatalma alapvetően a bolsevik rendszerből fakadt, hiszen ott az első vezetők mindegyike szinte korlátlan hatalommal rendelkezett. Ráadásul az ő hatalma a forradalmat leverő idegen fegyvereken indult el, mégis minden szocialista országénál nagyobb függetlenségre vezetett. Az ő hatalmát azonban maga építette ki. 1956 november elején nála népszerűtlenebb zsarnokot nem ismert nemcsak a magyar történelem, de a kor sem. Sem külföldön, sem itthon nem álltak mögötte.

- A magyar nép óriási többsége a gyűlölt idegen hatalom bábjának tekintette. Az ellenforradalom hívei is árulónak tartották.

- Nemcsak Moszkvában kezelték bizalmatlanul, de a többi szocialista ország vezetője árulót látott benne.

Ebből a helyzetből a másik végletbe tornászta magát.

- A magyar közvélemény szemében a század legnépszerűbb vezetője lett. Ezt azok vitatják, akik azt hiszik, hogy ők az igazi közvélemény, akik még álmukban sem gondolhatnak hasonló elfogadottságra.

- Moszkvában jobban hallgattak a szavára, mint a többi szocialista ország vezetőjére. Az egész szocialista táborban benne látták azt a reményt, hogy a bolsevik rendszer is lehet emberarcú.

- Mind a nyugati demokráciák politikai vezetői, mind a közvéleményük messze őt tekintette a legjobb szocialista politikusnak.

Amióta beszélhetünk közvéleményről, vele nemcsak a század magyar politikusai, de a volt szocialista tábor egyetlen politikusa sem versenyezhet. Az elmúlt ötszáz évben ehhez hasonló eredménnyel nem dicsekedhet egyetlen magyar politikus sem. Kádár ezt annak ellenére érte el, hogy sokkal kisebb mozgásszabadsága volt, mint az első világháború előtt Tisza Istvánnak, a két háború között Horthy Miklósnak, Bethlen Istvánnak, vagy akár a rendszerváltást követő miniszterelnököknek.

Minek köszönheti Kádár János e példátlan sikerét?

Meggyőződéseim szerint elsősorban a magyar népnek. Ezt a szocialista tábor egyetlen másik országában nem tudta volna elérni. Amit ma a Kádár-kor eredményeinek tekintünk, azt nem ő indította el, hanem spontán kezdeményezések születtek. Az ő érdeme az, hogy nem állt azok útjába. Az eredmények azonban kolosszálisak, és ezek létrejötté idején ő olyan hatalommal rendelkezett, ami a magyar történelemben mind idejét, mind társadalmi és gazdasági alapját tekintve példátlan. Voltak nekünk népszerű vezetőink és diktátoraink egyaránt, de azok hatalma csupán a fegyverek erején múlt, és legfeljebb rövid pár évig tartott. Kádár harminc éven keresztül volt az ország megkérdőjelezhetetlen vezetője, akinek az akarata ellen sem a politikai, sem a kulturális, sem a gazdasági életben nem történhettek fontos dolgok.

Most fogóddzon meg az olvasó!

A Kádár-kor történelmi jelentősége csak Szent István korához hasonlítható. Az azért jelentett cezúrát a magyar nép történetében, mert akkor tértünk át a nomád pásztorkodásról a letelepedett földművelésre, és váltunk a nyugati kereszténység szerves részévé. Kádár korában jött létre a széles magyar etnikumú polgárságunk, réalértelmiségünk, és a lakosság széles rétege ismerkedett meg a vállalkozással. Előtte e kettős hiányunk miatt nem beszélhattunk arról, hogy a magyar társadalom nyugati társadalom. Azoknak ugyanis nélkülözhetetlen jellemzője, hogy a polgárságuk nagy többsége az államalkotó etnikumból kerüljön ki, és a politikai orientációjánál legyen fontosabb a gazdasági, inkább vállalkozó legyen, mint hazafi. Vagyis az legyen a jellemző, hogy a haza, a nemzet ügyét mindenki a sajátmunkán alapuló boldogulásán keresztül szolgálja.

Aki az állításomat kétségbe vonja, az mutasson rá egy olyan népre, amelyik előbb lett kultúrájában, civilizációjában nyugati társadalom, mielőtt kialakult volna a saját etnikumú erős polgársága; nem volt erős a társadalomban a vertikális mozgás lehetősége; a népe pedig boldogulását nem a gazdasági érvényesülésén keresztül kereste. Mi tehát a Kádár-kort megelőzően mint társadalom eleve képtelenek lettünk volna nyugat-európai típusúvá válni.

A történelmi eredményünket a külső körülményeknek is köszönhetjük.

Ami a polgárosodást illeti. Amíg a 20. század első feléig a polgárrá váláshoz vagyoni, fizikai tőke kellett, addig a század végére ehhez elég volt a szellemi vagyon és a vállalkozási képesség. E kettőben a magyar nép éppen a Kádár-korban ért el világraszóló eredményt. Ma nincs olyan nép a világon, amelyik képzettséghez és képességéhez viszonyítva még olyan szegény legyen, mint a magyar. Ma a magyar oktatási rendszer eredményesebben működik, mint bármelyik EU-országé. Márpedig a jövő polgárát nem a vagyona, hanem sokkal inkább a tudással megalapozott képessége teszi.

Ami a vertikális mobilitást illeti. A szocialista rendszer sok szenvedést, nemzeti s egyéni sérelmet hozott, de a társadalom vertikális mobilitását, vagyis az alsóbb társadalmi rétegekből való felkerülést a nyugati demokráciáknál is jobban biztosította. Ez annál nagyobb eredmény, mivel ezer év óta a magyar uralkodó osztály és a magyar nép minden más népnél kevésbé vett részt, mint vállalkozó a gazdasági életben.

Ami a társadalom tagjainak gazdasági orientációját illeti. A szocialista gazdálkodási mód csődjének köszönhetően a vállalkozásoktól meglehetősen idegenkedő magyar nép szinte egésze egyre inkább hátat fordított a nagypolitikának és vállalkozásokkal próbálkozott. E tekintetben ma minden államalkotó etnikumot megelőzünk. E három feltétel mindegyike a Kádár-korban jött létre, és ezerszer fontosabb feltételei a nyugat-európaiságnak, mint a külpolitikai manőverezés és a jogharmonizáció.

Magamról

A fentiek sokak számára a magam igazolásának tűnhetnek. Annyiban talán az, hogy igazolva érzem magam, mégis, nincsen egyetlen állításom sem, amit a viselkedésem, tetteim igazolása céljából fogalmaztam volna meg. Sokkal inkább jellemzett ennek az ellenkezője: azt fogadtam el nehezebben, több óvatossággal, ami igazolásnak látszott.

Ezért röviden az egyéni sorsom alakulása:

Lelkes parasztpárti voltam. A két háború közötti társadalmat elseprendőnek tartottam, de megalázott az, hogy a forradalmunkat csak az oroszok segítségével vihetjük véghez, hogy nemzeti függetlenségünkön ismét le kell mondanunk, hogy a tényleges hatalom kint és bent színvonalatlanok kezében van.

Mégsem mentem ki Kovács Imrével, de Erdei Ferenctől is elvált az utam. Felismertem, hogy a politikai lehetőségek bezárultak számomra, legalábbis azok, melyekben még elfogadható kompromisszumok mellett ezek lehetségesek lettek volna. Erdei csapata elment katonának, Kovács Imréé vagy kiment, vagy teljesen visszavonult. Mi néhányan gazdasági, illetve oktatási pályára váltottunk át. Itt is egyre erősödött a politikai nyomás; hogy vagy igyekszünk szürke kisemberek lenni, vagy párttaggá kellett válni.

Én is rosszul kezdtem, mert pártonkívüliként kimondtam a politikai véleményemet. Két év után kirúgtak, és fizikai munkára köteleztek.

Ebből is kimásztam. 1951-ben, sok tekintetben a volt parasztpárti barátoknak is köszönhetően, már a Tervhivatalban voltam Vas Zoltán mellett. Ott újra kezdtem a pártonkívüli politizálást. Nem is sikertelenül. Büszkén mondhatom, hogy az elsők között voltam, akik írásban is kiálltak a gazdasági reformok szükségessége és a kevésbé rossz módszerek mellett. Azt, hogy ennek a céloknak a szolgálata is párttagsággal jár, csak Nagy Imre hatására láttam be. Nyolc évvel azután, hogy számomra megszűnt a Nemzeti Parasztpárt, a Kommunista Párt tagja lettem. Amire a következő közel negyed század során büszke lehetek, azt nagyrészt ennek a lépésemnek köszönhetem.

Részt vehettem, méghozzá nem is jelentéktelen szereplőként, minden gazdasági reformban. Többet publikálhattam, mint az emigránsok bármelyike. Ezt a szerepet úgy játszhattam, hogy ma sincs visszavonni valóm.

A fentiek ismeretében térjünk vissza az előszóban felvetett öt olyan társadalmi elmaradottságra, ami eleve lehetetlenné tette a Nyugathoz való társadalmi, gazdasági és kulturális felzárkózást.

1. Nemcsak a magyar politikai vezetés mondott le a revízióról, hanem, ami ennél is sokkal több, a lakosság számára is megszűnt annak a fontossága. Már nem lehet a lakosoknak elterelni a belső problémákról a figyelmét azzal, hogy előbb vissza kell állítani a Trianon előtti határokat, aztán jöhetnek majd a nép gondjai. De már annak sincs hitele, hogy ez nagyon fontos problémánk.

A Rákosi-rendszernek a revizionizmussal való szakítása inkább olaj volt a tűzre, mint oltás. Az ő nemzetietlenségük, érzéktelenségük a magyar nép sorsa, életkörülményei iránt, azt a jogos gyanút keltette, hogy ezt is az önzésük diktálja. A lakosság befelé fordulása lényegében csak a 70-es évektől kezdve erősödött meg, amikor kiderült, hogy a legokosabb megfogadni Móricz Zsigmond tanácsát: „Ne politizálj, építkezz!”

2. Azután, hogy a Rákosi-rendszer sztálinista politikája mindent összetört, ami a régi társadalmi struktúrából maradt, a társadalom építésében új lapot lehetett kezdeni. E szomorú és embertelen kor társadalmi mobilitása azonban még nem az érdem, hanem az ideológiai bigottság, azaz még inkább a butaság alapján történt, nem jelentett javulást. A korábbi rövidlátó és önző, de a politikai vezetésben járatos urak után a még rövidlátóbb, a politikai vezetésben járatlan, de nem annyira önző, bigott kommunisták jöttek. Vagyis a társadalmi felemelkedésben szó sem lehetett egészséges szelekcióról. Ezen a téren csak a nép fiainak a felsőoktatásba való tömeges behozatala ígért megoldást. Ez érett be már 1956-ban és még inkább a rendszerváltás után.

A legnagyobb, joggal mondhatjuk világ viszonylatban is egyedül álló változást azonban az embertelen kollektivizálás utóhatása hozta a falusi társadalmakban, ezen keresztül az egész magyar nép életében. A magyar kultúra alapjait hordozó falusi nép társadalma ma modernebb és nemzetibb, mint a nyugat-európai falvaké. Nálunk jobban eltűntek a vagyoni, a felekezeti és a nemzeti korrlátok. Ez a magyar nép legszélesebb rétegét mélyen érintő történelmi változás! Jó lenne, ha a történészek ezzel foglalkoznának, nem a napi kocsmák pletykáival. Ehhez képest az is jelentéktelen, mi történik a Parlamentben, melyik párt győz a választásokon.

3. A szocialista egyenlődsdi is történelmi hatású lett. A szocialista évtizedekben, különösen annak első kétharmadában, magam is azok közé tartoztam, akik túlzottnak tartották a jövedelmek mesterséges nivelláltságát. Ez a 80-as évekre, hála a másodgazdaságok virágzásának, kellő mértékben korrigálódott. A történelmi értékelés azonban megkívánja, hogy ennek a túlzott nivelláltságnak és a beiskolázási politika balosságának köszönhetjük a sok alulról felemelkedő tehetséges értelmiséget.

A rendszerváltást követő beteges liberalizáció azonban a másik végletbe tévedt. Ma a magyar kultúrához és gazdasági fejlettségünkhöz képest túlzottak a jövedeleमारányok. Ez pedig károsan hat a vertikális mobilizációra. A jövedelmek túlzott nivellálása figyelmen kívül tartja a társadalom folyó érdekeit, a tehetségek kellő mobilizálását, ugyanakkor hosszú távon a legtöbbet ígéri azzal, hogy a tehetségek szinte minden rétegből fel tudnak emelkedni. Ezzel szemben a jövedelmek túlzott differenciálása ugyan rövidtávon kedvező hatású, de hosszú távon ehhez viszonyítva óriási társadalmi és gazdasági károkat okoz. Rontja az erkölcsöket, lefékezi a gyermekek magasabb iskolázását a szegényebb rétegekből, és ezáltal társadalmi felemelkedését.

4. Ma a magyar gazdasági és kulturális életet alapvetően a magyar etnikumú értelmiség uralja. Különösen igaz ez a kis- és középvállalatok sokszázvezres szektorára. Ha ezt Horthy Miklós, Szabó Dezső, Bethlen István, Gömbös Gyula, Féja Géza, de akár Szálasi Ferenc is előre látta volna, nem lettek volna betegesen antiszemiták! Még kevésbé merült volna fel a magyar zsidósággal szembeni veszélyérzet szinte minden népi íróban.

5. De nemcsak a zsidóság politikai, kulturális és gazdasági súlyát sikerült a népből felkerült értelmiségieknek a helyére tenni, hanem a magyarság ma a Nyugathoz tartozó népek között a leginkább vállalkozó. A magyar családok 80 százalékában van jelen a vállalkozási bevétel valamilyen kezdetleges formája, ennek felében pedig maga a kisvállalkozás is. Erre nincs más példa az államalkotó népek között. Ez sem a politikai vezetés tudatos céljaként, hanem sokkal inkább annak ellenére jött létre, ezer évre vissza mégis ez a legnagyobb eredmény.

Ezer éve pásztorokból földművelők, pogányokból keresztények lettünk. Az elmúlt évtizedek során földművelő, konzervatív parasztokból a vállalkozók népe lettünk, még hozzá ebben a tekintetben az élre kerültünk. Ez is sokszorta nagyobb eredmény, mint bármi más az elmúlt ezer év során.

Összegezve: ma a magyar társadalom a vertikális mobilitás és a vállalkozási kísérletezés szempontjából a nyugati világ országait megelőzi. Ez pedig százszor nagyobb garancia a történelmi mértékkel gyors felzárkózáshoz, mint minden politikai és jogi harmonizáció. Vagyis nyugat-európaivá válásunk feltételei nem a rendszerváltás óta, hanem a Kádár-korban jöttek létre. Még sokáig nem is leszünk képesek Kádár János történelmi jelentőségét helyesen felmérni. Talán ehhez valamivel én is hozzá járultam. Erre a lelkiismeretem is kötelezett. Azokban az években sokkal rosszabb volt a véleményem a történetekről.

A Kádár kor végére

Az után, hogy a Kádár-kor kiemelkedő négy vezetőjéről írok:

Ezeknek az embereknek az adott történelmi jelentőséget, hogy olyan irányt adtak az általuk irányított területen a fejlődésnek, amit nemcsak a Moszkvából irányítók, de maga Kádár János sem akart volna.

Erdei és Fehér olyan agrárpolitikát valósított meg, ami szöges ellentétben állt a bolsevik, betegesen parasztellenes ideológiával. A párt és állami irányítás alá vont, termelőeszközeitől megfosztott kolhozokból viszonylag önálló önkormányzatú szövetkezeteket alakítottak ki. Azokban nagyobb volt a függetlenség, mint az ipari üzemekben, jobban és korábban érvényesült a vezetéssel szembeni szakmai igény, ahol az életszínvonal és a vagyongyűjtés mértéke meghaladta a városi munkásokét. Mindez azóta is példa nélküli a világon. A mezőgazdaság pedig nagyarányú állami támogatásban részesült. Mindez jól hasznosította azt a láger belüli helyzetet, hogy a szocialista tábor szegény lakosságát kellett olyan piacon élelmiszerrel ellátni, amelyen ráadásul állandó hiány uralkodott, ahol nem a minőség, hanem a mennyiség volt a fő szempont. Sajnos ez az adott helyzethez való okos alkalmazkodás a rendszerváltás után, amikor a kínálati piacon kellett a minél jobb minőséget eladni, hátránnyá változott.

Mégis azt mondhatjuk, hogy az agrárpolitikai klasszisokkal jobb volt a torz szocialista viszonyok között, mint a minden lehetőséget megnyitó piacgazdaságban a rendszerváltás után. Azóta nincs az új viszonyoknak megfelelő agrárpolitikánk, az agrárium és a vidék fejlesztése másodrangú képességű és politikai súlyú miniszterekre bízta, végül a nagypolitikai, azaz kormánykoalíciós érdekekből a saját excentrikus karrierizmusával, mint a mezőgazdasággal és vidékkel ezerszer többet törődő emberre bízta.

Nyers Rezső is a bolsevik ideológia és kádár merev marxizmusával ellentétes politikát valósított meg. A bolsevik szocializmus összedőlése nélkül a jobbítását szolgáló, egyedül járható utat választotta, amikor az új mechanizmus első számú vezetője lett. Meg kell mondani, hogy Kádár érzelmeivel, elképzeléseivel éppen ellentétes volt az, ami a gazdaságirányításban, a másodgazdaságok és a pénz szerepének növelésében történt. Neki ez szíve szerint nem tetszett, de bölcsen eltűrte. Nyers jelentőségét ma Kína bizonyítja.

Aczél György is olyan kultúrpolitikát folytatott, ami Kádárnak az értelmiségiekkel szembeni viszolygásának nem felelt meg. Ami a magyar kultúrpolitikában történt az Aczél György érdeme. Nála az adott körülmények között mindenki kevesebb eredményt ért volna el.

Aczél kivételével a másik hármat jól ismertem. Szándékaikat nem dokumentumokból, hanem közvetlen, szoros kapcsolatokból ismertem meg.

Külön szólok röviden nemcsak a Kádár-kor, de a század legtartósabb miniszterelnökéről, Lázár Györgyről. Neki az volt az érdeme, hogy nem értette félre helyzetét a hatalomban, Kádárt munkájában nem akarta korrigálni, de lelkiismeretesen kiszolgálta. Az ő példája azt bizonyítja, hogy a diktatúrákban az a jó miniszterelnök, aki nem akar a politika alakítója lenni. Ehhez csak az kívánczik hozzá, hogy a történelmi feladatra vállalkozók még a demokráciában is rossz miniszterelnöknek fognak bizonyulni. Erre egyelőre csak Antall József példája a bizonyíték. A század folyamán azonban csak erre szolgáló bizonyítékokat ismerek.

Utószó

Mivel biztos vagyok abban, hogy sokan megbotránkoznak a fenti megállapítások lényegén, Kádár rehabilitálásán, Bibó Istvánra hivatkozom.

Ennek két megkülönböztetett oka van:

1. Bibó Istvánt közvetlenül csak 1947 nyara előtt ismertem, bevallom az én akkori parasztpárti radikalizmusom számára azért imponált, mert Őt azon nagyon kevesek közé tartozónak éreztem, akik az úri középosztályhoz való tartozásuk, stílusuk ellenére egyértelműen szembe fordultak a két háború közötti múlttal, de azoknak a háború utáni demokratikus mezbe öltözött, és pártokba bújít utódaival is. Messze nem értek egyet azokkal, akik az akkori nem baloldali pártokat a nyugati társadalmi modell, a demokrácia híveinek állítják be. Az úri Magyarország hívei menekültek ezekbe a pártokba és vették át az irányításukat. Ez nem jelenti azt, hogy nem voltak az akkori Kiszeg pártban tisztességes, sőt demokráciát akaró vezetők, de a pártjuk nem ezek után ment, hanem a restaurációra pályázok után. Ennek az volt az oka, hogy a magyar társadalomban sokkal erősebbek volt a romantikus nacionalizmus és a beteges kommunistaellenesség reflexei annál, melyek lehetővé tették volna a realitás tudomásul vételét, és a kegyetlenül sürgető társadalmi reformok kikényszerítését.

Magam is azok közé tartozom, aki a többség akaratát akkor is tiszteletben tartja, amikor azzal nem ért egyet. De mint társadalomtudós, utólag nem a stílusa, hanem a következményei alapján ítélem meg az eseményeket, azok kivitelezőit. Ezért nem vállaltam soha semmiféle szerepet abban a kegyetlen és barbár felszámolásban, amit kívánatosnak tartottam volna, de nem ilyen eszközökkel.

Ami 1945 és 1990 között Magyarországon történt, kisebb rossznak tartottam akkor is, ma is, mint ami a két háború között volt, de az eszközeit soha nem használtam. Messzebb mentem el a rendszer tudomásul vételében, mint a magyar értelmiség nagy többsége, de nem olyan messze, hogy az eszközeit már nem fogadtam el. A közelmúltban került kézirat formájában a kezembe Mécs Lászlónak egy Bakonybélben írt verse, aminek a mondanivalója: lényegében az történik, amit én is akartam, de nem így. Azt ma látom, hogy másként nem nagyon történhetett, csak erre volt lehetőség a korlátozott mozgástérben. Korlátozást nemcsak Sztálin jelentett, hanem a magyar társadalom elmaradottsága is. Ha egy lemaradt társadalomban be kell hozni a lemaradást, az eszközök nem lehetnek még a saját kultúrával sem összhangban, nemhogy Sztálinéval.

Számomra abban az időben két ilyen, a szocialista társadalmi berendezkedéstől múltja, neveltetés alapján távol álló ember képviselte a kor legszűkebb rétegét, az úri középosztályból származó értelmiséget: Szekfű Gyula és Bibó István. Szekfűt csak a műveiből ismertem, tudtam, hogy következetesen kereszténydemokrata, azaz jobb-közép politikai meggyőződésű tekintélyes politikus volt a két háború között, mégis nemcsak a moszkvai nagykövetség vezetését vállalta el, hanem akkor nagy port felkavaró könyvében ki is fejtette álláspontját. Az lényegében azonos azzal, amit Bibó István egy interjú során magnóra mondott, és az „Az 1956 utáni helyzetről” cím alatt jelent meg. (Válogatott tanulmányok 4. kötet 713-758. o.) Ebből idézek majd az alábbiakban.

Szekfűben és Bibóban közösnek éreztem: egy nép, egy nemzet ügyét akkor sem szabad félreállva nézni, amikor a sors nem azt az utat és nem azokat az eszközöket engedi meg, aminek kedvem szerint járnék, aminek a használata erkölcsi normáimnak megfelelne. Szekfű kimonodottan konzervatív politikus volt, Bibó ellenben már jóval a szovjet megszállás előtt a

radikális népiekhez kötődött. Ő Erdei Ferenc mellé állt akkor is, amikor az a szovjet fegyverek árnyékában belügyminiszter lett, akkor sem tagadta meg a hozzá fűződő mély barátságát, amikor Erdei egyre inkább kommunista színekben folytatta a munkáját, és 1956-ban vállalta a Nagy Imre kormányban a szereplését.

Máig mániákusan hiszek abban, hogy a Rákosi vezetése alatti rémuralom elkerülhető lett volna, ha a magyar értelmiség java Szekfü és Bibó útját járja, és nem a két háború közötti viszonyok restaurálására és ennek érdekében a nyugati hatalmak aktív támogatására játszik. Sajnos akkor szinte nem létezett olyan értelmiségi, aki jobban elvetette a két háború közötti rendszert, mint a Szovjetunióval való kényszerű együttműködést. Én Bibót olyannak ismertem, aki a két háború közötti rendszert minden másnál rosszabbnak tartotta, akinek nem volt kétsége abban, hogy aki nagyon szereti a népét, annak reálpolitikusnak kell lenni, és a régi összetörésétől akkor sem szabad visszariadni, ha azt csak barbár módon lehet elvégezni.

De idézem inkább Bibót:

„Örölnünk kell tehát, hogy az államhatalomnak olyan ép elméjű és mértéktartó birtokosaival állunk szemben, akik, hála Istennek, nem örült zsarnokok és nagyzási mániások, nem akarják, hogy az egész ország rettegjen tőlük, sőt nem óhajtják saját képüket száz számra látni, vagy magukat ütemesen tapsoltatni sem. Pedig mindenki tudja, hogy ilyen is lehetséges és ugrásra készen áll, hogy újból eljöjjön. Erénye ennek a rendszernek az is, amit konszolidáció címen szoktak összefoglalni: egyrészt pozitív eredményként a jog- és vagyonsbiztonság megnövekedése, a fogyasztási cikkek mind szélesebb körben elérhető választéka, a munkahelyváltoztatás viszonylagos szabadsága, a külföldi utazásoknak, bár egyéni engedélyhez kötött s a hatóság engedélyétől függő, de széles körben megnyitott lehetősége; másrészt a nem tevék oldalán a lakosság életét megterhelő mindennapi zaklató cselekedetek abbahagyása, az önkénnytől való általános félelem megszűnése, az államhatalmi szervek körében időnként fellépő összeesküvés-i hisztéria visszaszorulása, a szellemi életben az ideológiai sémák minden áron való erőltetésének és az ostoba tömjénezés kötelező előírásának az elhagyása. Különösen feltűnővé teszi ezt a fordulatot, hogy ez a rendszer drámai politikai helyzetben, 1956 után jött létre, amikor is a proletárdiktatúra helyreállítása egy igen súlyos megtorlási szakasz során történt, ami után szinte átmenet nélkül jelent meg a konszolidáció.”

„Felvetődik a kérdés velem szemben abban a formában is, hogy ha egyszer közre tudtam működni oly nagy szenvedéllyel 1945 és 1947 között a népi demokrácia elindulásának egyáltalán nem politikamentes műveleteiben, köztük igen nagy buzgalommal olyan, nem vitásan osztályharcos jellegű akciókban, mint a munkásoknak és parasztoknak a közigazgatási vezetésbe való átképzésébe, akkor mit akadékoskodom egy sokkal nyugodtabb és szelídebb időben, ha akkor elviseltem úri atyámfiaiinak és értelmiségi fajtabeliemnek csendes rosszallását éppen úgy, mint felelősségre vonást kilátásba helyező fenyegetésüket, akkor mi a bajom most, amikor ugyanezek többsége már rég elismeréssel van e mértéktartó és értelmes hatalom iránt.

Természetesen nincs mit vitatkozni azokkal, akik úgy vélik, hogy a fennálló hatalommal mindig és minden körülmények között meg kell egyezni, s esetleg a magyarság nehéz történelmét hozzák fel igazolásul. Én ugyancsak egy ilyen, minden körülmények között a fennálló hatalommal kiegyező, kiegyezéses atmoszférájú világban, a Horthy-Bethlen-féle konszolidációban nevelkedtem fel, aminek a hatása alól - alapvetően békességkereső alaptermészetem folytán is - csak lassan szabadultam fel, de egyszer és mindenkorra.”

„Közelebbről koncentrálódik a realista kiegyezést követelő álláspont azzal a nehezen cáfolható megállapítással, hogy még annak is, aki a fennálló politikai rendszerrel egyáltalán nem ért egyet, világosan látnia kell, hogy a Szovjetunió politikai súlya, katonai ereje és bizonyos államrendszer mellett való elkötelezettsége olyan egyértelmű, Magyarország helyzetét és politikáját meghatározó tény, hogy nemzetközi öngyilkosságra szólít fel az, aki ennek a semmibevételére akar rábírní bárkit is.” (Bibó István: Életút 569-561. old.)

(Lényegében ezt az utóbbi idézetnek megfelelőt mondta Bibó előtt közel harminc évvel Szekfü Gyula is.)

Egészen más volna a hivatalos Kádár-kép, ha legalább a Bibó Kollégiumban nevelkedettek olvasnák Bibót!

-&-